

Abibulla Seit-Celil
Mayre Mamutova

Абібулла Сеїт-Джеліль
Майре Мамутова

5

QIRIMTATAR TİLİ VE EDEBİYATI

Кримськотатарська мова та література

НОВА
УКРАЇНСЬКА
ШКОЛА

Абібулла Сеїт-Джеліль, Майре Мамутова

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

підручник інтегрованого курсу для 5 класу
закладів загальної середньої освіти
(у 2-х частинах)

Частина 2

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Abibulla Seit-Celil, Mayre Mamutova

QIRIMTATAR TİLİ VE EDEBİYATI

orta umumtasıl müessiseleriniñ 5-ci sınıf için
bütünleştirilgen kursu dersligi (2 qısmıda)

2-ci qısım

Чернівці
МПП «Букрек»
2023

УДК 811.512.19(075.3)
С 28

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.02.2022 р. № 140)*

Зареєстровано в Каталозі надання грифів навчальній літературі та
навчальним програмам за № 3.0056-2022

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

*Підручник розроблено відповідно
до Модельної навчальної програми
«Інтегрований курс кримськотатарської мови та літератури.
5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти
(авт. Мамутова М. Р., Сеїт-Джеліль А. Ш.)*

Сеїт-Джеліль А., Мамутова М.

С 28 Кримськотатарська мова та література: підручник
інтегрованого курсу для 5 класу закладів загальної
середньої освіти (у 2-х частинах). Частина 2. Чернівці:
МПП «Букрек», 2023. 152 с.: іл.

ISBN 978-966-997-193-7

ISBN 978-966-997-124-1 (Частина 2)

УДК 811.512.19(075.3)

Seit-Celil A., Mamutova M.

С 28 Qırımtatar tili ve edebiyatı: orta umumtasıl müessiseler-
iniñ 5-ci sınıf içün bütünleştirilgen kursu dersligi (2 qısım-
da). 2-ci qısım. Çernivtsi: Bukrek neşriyat evi, 2023. 152 s.:
resimli.

ISBN 978-966-997-193-7

ISBN 978-966-997-124-1 (Частина 2)

УДК 811.512.19(075.3)

ISBN 978-966-997-193-7
ISBN 978-966-997-124-1 (Частина 2)

© Сеїт-Джеліль А., Мамутова М., 2023
© МПП «Букрек», 2023

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

*Слова Павла Чубинського
Музика Михайла Вербицького*

Ще не вмерла України і слава, і воля.
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці,
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

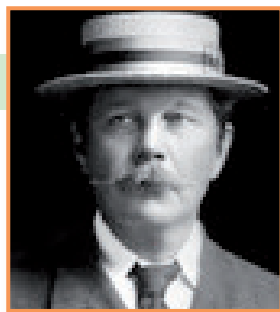
Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

17-nci afta

Baron Münhgauzenniñ sergüzeştləri aqqında kitaplar unikal bir adisedir. 'Baron Münhgauzenniñ sergüzeştləri' eseri XVIII asırda Almaniyada yaşağan Münhgauzen adlı baronniñ ayatı esasında yazılğan. O, arbiylerden olğan, çoq yerlerde cenkleşken. Soñundan baron Almaniyağa qayıtp, ket-kete inanılmaz maceralar aqqında tarif etken azırcevap ikâyeci olaraq belli olğan.

1781 senesi serguzeştlər tolu bazı ikâyeler basılıp çıqqan. 1785 senesi ise alman yazıcısı Rudolf Erih Raspe olarnı işlegen ve neşir etken.

Yer yüzünde eñ aқиqatperver adam *Rudolf Erih Raspe*

Balaban burunlı küçük bir qartçıq ocaq başında otura da, özüniñ başına kelip keçken allarnı ikâye ete. Diñlep oturğanlar onıñ közüne baqıp küleler. Qart özüni sıqmay, sözünü ep devam ete ve ayğa nasıl çıqqanını, üç ayaqlı adamlar arasında nasıl yaşağanını, balaban bir balıq onı nasıl yutqanını, başı nasıl qopıp tüşkenini ayta.

Künlerden bir kün, nasıldır bir yolcu onı diñledi, diñledi de, soñ:

— Buniñ episi — uydurma! Seniñ aytqanlarıñ — olğan şey degil, — dep bağırdı.

Qartçıq qaşlarını çattı ve qordalana berip:

— Graflar, baronlar, knâzlar ve sultanlar yer yüzünde benim eñ aқиqatperver adam olğanımnı er vaqıt ayta ediler, — dep cevap berdi.

Etrafında toplananlar daa ziyade şaqıldap küldiler:

— Münhgauzen — aqiqatperver adam! Ha-ha-ha! Ha-ha-ha!
Ha-ha-ha!

Lâkin Münhgauzen iç bir şey olmağanday, sığınniñ başı üstünde nasıl bir acayıp terek öskeni aqqındaki ikâyesini devam etti.

— Terek?.. Sığınniñ başı üstünde terek!

— Ebet. Vişne teregi... Terekniñ üstünde de vişneler... Em öyle suvlu, tatlı vişneler ki...

Hucur sığın

Ebet, maña bundan da yahşı mücizeler rastkelgendir.

Bir kün men orman boyu kete ve yolda satın alğan tatlı ve suvlu vişnelerimni aşay edim. Bir daa baqsam — qarşımda bir sığın tura! Çatallı boynuzları olğan balabandan-balaban, mazallı ve dülber bir sığın! Yanımda ise — soñ açuvlanma, baqayım — tüfegime qoyıp atmağa bir qurşun bile yoq.

Sığın da qarşımda tiklenip tura ve benim tüfegim boş olğanını bilgenday, özüni iç de sıqmayıp, baqa edi. Bahtıma, mende bir qaç vişne daa qalğan edi. Men, tüfekke qurşun yerine vişne çegirdegini qoydım. Ebet, ebet, külmeñiz, çegirdek qoydım.

Tüfek patladı, amma sığın yalñız başımı bir sallap aldı. Çegirdek onıñ mañlayına barıp tiydi, lâkin oña iç bir zarar ketirmedi. Sığın şu an gür orman içine kirip ketti.

Böyle yahşı bir sığınni qaçırğanıma men pek yandım.

Bir yıl keçken soñ, men kene şu ormanğa av avlamağa kelgen edim. Elbet, aradan bayağı vaqıt keçken edi. Men vişne çegirdeginen olğan vaqianı endi büs-bütün unutqan edim.

Boynuzları arasında dallı-pitaqlı bir vişne teregi ösken mazallı sığın gür orman içinden qarşıma atılıp çıqqanda, men pek taaciplendim! Ah, inanıñız, bu pek dülber, mazallı bir sığın edi: başımıñ töpesinde ise — güzel bir terek! Bu terekniñ, keçken sene maña qurşun etken küçük çegirdekten ösip yetişkenini men şu daqqa añladım. Bu keresi mende qurşun yetişmemezligi yoq edi. Men yahşı etip, közlep attım, ve sığın ölüm alında yerge serildi.

Böyleliknen men bir atışnen em qızartılğan et, em vişne hoşafı elde ettim, çünki terek pişken iri vişnelernen örtülü edi.

Doğrusını aytsam, men ömrümde bundan da lezetli vişne aşap baqmağan edim.

Fevziy Ablâynıñ tercimesi (1941 s.)

LUĞAT:

aqıqatperver — *прихильник
істини, правдолюб*
av avlamaq — *полювати*
çatallı — *розгалужений*
çegirdek — *кісточка*
dallı boynuzlar — *гіллясті роги*
hucur sığın — *дивний олень*
kelip keçken allar — *пригоди*
közlemek — *прицілюватися*
mazallı — *великий*
osaq başında — *біля каміна*

qaş çatmaq — *насплювати
брови*
qordalanmaq = qoraumaq —
чванитися
qırşun — *куля*
şu an — *в цю мить*
taacıplenmek = ayretlenmek —
дивуватися
tüfek — *гвинтівка*
uydurma — *вигадка*
yerge serilmek — *власти на
землю*

?=

=?

Sual ve vazifeler:

1. Metin üzerinde sualler.

Oquğan masalınıñ baş qaramanı kim? Ormanda Münhgauzen nege rastkeldi? Bu rastkelişüv onı ne içün ğaflette qaldırdı? Ferasetli qaraman ne yaptı? Bir yıldan soñ baş qaraman ormanda neni kördi? Av nenen bitti?

2. 'Özüni sıqmay' ibaresi neni bildire?
  - a) insanğa episi bir, o iç bir şey tüşünmey;
  - b) insan yalñız özünen meşğül;
  - c) insanı kimse, bir şey meraqlandırmay.
3. Münhgauzenniñ angi çizgisi oña qıyın vaziyetten çıqmağa yardım etti?
  - a) qorqaqlıq;
  - b) ziyreklik;
  - c) ayvanlarğa beslegen sevgisi.
4. Münhgauzenniñ başına kelgen oşlu vaqia sizge neni ögrete?
  - a) boynuzları büyük olğan sığınlarğa baş qoşmamaq;
  - b) telükeli vaziyette tez-tez qaçmaq;
  - c) qıyın vaziyette ruhtan tüşmemek, çezim yollarını qıdırmaq.
5. Münhgauzen kimdir? Doğru cevapnı tapıñız.
  - a) uydurmacı;   b) hayalcı;   c) yalancı.
6. 'Hayalcı' (фантазер) sözünü angi şekil doğru tarifley?
  - a) aldatqan ve iftira (наклеп) aytqan adam;
  - b) hayallar qurmağa, uydurmağa sevgen kişi;
  - c) uydurmağa usta olğan, ferasetli (критливиў) insan.
7. Masalñı serlevasını daa bir kere oquñız. 'Hucur' sözünüñ manasını belgileñiz.
  - a) hucur — ayretlendirgen; adden-tış;
  - b) hucur — uydurılğan;
  - c) hucur — sade degil, mürekkep.
8. İkâyede 'Münhgauzen — yer yüzünde eñ aqıqiy insan' dep aytıla. 'Aqıqiy insan' ibaresi neni bildire? Doğru cevapnı tapıñız. Baş qaramanğa bu fikir kelişemi?
  - a) er angi vaziyetten çıqış yolunu tapqan insan;
  - b) doğru aytqan ve daima aqıqatnıñ tarafdarı olğan insan;
  - c) çoq kezgen ve çoq bilgen insan.
9. Münhgauzen aqqında diger masallarnı oqumağa istegiñiz peyda oldımı?
10. **Ev işi.** Erih Raspeniñ 'Hucur sığın' masalını oquñız, tafsilâtlı ikâyeye etmege azırlanıñız.

İZAATLI LUĞATÇIQ:

Baron — Ğarbiy Avropada fahriy unvan.

MUSTAQİL OQUV İÇÜN

Rudolf Erih Raspe — alman alimi ve yazıcısı, bir sıra satirik eserlerniñ müellifi. Olardan eñ bellisi ‘Baron Münchgauzen-niñ sergüzeştleri’ eseridir.

Rudolf Erih Raspe 1736 senesi Gannover şeerinde doğdı. Uquq (*право*) boyunca tasil alğan soñ Gannover kütüphanesinde kâtip (*секретар*) olup çalıştı. O, balalıqtan bilgige intılıp, eñ ziyade qadimiy devir (*прадавній світ*) tarihinen meraqlana edi. 1767 senesi Raspe Pragadaki Karlov universitetiniñ profesoru vazifesine tayinlendi. Amma 1775 senesi Londonga qaçmağa mecbur oldı. Yazıcı ingliz tilini bilgeni içün alman tilinden ingliz tiline tercimeler yapıp, para qazana başladı.

Rudolf Erih Raspe ömrüniñ soñunda İrlandiyağa avuşıp, 1794 senesi lekeli ummadan (*висипний тиф*) vefat etti.

SARF

Söz ve oniñ leksik manası Birmanalı ve çoqmanalı sözler Sözniñ asıl ve köçme manası

Tilde türlü şey ve adiselerge, olarnıñ hususiyetlerine adlar berile. Bu adlar sözler vastasinen tanıla. Demek, söz belli bir manalar taşığanına köre tanıılır. Yani biz **alma** sözünü oña has sesleri ve oña ait **ne?** sualine köre mündericesini tayin etemiz. Em mında **alma+lar**, **alma+nı** kibi ve diger şekiller bizge oniñ **grammatik manasına** bilgi qoşa. Aslında *ne* mana taşığanı (demek, qaysı meyva olğanı) ise, oniñ leksik manasını teşkil ete. Şu mananı da bizge **izaat luğatı** bildire bile.

Sözlerniñ nutuqta rastkelgen manaları izaat luğatında pekitilir. Olar tilimizniñ söz baylığını teşkil ve numayış ete. Bazı sözler bir mana taşıy. Olar **birmanalı** sayılır. Meselâ: *küneş*, *rale*, *terek* ve il. Digerleri bir qaç mana taşıy, demek olar **çoqmanalı** sayılır: *at*, *kök*, *satmaq*, *çalı*, *oñ*.

Çoqmanalı sözniñ **asıl** ve **köçme** manası ola bile. **Asıl** manası sözniñ doğrudan-doğru manasını bildire. **Köçme** mana ise

sözniñ adden-tış hususiyetini bildire. O, alâqa vastasinen peyda olup, nutuqta qullanılğan manasını tayin ete. Luğatta o, asıl mana(lar)dan soñ mahsus 'köçme' sözü ile belgilene.

Misaller

- Añlatmaq — 1) tarif etmek. *Oca mevzunı yahşı añlata.*
 2) *lingv.* bildirmek. *Söz bir qaç mana añlata* (demek, sözniñ bir qaç manası bar)
 3) aqıl qoymaq. *Qartbabam maña er şeyni añlattı.*

- Kelmek — 1) bir yerge barmaq, ketmek. *Kim keldi?*
 2) eşitmek (köçme). *Uzaqtan sesler kele.*
 3) başlanmaq (köçme). *Baar keldi.*
 4) irişmek (köçme). *Alim endi on yaşına keldi.*
 5) olup çıqmaq (köçme). *Qarpız qaç kilo keldi? Bu anter maña uzun keldi.*
 6) istemek (köçme). *Aşaycağım kele.*

1-iş. Luğatnen çalışıñız. Aşağıdaki sözlerniñ manasını tapıp oquñız. Sözlernen cümleler tiziñiz.

Rutbe, antal, opuk qar, bahtiyar, nalın, vasta, menzil, güldeste, lâpeçik, daire, qandil, yoqlamaq, kevdeli, zarif, irade.

2-iş. Sözlerniñ leksik manalarına köre, noqtalar yerine kelişken ariflerni qoyuñız.

1. Yol boyu k..zlük boğday ekilgen. (*T. Halilov*) Qartbaba k..z-lüğini alıp oturdı.

2. Q..ş yuvasız olmaz, insan — evsiz. (*At. s.*) Bu yıl q..ş pek yımşaq oldı.

3. Biz büyük g..lniñ yalısına kelip toqtadıq. G..lniñ tikenini elimni yaraladı.

4. B..ş olsa, qalpaq tapılır. B..ş qopqa pek dañğırdar. (*At. s.*)

'Eglenceli grammatika' qullanmasından

3-iş. Cümlelerni oquñız. Qayd etilgen sözler nasıl manada qullanılğanlar: asıl ya da köçme manadamı?

Balalar qopqalarını **köterip**, bağçağa kettiler.

Alime başını **köterip**, ep ögge kete.
 Balalar toz **köterip** azbarda oynaylar.
 O pek sabırlı bir adam eken, ne aytsaň — **kötere**.
 Ahtemnen muqayt ol, o söz **kötermey**.
 Çamurnı körmeysiňmi, tez etekleriňni **köter**!
 Musa ağa yahşı ekim, hastanı bir aftada **köterdi**.
 Bu ayda şekerniň fiyatı kene **köterildi**.

4-iş. Sözlerni oquňız. Luğatta olarnıň manalarını tapıp, cümleler tiziňiz. Cümlelerde bu sözlerni em asıl, em de köçme manada kullanıňız.

Kün, altın, küç, qara, qatmaq, suvuq, qızmaq, tökmek, hasta.

5-iş. Metinni oquňız. Mündericesine sualler tiziňiz.

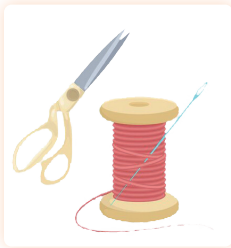
Menim dostum çoq oquy ve daima yahşı tarafqa deňişe. Men onıň çoq bilgenine taaciplenem ve suqlanam. O, çeşit mevzulardan merraqlana. Dostum kitapqa pek ciddi yanaşa. O, çoq oqumaqdan saqınmay. Türlü-türlü kitaplar oqumağa qorqmay. O, 'er bir kitap faydalı' dep saya. Maňa 'bunu vaqıt ile sen de aňlarsıň' dey.

Menim mına böyle dostum bar! Men onıňnen gururlanam ve ondan örnek almağa tırışam.

• **Suqlanmaq ve künlemek sözleriniň manasını tapıňız. Aralarındaki farqına yetiňiz.**

6-iş. Metinni oquňız. Mündericesine sualler tiziňiz.

Ev qurğanda, bizge tsement, tola, qum kerek ola. Bir şey tik-kende, toquma, ine ve yip alamız. Bir şey qaqqanda, çöküç, mih, pıçqı ve tahta qıdramız. Yaşamaq ve inkişaf etmek için ise, bir çoq kitap oqup çıqmaq kerekimiz. Edebiyat bizge dünyanı açar! Kitaplar dünyanı açar!

* *Bir şeyni bilmek ya da öğrenmek için siz ana-babañızğa ya da başqa yaqın adamlarıñızğa muracaat etedirsiz. Olar yañızda olmağanda, malümatnı qaydan ala bilesiz?*

7-iş. Metinni oquñız. Müellifniñ fikrini añlatmağa tırıñız.

Yaratıcılıq (*творчість*), eñ evelâ istidatqa (*здатність*) bağı. Lâkin istidatnı da terbiye etmek gerek. Demege istegenim şu ki, qardaşım, icatkâr insanıñ (*творча людина*) yazmağan, bir de bir şey qaralamağan (*писати начорно*) künü olmamalı. Er kün bir şeyler yazmalı. Eger yazıp olamasañ, bediîy kitap oqumalıñ. Busuz eser dünyağa kelmez, ne şiir, ne de ikâye doğar. Çalışmaq kereksiñ, çalışmaq...

Abdulla Dermenci

8-iş. Şiirni oquñız. Şair şiirde tasvir etken qaramanıñ oquvına qiyamet kesiñiz. Onı o, kimnen qıyaslay? Qaraman qardaşına nasıl terbiye bere?

Anamnı sevgenday

Öz anamnı sevgenday,

Candan sevem kitapnı.

Onen aynı körgenimday,

Aydın körem etrafnı.

Onı tutam kir yuqturmay,

Sevip, sayıp, aybetlep.

Qardaşıma deyim: ‘Yırtmay,

Oqu daim, ürmetlep’.

Eşref İbrahim

- *Birinci kitaplarıñıznen bağı teessuratların paylaşıñız.*
- *Siz olarnı dost dep sayasız mı? Ya ne için?*

9-iş. On yedinci aftanıñ başında baron Münhgauzen ve onıñ sergüzeştleri aqqında metinni oqup, aşağıdaki suallerge cevaplarını tapıp yazıñız.

1. ‘Baron Münhgauzenıñ sergüzeştleri’ eseri qaçınıcı asırda yazılğan?

2. Aslında baron Münhgauzen kim edi?

3. Rudolf Erih Raspe sergüzeştleri ikâyelerini işlep ne vaqıt neşir etken?

10-iş. ‘Mısırboğday’, ‘qaplıbaqa’, ‘medeniyet’ sözlerinde rastkelgen ariflerden sözler tizip yazıñız.

11-iş. Dialognı oquñız. Sınıfta sanalaştırmağa azırlanıñız.

— Neçün kitapqa eñ büyük mücize deyley?

— Kitaplarda pek çoq meraqlı malümat bar. Olarnı oqup biz çoq şey öğrenemiz.

— Neni öğrenemiz?

— Keçmişte olıp keçkenlerini, ayatta olğan adden-tış vaqialarını, fantastik sergüzeştlerni öğrenemiz.

— Buña qoşma olaraq ‘kitaplar — bizim aqiqiy dostlarımız’ dep aytnaq da doğru olur.

— Ebet. Olar daima yardımğa keleler.

— Dünyada ne qadar kitap olğanını bilesiñmi?

— Bunı bilmekniñ çaresi yoqtır! Dünyada pek çoq kitap bar.

— Ya siziñ eviñizde kitap çoqmı?

— Çoq. Evimizde bütün bir kütüphaneye bar. Kitaplarını daa qartbabam ve bitam toplay ediler. Kütüphanemizde pek eski kitaplar da bar. Biz olarnı muqaytlıqnen saqlap tutamız.

— Maña da kitaplarıñızni kösterip olursiñmi?

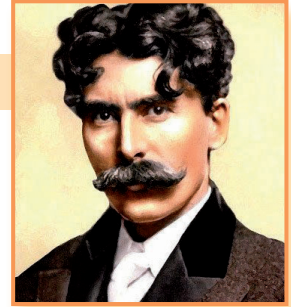
— Ebet. Musafirlikke kel. Men saña kütüphanemizni em kösterir, em añlatırım.

18-inci afta

Ernest Seton-Tompson — kanadalı yazıcı, tabiatşinas. O, 1860 senesi avgust 14-te İngilterede dünyağa kelse de, altı yıldan soñ qorantası Kanadağa barıp yerleşti. Onıñ babası çoqbalalı qorantaniñ başı olıp, çiftçiliknen (*фермерство*) oğraştı. Ernest ise ağalarinen beraber ormanda oynap östi. Olacaq yazıcı balalıqtan ayvanlar, quşlar, ve avcılıqnen, em de hindularniñ yaşayışinen meraqlana edi. Seton-Tompson em istidatlı yazıcı, em de ressam oldı. O, ayvanlarını, ormanlarını, dağlarını, çöllerni olğanı kibi tasvirley edi.

Kiçkene vahşiylar

E. Seton-Tompson

(*qısqartılğan parçalar*)

Yan er şeyden ziyade hindularniñ ayatına suqlana. Er baar onı dünyalar kezip dolaşmaq arzusu sarıp ala. Şimal betke uçayatqan kiyik qazlarını körgende qanı oynay: quşlarğa qoşulıp uçmağa istey.

— Ah, bu yerden qaça bilseydim! — eyecannen öküne o.

Onı hindularğa ya da çingenelerge qoşulıp, evden qaçmaqтан yalnız babasından qorqqanı tutıp tura...

O yılı kiyik qazlar ne de güzel yır yırlar ediler! Olarnıñ sesi Yannıñ qalbine teren siñdi. Oğlan kimsesiz yollarnen yürüp, şimalge, tek şimalge, özenniñ yuqarı kısmına taba adımlap, kimsesiz yerlerini seçti. Özen kündoğuş tarafqa buruldu. Küçük bir irmaçiq bu özenge sırttan kelip qoşulğan. Yan şu irmaq boylap yürüp, tar deredeki ormandan keçti. Tezden bu yol onı siyrek

terekli bir uvağa alıp çıktı. Qocaman aqqayınlar, çamlar ve qarağaçlar taldasında şəffaf ırmaçığ şırılday. Tereklerniñ pitaqları arasında sansarlar tınışta bir körünip ala edi. İrmaq kenarında Yan erlen, suv samırı ve daa nasıldır ayvanlarniñ izlerini kördi.

Bu yer o qadar tena edi ki, Yan bu yerlerni birinci olup keşf etkenine özü de pek tez inandı. O bu uvağa özünüñ adını berdi — Glenyan dep adlandırdı.

İşte, şu künden oğlanıñ bütün fikri şu uvanen bağlı oldu. Yan boş bir daqqa taptımı, aman uvasına yol ala edi. Kimerde ise öz quvançı ile başqalarnen de paylaşmağa istey edi.

Ebet, bu — onıñ öz dünyası edi. Bir zamanlarda çağalalar Kolumbnı Yañı Dünyağa (Amerika qıtasına) yeteklep ketirgenleri kibi, bu dünyanı da oña kiyik qazlar köstergen ediler.

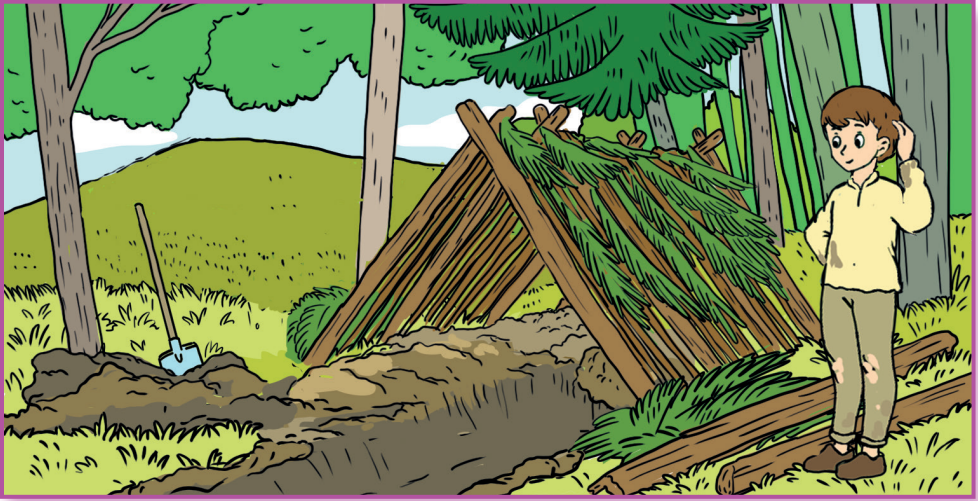
Babası özünüñ toprağını satqanda Yan pek efkârlandı. Amma şimdi azamatlı ağaçlar ösken ormanıñ bir köşesine saip olğan soñ Yan kene canlangan kibi oldu...

Yannıñ ne baltası, ne de leskeri bar edi, lâkin episi bir, o özüne bir çadır qurmağa kirişti. Bunıñ içün başta bir er taraftan sıq pitaqlarnen qapalı tena bir yer tapdı.

O, leskernen ırmaq kenarında çuqur qazmağa başladı. Yan eki boş künü devamında, boyuna yedi, enine dört fut olğan bir çuqur qaza bildi. Çadırını, işte, şu yerde qurmağa istedi.

Yan qulübe qurmağa yaraycaq malzeme cıymağa başladı. O çuqurnı qazıp bitirgeninen, birden qulübeniñ divarlarını kötermege kirişti. Divarlarda biri-birine beñzer eki ağaç bile yoq: olarnıñ birisi pek uzun, digeri — qısqaca, daa birisi egri, qıyış. Daa birleri būs-bütün çürüngen: ya olarnı kesmek qolay edi de!

Tezden Yan kene malzeme qıdırmağa mecbur oldu, çünki çevre-çette malzeme artıq qalmağan edi. O, şeerçikten yarım milâ qadar avlaqta bir talay ağaç obası körgenini hatırladı. Böylece, bir qaç bazar künleri şu ağaçlarnı taşımaqnen keçti. Ağaçlarnıñ doquzını divar içün işletti, üç danesini ise çatı yasamaq içün qaldırdı. Çatı ağaçlarnı biri-birine teñ mesafede qoyıp, üstlerini pitaqlarnen örtti. Onıñ da üzerine qarağaç qabuğı töşedi, soñra balçığ ketirip, bütün damnı yahşıca sıladı, taptadı, kenarlarını

tegziledi. Qulübeniñ damı terek pitaqları arasından közge çarp-maması için, onıñ üstüne yeşil yapraqlar tökti.

Niayet, nice aftalıq israrlı emekten soñ onıñ orman evi endi azır edi!

Ervin Bekirovniñ tercimesi

LUĞAT:

aqqayın — береза
 avlaqta — віддалік, вдалечі
 azamatlı — величний
 boyuna — у довжину
 çatı — каркас
 efkârlanmaq — бути
 стурбованим
 egri — кривий
 enine — в ширину
 erlen — тхір, тхорик
 hindular — індіанці
 israrlı (emek) — наполеглива
 (праця)
 izbasar — слідопит
 keşf etmek — відкрити,
 зробити відкриття

kiçkene vahşiyler — маленькі
 дикуни
 közge çarpmaq — кидатись в
 очі, привертати увагу
 kündoğuş = şarq — схід
 malzeme — матеріал,
 приладдя
 qarağaç — в'яз
 qulübe — халупа, шалаш
 sırt = şimal — північ
 suv samırı — видра
 tena yer — затишне місце
 teñ mesafe — рівна відстань
 tınış — пауза, перепочинок
 uva = vadiy = dere — долина

Sual ve vazifeler:

1. Metinnen bağlı sualler.

Yan er şeyden ziyade nege suqlana? Er baar onı nasıl arzular sarıp ala? Yanniñ yüregi neden sıqça çırpınır edi? Yan nasıl etip kimsesiz yerlerni tapqanı aqqında parçanı oquñız. Yan bu yerge nasıl ad berdi? Glenyan uvası oğlan içün ne oldı? Bu dünyanı oğlanğa köstergen neler oldı? Yan ne qurmağa kirişti? O işni neden başladı? Çuqurnı qazğanınen ne yaptı? Yan kerek malzemeni qaydan taptı? O ağaçlarını nasıl işletti? Bala çadırınıñ damını nasıl qurdu? Siziñ fikriñizce, Yan ormandaki evinde bundan soñra ne yapacaq? İkâyenıñ devamını oqumağa isteğiñiz peyda oldımı?

2. Bu ikâye ne aqqında?

- Bu ikâye orman şaraitinde çadır quruv aqqındadır.
- Bu ikâye azatlıq (*свобода*) ve mustaqillik (*самостійність*), mesüliyetlik (*відповідальність*) ve cesürlük (*хоробрість*) aqqındadır.
- Bu ikâye etraftaki tabiatnıñ güzelligi aqqında.

3. Yanni nasıl tasvir etmek mümkün?

- Yan — yañğızlıqı sevgen bala;
- Yan — çalışmağa sevgen oğlan;
- Yan — tabiatnı sevgen ve hindular kibi ormanda yaşamağa azır olğan bala.

4. **Ev işi.** Metinni berilgen planğa esaslanıp, ikâye etiñiz.

Plan:

- Baarde Yanniñ arzuları.
- Yan şimalde kimse yürmege yerlerni tapa.
- Yan çadır qurmağa başlay.

İZAAT LUĞATÇIĞI:

Mil — Qadimiy Romada mesafeni ölçmek içün qullanılğan yol ölçevi birlemi. Qadimiy Romada qullanılğan milniñ uzunlığı 1482 metrne teşkil etken. Çeşit memleketlerde türlü mil uzunlığı qullanıla.

Fut — bu söz 'ayaq tübü' manasını bildirgen 'foot' ingliz sözünden kelip çıqa. İnglizlerde qullanılğan uzunluq ölçüsüdür. Türlü memleketlerde futnıñ uzunluğu türlü ola.

MUSTAQIL OQUV İÇÜN

Bir kün Ernest Seton-Tompson tükânda ‘Kanada quşları’ kitabını kör-di. O, şu kitabı mıtlaqa elde etmek qararına keldi. Amma parası yoq edi. Bir dollarlıq kitabı almaq için bala aqça toplamağa başladı. Ernest qoyanlarını sattı, qomşularınıñ azbarında çalıştı. O kolleksiyacı olğan bir ingliz qadınına böcekler topla ketirdi. Bir ay ağasinen beraber odun kesti ve, niayet, yetişmegen tsentlerni topladı. Böyleliknen, çoqqa barmay, arzu etilgen kitabı oğlan elde etti.

E. Seton-Tompson soñundan dünya boylap seyaatlar yaptı, avcılıqnen oğraştı ve qırqqa yaqın kitap yazdı. Olar arasında ‘Kiyik ayvanların ayatı’ kitabı da bar. Seton-Tompson büyük şerelerde degil de, esasen Amerika çöllerinde ömür keçirdi. O, kanadalı ve amerikalı avcılar, çiftçiler (*фермеры*), hindular ile daima qonuştı. Amma eñ-evelâ ayvanlar diqqatını çeke edi. O, öz eserlerinde ayvanların ayatını ustalıqnen tasvirledi. Yazıcı adamlarnen ayvanlar dost olğanlarını kösterdi. Yazıcınıñ fikrine köre, er bir ayvan — qıymetli degerlik (*цінність*). Onı öldürmek ya da qıynamaq mümkün degil.

Ernest Seton-Tompson bütün ömür ayvanlar aqqında ikâye eterek, olarnıñ güzelligini resimlerde ve ağaçtan oyulğan eykelçiklerde (*статуетка*) köstere edi.

SARF

Turğun ibareler

Er bir tilde biri-birinen sıqı bağılı olğan söz birikmeleri bar. Olar nutuqta bir kereden öz-özünden kullanıla. Olar mana cee-

tinden bir sözge teñ olıp, sintaktik talilde bir cümle azası olaraq ayırıla.

Turğun ibareniñ manası onıñ terkinde olğan er bir sözniñ manasinen doğrudan-doğru bağılı degildir.

Qırımtatar tilinde turğun ibareler pek çoqtır.

1. **'Köpek kibi'** — pek ziyade yorulmaq, açıqmaq.
2. **'Köpek suvarmaq'** — iç bir şey yapmay yürmek, vaqıtı faydasız keçirmek.
3. **'Kün körmemek'** — ağır yaşamaq.
4. **'Közün açıq olğanda'** — sağ-selâmet olğanda, yaşağanda.
5. **'Ateşnen oynamaq'** — qarardan ziyade telükeli areket etmek.
6. **'Ruhtan tüşmek'** – ümütü kesmek.

1-iş. Aşağıdaki turğun ibareleri oqup, aqlıñızda qaldırıñız. Oların cümleler tiziñiz.

Közlerini ağartıp, közüñiz aydın, közüni açıp, közü batmay, közünden ğayıp oldı, közüm yoq, közü yolda qaldı, közü yol çeke, közüme ilişti, közüne kirmege istey, köz qamaştırıcı, köz öğüne ketirdi, köz taşladı.

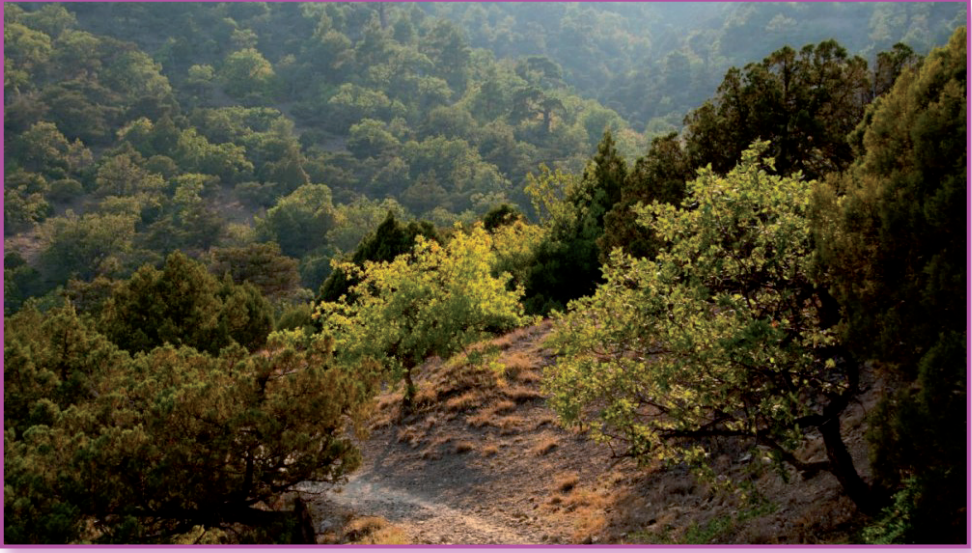
2-iş. Ukrain tilindeki frazeologizmleri oquñız. Olarğa qırımtatar tilinde kelişken tercimelelerini tapıñız. Cümleler tizip yazıñız.

Оком не моргнути, око набите, очі не відведеш, ока не заплющувати, очі відкриваються, очі горять вогнем, очі на лоба лізуть, очі невисихають, очі так і прядуть.

Yardımcı sözler: er şeyni körip başlamaq; közü alışqan; közyaş tökip oturmaq; közüni qımmamaq; közleri (atılıp) çıqacaq (kibi ola); közüñni yummmaq; közleri fırl-fırl aylana; közüñni ayıramazsıñ; közleri parıl-parıl parılday.

3-iş. Metiniñni oquñız. Mündericesine sualler tiziñiz.

İnsan ve tabiat. Adam — tabiat parçası, tabiat balası. Belki, bu sebepten de adamlar ormanda, dağda, deñizde bulunğanda, özünde nasıldır deñişme seze, özünü raat, tıñç duya, çünki tabiat onıñ anasıdır. Bala ise anası yanında bulunsa, daima raat ola. Ana.

Qırım ormanları

Ananı aybetleymiz, onı ürmet etemiz, onıñ qartlığını duydurma-
mağa tırışamız. Ya tabiat?! O da er kes içün anadır. Demek, oña
da aynı munasebette bulunmaq kerekimiz. Tabiat er kes içün ana
kibi ve teñsiz dülberlik, merametlik, ululuq temsili olmaq kerek.

Sabriye Seutova

4-iş. On sekizinci aftanıñ başında Ernest Seton-Tompson aqqında
metinni oqup, aşağıdaki suallerge cevaplarını tapıp yazıñız.

1. Ernest Seton-Tompson kaçınıcı sene ve qaysı memlekette
dünyağa keldi?
2. Onıñ babası nenen oğraşqan?
3. Ernestniñ balalığı nasıl keçken?
4. Olacaq yazıcı kim ve nelernen meraqlanğan?
5. Seton-Tompson nelerni tasvirlegen?

5-iş. İbretli ikâyeni oquñız.

Beklenilmegen ceza

Terbiye ve qanfetler aqqında ibretli ikâye

Bir kün bir oğlan mektepte bir qızını urdı. O qadar qattı urdı ki,
qız bala ağlap başladı. Qız babasına da şikâyet etti. (Söz kelimi, ba-

bası şu mektepniñ ocası edi). Oğlan qız balanen ocanı körip, aman divarğa yapıştı ve cezasını bekledi.

Oca em qızını, em oğlanını terbiyelemek için ne yapmaq kerek? Oğlanını cezalamaq kerekmi? Ya da onu bağışlamaq kerekmi? Ya qızı? Babası onu qorçalap olamağanına canı ağırmasımı?

Babası qızını tizlerine oturtıp, qulağına bir şey fısıldadı. Qız birden közyaşlarını silip, külümsiredi.

Qız bala oğlanınıñ yanına barıp, oña elini uzattı. Oğlan qızınıñ avuçında qanfetler kördi. Oğlan de qanfetlerge, de qızğa, de ocağa devamlı baqtı. Soñra ise qanfetlerni alıp, yüzünü çevirdi ve, dayanmayıp, ağlap yiberdi.

• *Fikriñizce, oğlan öz areketlerine qıymet kestimi?*

6-iş. Dialogni oquñız. Sınıfta sanalaştırmağa azırlanıñız.

— Bilesiñmi, men ormanda kezmege sevem.

— Ne için?

— Balaban orman aleminde özümni ufaçiq kibi duyam.

— Qırında büyük ormanlar saqlanıp qalğanı ne de yahşıdır. O yerge istegen vaqtında bara bilesiñ.

— Bu ormanlarda tabiatınıñ büyükligi ve qudretini is etesiñ.

— Men şeerde yaşamağa alıştım. Mında İnternet bar. Bu demek ki, men evimde oturıp, dünyanıñ er anğı köşesini köre bilem.

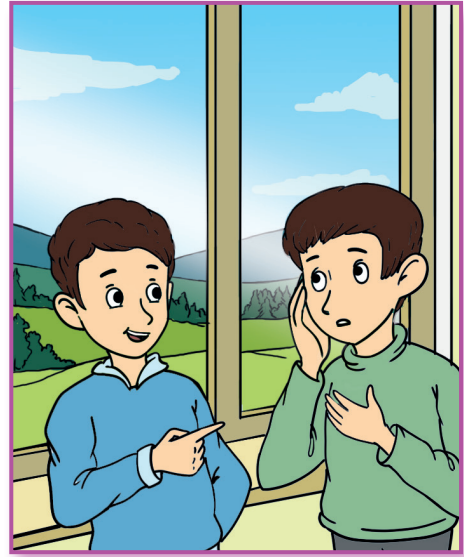
— Men ise orman ve dağlarğa qıym seferlerge çıqqan adamlarını pek ürmet etem.

— Aytçı, sen gece bir özüñ ormanda qalır ediñmi?

— Yoq, bir özüm qalmaz edim. Sennen, ebet, qalır edim.

— Olur, bu aqta tüşünip baqarım... Men şaqa etem. Öyle sınavlarğa daa azır degilim!

— Tabiatqa mıtlaqa çıqmaq kerek. Tabiatta em raatlanırımız, em eglenirimiz, em küçümüzni toplarımız.

19-ıncı afta

Karel Çapek — XX asırnıñ eñ belli çeh yazıcısıdır. O, 1890 senesi yanvar 9-da Avstriya-Macaristandaki (şimdi Çeh cumhuriyeti) Male-Svatonovitse köyünde dünyağa keldi. Babası zavodda ekim olıp çalışa edi. Karel balalıqtan esnaflar (*ремісник*) ve çiftçiler (*фермери*) arasında östi. Sağlığınan sebep ordu hizmetine (*армійська служба*) alınmağan edi. O, gazetada jurnalist ve tenqitçi (*критик*) olıp çalıştı. 1916 senesinden edebiy eserler yazıp başladı. Karel Çapek ikâyeler ve romanlar, masallar ve fantastik eserlerinen belli oldı.

Köpeklerniñ adetleri aqqında Karel Çapek

O, doğğanda, avuçta sıgğan, añlaşılmağan, bem-beyaz bir şeyçik edi. Lâkin onıñ eki qara qulaçığı, artında ise quyruçığı olğanı için biz onı köpeçik kibi tanıdıq. Biz küçelek qızçıq olğanını istedik ve onıñ adını Daşenka qoydıq.

Bugün saña, Daşenka, aytqanlarım, bu masal degil, aqiqattır. Men bellesem, sen oqumış köpeçik olmağa isteysiñ ve meni diqqatnen diñlersiñ.

Çoq, çoq yüz, atta biñ yıllar evel köpek adamğa hizmet etmey edi. O zamanda adam özü pek kiyik ve onıñnen yaşamaq qıyın edi. Onıñ için köpekler sürünen yaşağanlar. Em, sığınlar kibi, dağda degil de, büyük-büyük alanlarda yaşağanlar. O alanlarını çöl yaki preriya, dep adlandırırlar. Mına ne için köpekler ale daa alanlarını seve ve öyle bir quvanıp çapqalaylar ki, tap qulaqları sekire.

Söz sırası şunu da soramağ isteyim, Daşenka. Sen bilesiñmi, ne için köpekler yuqlamağa yatmazdan evel üç kere aylanalar? Mesele şunda ki, çölde yaşağan köpekler özüne qıntavlı yataq yasamağ için yüksek otlarını biraz taptamağ kerek ediler. Olar endi çoqtan, sen yapqanıñ kibi, yımşaq qoltuqlarda yatsalar da, bu alışqanlıq olarda qaldı.

Ya köpekler gece ne için afırıp, biri-birinen qonuşqanını bilesiñmi? Ebet, bu kene keçmişnen bağı. Sürüsini coymamağ için olar gecelernen çölde biri-birini tosat-tosat çağıra ediler.

Ya köpekler er bir taş, kütük ya da direk yanında art ayağını köterip, ne için olarını suvarğanlarını bilesiñmi? Olar bunu ta pre-riyalarda yapa turğanlar. Çünkü sürüniñ er bir köpeği qoqlanıp, añlay edi: ‘Ebe-e-et, mında doğmuşım keçti ve bu taşta öz imzasını qaldırdı’.

Ya köpekler kemikler ve ötmek kenarlarını ne için topraqqa kömgenlerini bilesiñmi? Olar bunu biñ yıllar evel yapmağa başladılar. Aç qalğan künü çıkarıp aşamağ için!

Köresiñmi, olar tap o zamanlarda pek aqllı ediler! Aysa, ne için köpekler adamnen yaşamağa razı oldılar, dep soraysıñmi? Men saña aytayım. İşte, adamlar köpekler sürünen yaşağanını körip, olardan ünler aldılar. Em böyle adam sürüsü, ebet, küçlendi ve çoq ayvan avlamağa çareleri oldı, qursaqları toymağa başladı. Adamlar yaşağan yerniñ etrafında ise obalarnen kemikler qala edi. Bunı köpekler körip, öz-özüne:

— Adamlar yaşağan yerde o qadar çoq kemik olup da, bizge ayvan avlamağa nege kerek? — şay dep ayttılar.

Bu vaxıttan başlap köpekler adamlar qayda barsa, peşinden yürmege başladılar. Ahır-soñu öyle oldı ki, köpekler ve adamlar beraber yaşamağa alıştılar.

Endi köpek öz sürüsünde degil de adam sürüsünde yaşay. Onen yaşağan adamlar onıñ sürüsü olup qaldılar. Olarnı köpek öz doğmuşları kibi seve.

Mına böyle, işte. Endi ise bar, alançıqta çapqalap oyna — budır seniñ çölüñ.

Venera Seydametovanıñ tercimesi

LUĞAT:

adam sürüsü — *тут: плем'я*
 alan — *лісова галявина*
 alışqanlıq — *навички*
 avuçta — *удолонях*
 direk — *стовп*
 imza — *тут: мітка*

keçmiş — *минуле*
 küçelek — *цуценя*
 qıntavlı — *затишний*
 qoltuq — *крісло*
 sürü — *череда*

Sual ve vazifeler:

1. Metin üzerinde sualler.

Oquğan ikâyenıñ serlevasını ve müellifini aytıñız. İkâyenı beğendiñizmi? O qolay oquldımı? Müellifniñ subetdeşi ne? Böyle şekilde ikâye etilgen eserge alışqan ediñizmi? Közüñiz ögünde nasıl levhalar canlandı? Köpekler alanlarını sevgenleri ve mında quvanıp çapqalağanları aqqında parçanı tapıp oquñız. Köpekler ne içün yuqlamağa yatmazdan evel üç kere aylanalar? Olar geceleri afırıp, biri-birinen qonuşqanları aqqında abzatsını tapıp oquñız. Köpekler kemik ve ötmek kenarlarını ne içün topraqqa kömeler? Köpekler ne içün adamnen yaşamağa razı oldılar? Müellif 'laf etken' köpekniñ adı (lağabı) ne?

2. K. Çapek ikâyesiniñ hususiyeti nede?

- müellif oquyıcığa muracaat ete;
- oquyıcı dialognı çetten közete;
- ikâye 3-nci şahıs adından beyan etile.

3. İkâyenıñ esas fikrini ifadelegen satırnı tapıñız.

- ikâye ayvanlarğa nisbeten sevgi aşlay;

- b) ikâye oquyıcıda ayvanlarğa meraq doğura;
c) ikâye tek K. Çapekniñ kitaplarını oqumağa çağıra.
4. Köpeklerni angi sözlernen tariflemek mümkün? Sıranı devam etiñiz.
Sadıq, açuvlı, tüklü, büyük, kiyik, merametli, ...
5. İkâye, elbet de, tam manada masal degildir, ya oña daa nasıl demek mümkün?
a) ibretli ikâye; b) can sıqıcı masal; c) eglenceli ikâye.
6. Köpekler aqqında yañı bir şeyler bildiñizmi?
7. **Ev işi.** Karel Çapekniñ 'Köpeklerniñ adetleri aqqında' ikâyesini oquñız. Begengen abzatsını ikâye etmege azırlanıñız.

İZAAT LUĞATÇIĞI:

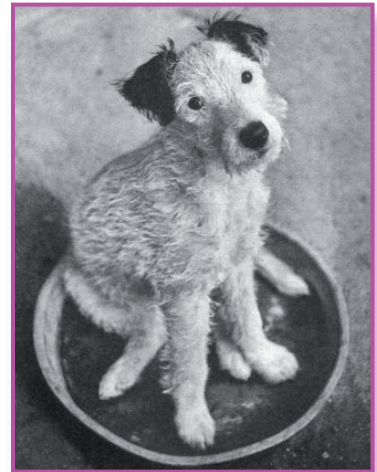
Preriyalar — Şimaliy Amerikada yuzlerce kilometrge uzanğan ösümlüklü qulan çöller.

MUSTAQİL OQUV İÇÜN

K. Çapek öz vaqtında Avropa boylap seyaatlar yaptı. Er bir seferden (*подорож*) öz oçerkleri içün yañı materiallar ketirdi. O, edip (*писменник*) ve jurnalist olmaqtan ğayrı, aveskâr (*любитель*) fotograf olaraq da şüret qazanğan edi. K. Çapek antifaşistlerniñ qızğın tarafdarı (*затягий прихильник*) edi. O, pyesa ve romanlardan ğayrı, detektiv janrında istihzalı (*іронічний*) eserler de yaza edi. Onıñ sayesinde fantast yazıcılar öz eserlerinde 'robot' sözünü qullanmağa başladılar. Robot — adam şeklinde yapılgan mehanizm.

'Daşenka, ya da küçelekniñ aya-tı' — bir küçelekniñ ösip yetişkeni aqqında tesirli ikâye. Bu eser-ni Karel Çapek 1933 senesi yazdı. Bu eser bir çoq ülkelerde defalarca

Daşenkaniñ fotosı

(*бағаторазово*) basılıp çıqqan edi. Eserde tişlemege sevgen, amma pek dülber olğan bir küçelek aqqında ikâye etile. Karel Çapek onıñ aqqında büyük sevgi ve mizahnen (*зюмор*) tarif ete. Eser adamlar ve köpekler arasındaki munasebetler aqqındadır.

‘Daşenka, ya da küçeleknıñ ayatı’ kitabınıñ yañı neşirinde bir çoq resimler ve Karel Çapekniñ özü çıqarğan fotosüretleri berile. Fotosüretlerde Daşenkanıñ özüni körmek mümkün.

SARF

Addaş sözler (omonimler)

Balalar, siz tilde **aytıluvi bir, manaları ise bam-başqa sözlerge** endi rastkelgendirsiz, dep tüşünemiz. Em mında olar, çoq-manalı sözlerden farklı olıp, biri-birinen iç bağda olmağanını birden qayd eteyik. Meselâ,

- yaqmaq¹** – 1) alevlendirmek, tutaştırmaq. *Çöplükni yaqmaq.*
 2) ateşnen qızdırmaq. *Sobanı yaqmaq.*
 3) (içini) ışıqnen yarıq etmek. *Yarıq yaqmaq.*
 4) köçme yoq etmek. *Ortalıqni yaqmaq.*

ve

yaqmaq² – 1) yağlamaq, silmek. *Yağ yaqmaq.*

Şu sözlerniñ arasında manaca bağ sezilmey. Olar bam-başqa mana taşığanı için **adaş** sözler sayılır. Luğatta olarnı ayrı sözler kibi bereler. Em anda o adaş sözlerni (omonimlerni) üstteki raqamlar yardımınen tapmaq ve ayırmaq mümkün olğanını körip qalğandırsız? Bundan ğayrı, *yapmaq¹* sözü özü daa çoqmanalı olğanını da köresiz.

1-iş. Resimlerde neler tasvirlengen? Sözlernen cümleler tiziñiz. Omonimlerni cümleler içinde er bir manasında qullanıñız.

Yeni-qale

qale

tartmaq

tartmaq

terek tamırı

tamır/yerli halq

ocaq

ocaq / ilk qış

2-iş. Cümlelarni oquñız. Qayd etilgen sözlarniñ manalarını belgileñiz. 4-5 cümleñi köçürüp yazıñız.

1. Terekler üstünde **aq** çeçekler açtı.
Bu **aqta** gazetalarda çoq yazılğan edi.
2. Bitay ep otura, yürmege **alı** yoq.
Yolnıñ eki tarafında **al** çeçekler öse.
3. Küzde bağçamızda çoq **alma** cıydıq.
Yeşil almalarını **alma**, qırmızı soyları lezetli.
4. **Ana** közlerini yoldan üzme.
Ana o tarafta balaban göl bar.
5. Çañ qaqlıdı, **ayatta** kimse qalmadı.
Ayatımızda daa çoq quvançlı künler olacaq.
6. Aramızda **bağ** üzülmedi.
Saba erte **bağ** yanında sepetlernen qadınlar toplandı.
7. Onıñ **boyu** o qadar pek alçaq degil.
Yol **boyu** selbi terekleri öse.
8. Biz **dağnıñ** töpesine çıqtıq.
Dağ içi salqın, tınc, kimerde quşlarnıñ yırları eşitile.
9. Piyade yoluna kaç saat **sarf** etti?
Ana tili dersinde **sarf** qaidelerini öğrendik.
10. Alim **sırtınen** aylanıp, bizni daa bir kere çağırdı.
Ayvanlar **sırtqa** yol aldılar.

3-iş. Cümlelarni devam etiñiz. Omonimlerniñ manasını izalañız.

1. Mavı **kökte** sürü-sürü ...
Men **kök** renkte boyalarnen ...
2. Balalarnıñ **qaysı** biri ...
Masa üstünde beş-altı **qaysı** ...
3. **Qara** mışıq ...
Qarada ve suvda yaşağan ...

4. Şimdi aş aşamağa **maddem** ...
Ocamız derste qattı **maddeler** ...
5. Balalar **seferden** ...
Keçken **sefer** ocamız ...

4-iş. Parçanı oquñız. Qaramanniñ ayvanğa olğan munasebetini ve areketlerini talil etiñiz. Qayd etilgen söz birikmeniñ manasını añlatıñız.

— Qoynuñdaki nedir? — dep soradı anası. — Qıbırdaymı şu?

— E... — dedi Raim. — Qıbırday.

Bu — küçelek.

— Küçelek? Onı da qaydan aldıñ?

— Yolda taptım... Ölecek bir alda edi... Süt bersek yahşı olur edi.

Ana aşhaneye kirip ketti. Raim küçeleknı yerge qoydı, onıñ sılaq ayaqlarını ve başını yavluğınen sürtti. Niayet, küçsüzlengen küçelek ayaq üstünde turalmay yerge yıqıldı, közlerini yumdı. Raimniñ anası konserva qutusunen cıllı süt ketirdi. Cansız serilip yatqan küçeleknı körip, acındı, közlerinden tıgırıp çıqqan közyaşlarını sürtti.

— Öleyazğan, ğaripçik... Ey, Alla, ne **qara yürekli** adamlarıñ bar dünyada. Bala da ya bu — bala, onı çıkarıp yol çetine atmaq olurmu?

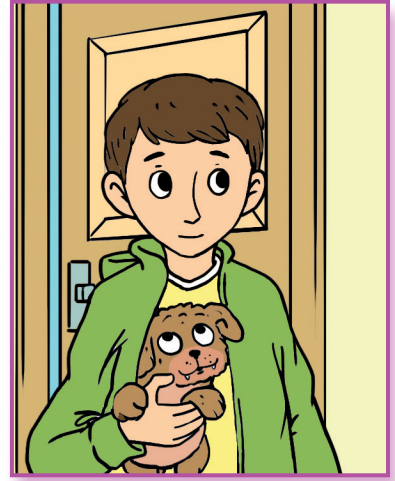
Küçeleknı qoluna alıp, qutudan sütüni içirip başladı.

Ervin Ümerov

• *Qorantañız ayvan baqamı? Ayvanlarğa munasebetiñiznen paylaşıñız.*

5-iş. On doquzıncı aftanıñ başında Karel Çapek aqqında metinni oqup, aşağıdaki suallerge cevaplarını tapıp yazıñız.

1. Karel Çapek qaçıncı sene ve qaysı memlekette dünyağa keldi?
2. Onıñ babası kim edi?
3. Karel balalıqtan kimler arasında östi?
4. O gazetada kim olıp çalıştı?
5. Karel Çapek qaçıncı seneden edebiy eserler yazıp başladı?
6. Yazıcı angi eserlerinden belli oldı?

6-iş. İkâyesi oquñız. Mündericesine sualler tiziñiz. Metinden ince sozuqlarnen sözlerni köçürüp yazıñız.

Köpekler ve adamlar aqqında

Bir adam ötelniñ saibine böyle bir mektüp yolladı:

— Men ötelniñizge kelgende yanıma köpegimni de almaq ister edim. O pek terbiyeli, sizge zamet çektirmez (*не завдасть клопоту*). Qarşı degilsiniñmi?

Oña böyle cevap keldi:

— Menim ötelim endi çoq yıldan berli çalışa. Bu vaqıtqace daa iç bir köpek ötelimden yüzbez, çarşaf ya da divardaki resimni hırsızlamadı. Köpekler geceleri qavğa çıqarmadılar. Bir kere de köpek para tölemekten baş tartmadı (*не відмовився*). Şunıñ içün köpegiñizni hoşnutlıqnen (*із задоволенням*) qabul eterim. O da siz içün cevapkârlıqni (*порукa*) üstüne alsa, siz de kele bilesiñiz.

7-iş. Karel Çapekniñ 'Köpeklerniñ adetleri aqqında' ikâyesinden maqsadına ve emotsional rengine köre 4–5 cümle tapıp köçürüp yazıñız. Cümlelerni talil etiñiz.

8-iş. Dialognı oquñız. Sınıfta sanalaştırmağa azırlanıñız.

— Köpek seniñ içün nedir?

— Köpek — benim dostum.

— Köpekniñ saibi yahşı olsa, köpekke de yahşı demek mümkün.

Razısıñmı?

— Seniñce adam yaman olsa, demek köpegi yaramazmı?

— Men öyle fikirdem.

— Seniñ köpegiñ, ebet, yahşı bir köpektir.

— Köpegim pek yahşı. Men onı sevem.

— Men de köpegimni sevem. Onı sıq-sıq quçaqlayım, onıñnen laf etem.

— Mina köresiñmi, baqqan ayvanlarımıznı sevsek, olar da yahşı ve merametli olalar.

— Ya olarnı sevmemek mümkünmi? Olar pek güzel de! Biz olarğa bağlanıp qalamız.

— Daa bilesiñni neni unutmamaslıq kerekmi? Biz köpeklerni özümüzge alıştıramız, demek olar içün cevapkârmız.

20-nci afta

Çingiz Aytmatov — qırğız nesircisi (*прозаик*). O, 1928 senesi dekabr 12-de Qara-Buura bölgesiniň Şeker adlı uzaq qırğız köyünde doğdı.

Çingiz Aytmatov 24 yaşında ekende, onıñ icadiy yolu başlandı. Onıñ 'Gazetacı Dzüyo' adlı ilk ikâyesi 1952 senesi aprel 6-da qırğız gazetasında basıldı. 1957 senesi 'Ala-Too' mecmuasında onıñ 'Yüz yüzge' adlı birinci povesti çıqtı. Ondan soñ yazıcınıñ 'Camilâ' adlı eseri dünya yüzü kördi ve Çingiz Aytmatov bütün dünyağa belli oldı. İlk tercimelerinden biri aynı bu eser fransız tiline yapıldı. Müellifniñ 'Asırdan da uzaq kün' («*И довшие віку день триває*») adlı ilk romanı 1980 senesi çıqtı.

Edipniñ (*письменник*) bir çoq eserlerinde Orta Asiya halqlarınıñ masal ve efsanelerine ait süjetlerullanıla.

Poşadaki tavşançıq Çingiz Aytmatov

İlk baar künleriniň birinde paralarını poştağa alıp kete edim. Demiryol boyu Maymaq tarafqa ketem. Para tolu torbalarım eger başına asılğan. Aşiqmay yavaş-yavaş ketem. Atım da yavaş-yavaş kete.

Şu waqıtta ağlağan bir bala sesi eşitildi. Diñlendim. Yañı doğğan küçük bir sabiyniñ ağlağan sesini eşittim. Ayretlenip etrafqa baqtım. Bom-boş tarlada iç kimse yoq. Bu bala mında ne yapa? Qaydan keldi, aceba?

Toqtap, nefes almay turam. Ses yanımda olğan kibi eşitile. Yol çetindeki otlar içinde olğanını aňladım. Ses andan çıqa.

Aman acele egerden sekirip tüştim de, anda çaptım. Qamçım da elimde. Ses kelgen yerge barıp, deşetli bir manzaranı kördim. Çuqur içinde balaban bir yılan küçük bir tavşannı boğmaqta edi.

Zavallı tavşançıq can alâmetinde bar küçünen qıçıra. Yılan onı sarıp alğan, ep boğa.

Aman qamçımnen yılanı urmağa başladım. Yılan tavşannı bıraıp, bir ande közden ğayıp oldı.

Küçüçik tavşan qatıp tura, qaçmay. Yarı cansız alda qorqu içinde qaltrıp, maña baqıp tura. Öyle bir acıdım ki, elime aldım ve ohşadım. Onı bağıma basıp, etrafqa baqtım. Kimse yoq.

Poştada meni er vaqıttaki kibi, bölmeniñ artına yolladılar. Anda para qabul etken bir qadın bar. Men paralarını sayıp-sayıp oña berem, o da sayıp-sayıp qabul ete. Öyle de yapıp başlağan edik. Şu arada qadın birden delirgen kibi bağıрмаğa başladı. Vucudı titrey. Sayıp alğan paraları kökke uçıp başladı. Qorqudan közleri aylanğan qadın özünü qoymağa yer tapmay.

Men de qorqtım. Atılıp yerimden turıp baqsam, bütün bu aleketniñ sebepçisi bizim tavşançıq eken. Bağırmıdan, kölmeğim içinden nasıl çıqıp ketkenini duymay qalğanım. Impis-timpis qadınniñ ayaqları arasına soqulğan. Beklenilmeden ayaqları arasında peyda olğan ayvandan qadın qorquğa tüşken. O aleket qoparıp qıçıra ve ellerindeki paralar avağa fırlanıp kete.

Tez-tez tavşannı tuttum ve paralarını qayta baştan sayıp başladım. Amma qadın özüne kelip olamay, ep meni söge:

— Bu ne başsızlıq ve arsızlıq! Budala bala! Sen kibi sümük burunğa para emanet etilirmi? Qoynunda tavşan alıp yüre! Böylesine iş avale etilirmi?!

Tavşannı alıp evge keldim. Ayvançıq alama ve bizge o qadar alışı ki, ailemizniñ bir canı olıp qaldı.

Künlerden bir kün tavşan ğayıp oldı. Evge kelgenimde alam yazıqsınuv ve kederli bir sesnen:

— Tavşanıñ qaçıp ketti. Belki de ortalıqta yürgen bıralqı köpekler tutqandır, — dedi.

— Ya ne için öyle deysiñiz? — dedim.

— Keçende qomşu köpekleriniñ afırğanlarını eşittim. Bir şeyniñ artından quvalay ediler. Bir daa ne köreyim, seniñ tavşanıñnı sebze bostanında quvalaylar. Tuttilarmı, yoqmı, bilmeyim...

Tışarığa çıqıp, er tarafnı aradım, lâkin tapıp olamadım. Pek yanıqladım.

Bu küçük tavşannı ep hatırlay, olğan vaqianı çoq yıllardan soñ, balalarıma da ikâye ete edim. Eldar, daa bala olğanda, ep şu tavşançıq ikâyesini söylememni ister edi. Er sefer, anavı qadın- nıñ qorqudan bağırip, paralarını avağa savurğanı pek oşuna kete ve qatıp-qatıp küle edi.

LUĞAT:

avale etmek — *доручити*
bağırmadan, kölmek içinden —
через пазуху
başsızlıq — *нерозсудливість*
bıralqı köpekler — *бродячі*
собаки
bıraqlamaq (şive) = qaldırmaq
taşlamaq — *залишити*
bölme — *перегородка*
budala — *дурень, йолоп*
can alâmetinde — *в агонії*

delirgen kibi — *як божевільна*
eger — *сідло*
emanet etmek — *довіряти*
ımpıs-tımpıs — *нишком*
sümük burun — *розм.*
шмаркач
vucudı titrey — *тіло*
тремтить
yanıqlamaq — *переживати*
yarı cansız alda — *ледве живий*

Sual ve vazifeler:

1. Metinnen bağı sualler.

İlk baar künü müellif paralarını qayda, angi köyge alıp kete edi? Şu vaqıtta oña ne eşitildi? İnsan egerden tüşip qayda çaptı? Közü ögünde nasıl manzara açıldı? Erif şu arada ne yaptı? Qurtarılğan tavşan nasıl alda edi? Müellif poştaya kelgen soñ anda neler oldı? Poştada olıp keçken aleketni tapıp oquñız. Bu aleketniñ sebepçisi ne edi? Müellif tavşannı ne yaptı? Kün-lerden bir kün tavşanğa ne ola? Müellif ne içün yanıqlay? Bu vaqianı o çoq yıllardan soñ kimlerge ikâye ete edi?

2. İkâyeni oquğanda közüñiz ögünde angi levhalar peyda oldı?

3. İkâyeden begengen parçalarını oquñız.

4. Talebelerniñ fikirlerinden razısıñızımı?

a) Ayvanlar aqqında ikâyeler balalar kütüphanesinde mıtlaqa olmaq gerek.

b) Ayvanlar aqqında yahşı ikâyeler em bilgi dairemizni (*крузозір*) kenişlete, em de ayvanlarını qayğıрмаğa

(*турбуватись*), yardım ve şefqat (*милосердя*) ne ekenini aňlamağa ögrete.

c) İkâyenin baş qaramanı merametli, cesür, daima yardımğa azır, ayvanlarını sevgen insan.

5. **Ev işi.** Çingiz Aytmatovnin 'Poştadaki tavşançiq' ikâyesini oquñız, öz sözleriñiznen (begengen parçanı) ikâye etiñiz.

MUSTAQIL OQUV İÇÜN

Çingiz Aytmatov aqqında meraqlı faktlar

- Çingiz Aytmatovnin anası tatar edi, şunin için o tek baba tarafından qırğız ola.
- Yazıcının dört balası bar edi.
- Çingiz Aytmatov üç yıl devamında ayvan ekimi (*ветеринар*) olup çalıştı. Lâkin şu vaqıt içinde de, boş olğanda, o yazmağa devam ete edi.
- Çingiz Aytmatovnin eserleri 200-den ziyade tilge terci-me etildi.
- Onin eserleri tek Vatanında degil, Şri-Lankada, Almaniyada ve Türkiyede ekranlaşırılğan edi.
- Londonda Aytmatov akademiyası çalışa. Er sene yazıcının doğğan künü onin adını taşığan edebiy mukâfat o ya da bu namzetke (*кандидату*) berile.
- Dünyanın Baku, Astana, Lüksemburg, Taşkent, Bişkek, Qazan ve Ankara şeerlerinde Çingiz Aytmatov adını taşığan soqaqlar bar.
- Çingiz Aytmatov öz eserlerini elnen yazıp, yazuv maşin-kasını kullanmay edi, qaralamalar yazmağan.

SARF

Manadaş sözler (sinonimler)

Bam-başqa yazılğan, manaları ise bir olğan sözlerge **manadaş** deyler. Ekseriyette olar şu umumiy mananın türlü yanlarını tamamlap, öz renkini qoşa.

Adet üzre manadaş sözler bir söz çeşitine ait olur. Em olar tek çiftler degil, sıralarını da tertip ete bilir.

İsim: *asır — zaman — devir; bataq — saz; dal — pıtaq; devlet — ülke — il — diyar — memleket; dünya — alem — cian; maqam — ava — nağme — ezgi.*

Sıfat: *bahtiyar — bahtlı; dülber — güzel; yengil — hafif; qorqunçlı — müthiş — deşetli; belli — meşur — namlı.*

Fiil: *baqmaq — közetmek; yorulmaq — boldurmaq; beñzemek — oşamaq; quvandırmaq — sevindirmek; qıçırmaq — bağırmaq.*

Zarf: *birden — apansızdan; daima — er vaqıt; bazıda — kimerde; tekrar — ğayrıdan — qayta-qayta; biraz — az buçuq — azçıq.*

Zamir: *ne vaqıt? — qaçan? — ne zaman? ve il.*

1-iş. Resimlerde neler tasvir etilgen? Manadaş sözlerni aqlıñızda qaldırıñız. Bu sözlernen 5–6 cümle tiziñiz.

avut – tıynaq

lâçin – şain

bayraq – sancaq

bağ – yuzumlik

qart – ihtiyar

orman – dağ – tav

müsür – köküş – körel

mamateke – mollasarıq

2-iş. Cümlelerni oquñız. Noqtalar yerine qavuzlar içinden manadaş sözlerni qullanıñız. Soñ cümlelerni yazıñız. Baş ve ikinci derece azalarınıñ astını sızıñız.

1. Men ... renkli anterni ziyade begendim.

2. Babam bir sepet ... alma ketirdi.

(**qırmızı — al**)

1. Selim çekmeceni ... , amma silgiçini tapmadı.

2. Femiy sabadan aranda bir şeyler ... .

(**aqtarmaq — qıdırmaq**)

1. Balalar ... külnen bir-birini ayaladılar.
  2. Babam başına ... qalpağını kiyip azbarğa çıqtı.
- (qara — siya)**

1. Memet ... tahtalarını alıp bir çetke tizdi.
  2. O niyet bu tükânda oğluna ... urba taptı.
- (kelişken — lâyıq)**

1. Adamlar bir-birini ... bayramnen hayırladılar.
  2. Bita, ... bayram hayırlı olsun!
- (mubarek — muqaddes)**

1. Bu ... beşinci sınıf talebeleri de iştirak ettiler.
  2. Balalar ... eki ay azırladılar.
- (musabaqa, yarış)**

3-iş. Aşağıdaki sinonimlerni oquñız. Olarnen cümleler tiziñiz.

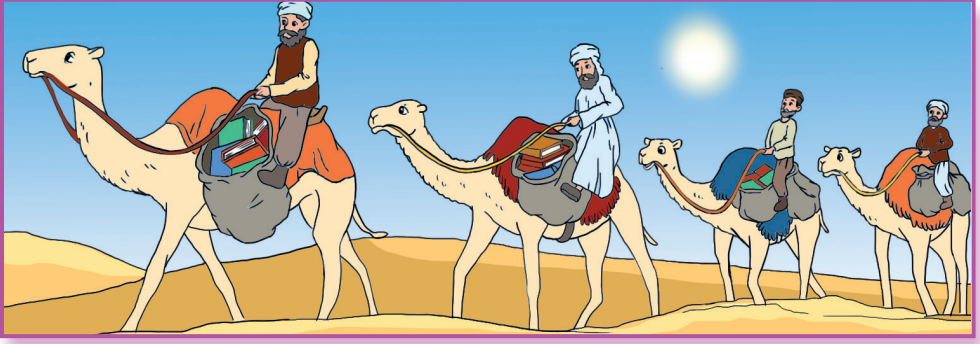
Ürmetli — mühterem, ötkür — keskin, sabıq — evelki, me-tiy — çapçaq, saqlanmaq — gizlenmek, kök — sema, vatandaş — yurtdaş, zahire — aşlıq.

4-iş. Metinni oquñız. Mündericesine sualler tiziñiz.

Kitapnı nasıl oqumaq kerek? Kitapnı biz begenip oqusaq, onı birinci kere tez ve avesnen, saifelerini birer-birer oqup çıqamız. Amma kitapnı daa bir kere oquğanda (yahşı kitapnı defalarca (bir çoq kere) oquylar), qolumızda qarandaş olmalı. Kitaptan be-gengen parçanı yazıp alsaq, ya da teren bir fikirni qarandaşnen kayd etsek — yahşı bir fikir saibi olurmız. Biz yazıcılarınñ qıy-metli fikirlerini qaçırmadan oqumağa alışmaq kerekmiz.

5-iş. Metinni oquñız. Nasıl yañı malümatnen tanış oldıñız? Metin-niñ mündericesine ait sualler tiziñiz.

X asırda yaşağan fars veziri Abdul Qassım İsmailniñ büyük kütüphanesi olğan. O qayda barsa, yanına kitaplarını alğan. Ki-taplarını develer taşıy ekenler. Körgenimiz kibi, yolda oqumaq tap o vaqıtları yañı bir şey degil eken. Atta arbiy seferlerde (*військови походи*) bile vezir öz yanına kitaplarını alğan. O kitaplarını 400 devege yüklegenler. Kitaplar elifbe sırasınen tizilip, develer de bu sıranen kete ekenler. Uruşlar toқтаğan vaqıtta vezir kitap

oqumağa istegende, kervancı kütüphaneciler (*караванники-библиотекари*) oña gerekli kitabı qolaylıqnen tapa ekenler.

6-iş. Yigirminci aftanıñ başında Çingiz Aytmatov aqqında metinni oqur, aşağıdaki suallerge cevapları tapıp yazıñız.

1. Çingiz Aytmatov kim?
2. O qaçıncı sene ve qayda doğdı?
3. Yazıcı icadiy yolunu qaç yaşında başlağan?
4. Onıñ ilk ikâyesi qaçıncı sene ve angi gazetada basıldı?
5. Çingiz Aytmatovnıñ angi eseri bütün dünyağa belli oldı?
6. Yazıcınıñ angi eseri 1980 senesi çıqtı?

7-iş. Dialognı oquñız. Sınıfta sanalaştırmağa azırlanıñız.

— Keçende (*нещодавно*) maña tavşançıqı bağışladılar.

— Öylemi?! Soñ, tavşançıq nasıl?

— O ufaçiq, bem-beyaz, yımşaq, qulaqları uzun, quyuğu qısqa.

— O qayda yaşaycaq?

— O şimdilik benim odamda, qutu içinde.

— Ya soñra?

— Baarde oña bir yuva yasarmız.

— Oña ne aşatasıñ?

— Havuç, qapısta. Bazıda mağdanoz ve yeşil soğan berem.

Bir kere oña ötmek parçası da bergen edim.

— Aşadımı?

— Öyle bir aşadı! Ufaq tişçiklerini qaçırdatıp aşadı!

— Eñ esası, qapını qapalı tut. Qaçsa — tutıp olamazsıñ!

— Bilem. Bir kün az qaldı qaçmağa. Zornen tuttıq.

— Oña nasıl ad berdiñ?

— Pufçıq!

21-inci afa

Qissa (*байка*) — qısqa ve kinayeli eser. Qıssalar şiir ya da nesir şeklinde olur.

Qıssada em insanlar, em de ayvanlar ve çeşit nesnelere (*предмету*) tasvir etile. Qıssada adamların qusurları mısılğa alına. Onıñ soñunda ya da başında qısqa bir öğüt (*наставлени*) berile.

Qissa — edebiyatnıñ eñ qadimiy janlarından biri.

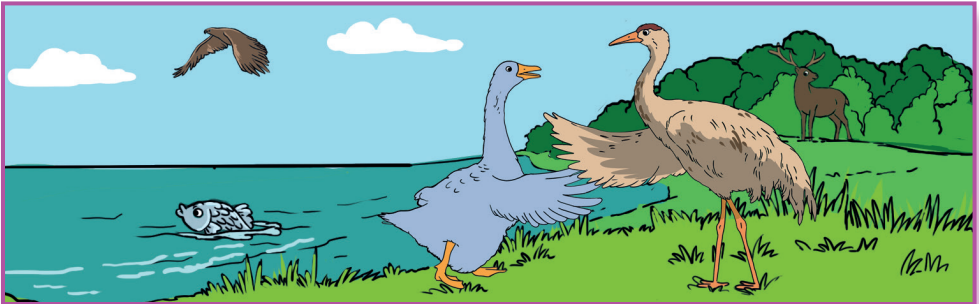
Qaz ve turna

Çerkez Ali

Ziy-çuv olıp, vaqıldap, oñğa-solğa sallanıp:
Suv başına keldi qaz, qabarıp ve tavlanıp.
Dedi: — Bütün dünyada benim kibi yoq bir quş,
Suvda yalday, kökte uçam, yerde yürem yaz em qış.

Buni diñlep dedi turna:
— Qopayma zırzop şayna!..
Zenaatnıñ çoq, amma maqtanuvdan ne fayda?
Sen ömründe iç bir kere sığın kibi çapmadıñ,
Balıq kibi yaldamadıñ, qartal kibi uçmadıñ.

Çoq hizmetni osal bilseñ, bilem demek — şan degil,
Zenaatnıñ küç olsa da, sevip öğren, yahşı bil!

LUĞAT:

hizmet = иш — служба,
робота
maqтанuv — хвастоци
qabarıp (köçme manada) —
важливо
qartal — орел

sallanıp — тут:
перевалюючись
siğın — олень
şan degil — не робить честі
tavlanıp — насолоджуючись
vaqıldamaq — крякати
zırzop — навіжений, дивак

Sual ve vazifeler:

1. Qıssanen bağı sualler.

Qaz suv başına nasıl etip keldi? Quş neler dep maqtandı? Tur-na qazğa nasıl cevap berdi? Satırlarını tapıp oquñız. Turnanıñ aytqanlarinen razısız mı?

2. Şair qıssanıñ soñunda çıqarğan hulâsa ve nasiatını oquñız. Bu satırlarını nasıl añlaysıñız? Öz sözleriñiznen aytıñız.

Savusqan ve Horaz*Remzi Burnaş*

Savusqan dey Horazğa:

— Bir sualım bar saña:

Ne için seniñ nesliñ

Ev-azbarda ürmette?

Men de yaz-qış çalışam,

Lâkin baqmaylar maña.

Bütün ömürim keçe

Yañgızlıqta — pislikte?

Horaz degen:

— Er işniñ

Közünü bilmek kerek,

Men çağırıp er tañda

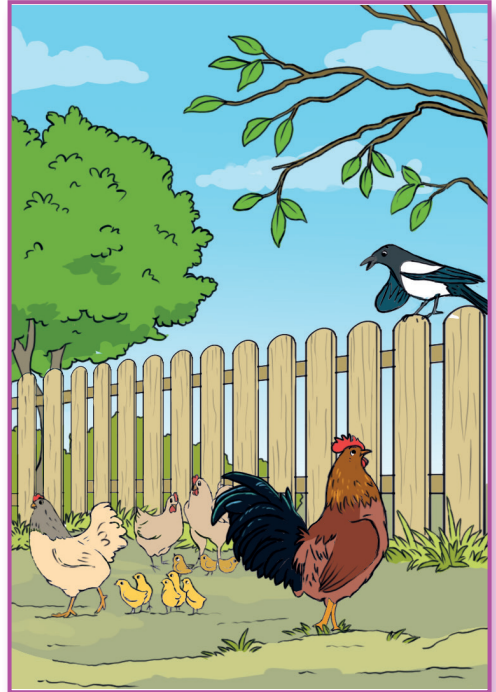
Yurtını işke uyantam.

Seniñ nesiliñ ise,

İşten er vaqıt erek,

Soñ seni kim ürmetler,

Ketirmeseñ sen fayda?

LUĞAT:

erek — *далеко*
 işniñ közüni bilmek — *знати*
 суть справи
 nes(i)liñ — *твої нащадки*

pislikte — *тут: у бруді*
 savusqan — *сорока*
 yañğızlıq — *самотина*

Sual ve vazifeler:**1. Qıssanen bağı sualler.**

Savusqan Horazğa nasıl sual berdi? Savusqan nege şikâyet etti? Horazniñ Savusqanğa cevabını tapıp oquñız.

2. Qıssanıñ esas fikrini añlatqan satırni tapıñız.

- a) Emekniñ esas maqsadı — özüñe ve adamlarğa yardım etmek.
 b) Bazıda adamlar özleri bir şey becerip olamasalar da, başqalardan olarnı ürmek etmelerini talap eteler.

Tula ve taş

Seitümer Emin

Bir kün Tula Taşqa dey:

— Anda-mında

Yatasıñ faydasız –

İç kereksiz.

O, qıymetli binalar, zallarnı öz

Omuzinen kötergen pelvan — bizmiz.

Taş darıla:

— Qopayma,

Külme bizge.

Kökke degil, yerge baq!

Utan, arsız!

Binalarnı ve sizni eñsemiznen

Semalarğa köterip, biz turamız.

LUĞAT:

arsız (kitabiy söz) = utanmaz
 (laq.) — *безсоромний*
 eñse — *потилиця*
 kereksiz = faydasız —
непотрібний

külme bizge — *не смійся з нас*
 omuzinen — *плечима*
 semalarğa — *на небеса*
 tula = tola — *цегла*
 utan — *май сором*

Sual ve vazifeler:

1. Qıssanen bağı sualler. Bir kün Tula Taşqa ne dedi? Tula Taş-nı neler dep qabaatladi? Taş Tulağa darılıp neler dedi?
2. Qıssanıñ esas fikrini aňlatqan satırını tapıñız.
  - a) Bu ayatta er kesniñ öz yolu bar. Tola adden-aşır (*неномимно*) ğururlanmayıp, daa da sade olması kerek: o qadar da büyük yardımı tiymey.
  - b) Er kes öz yerine kelişe. Öz işini ğayretnen yapqan ve yanındakilerge sayğı köstergen adam ürmetke lâyıqtır.
3. Qıssaların serlevalarını ve müelliflerini aqlıñızda qaldırıñız. Şairler öz qıssalarında insanlarnıñ nasıl çizgilerini mısquıllaylar?
4. Angi qıssanı ziyade begendiñiz? Olarğa nasıl resimler yapar ediñiz?
5. **Ev işi.** Oquñız. Begengen qıssanı ezberleñiz.

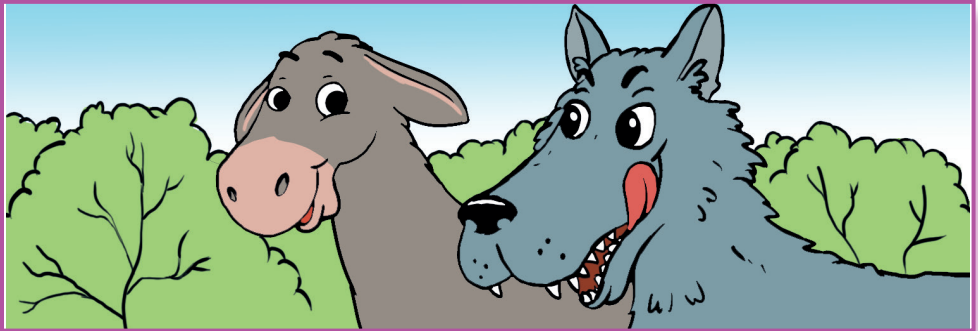
MUSTAQIL OQUV İÇÜN

Eşek ve börü

Ercivan Kermençikli

Eşeknen börü dost olğan,
Eşek — ırğat, börü — bey.
'Qulağım uzun olsa da,
Börü benim ağam' — dey.

Eşekniñ başı balaban...
...Aql yetmey işine.
Şube yoq, bir kün ilişir,
'Ağasınıñ' tişine.

LUĞAT:

bey — пан
ırğat — батрак

ilişir — потрапити у нашу
şube yoq — немає сумнівів

SARF

Qarama-qarşı manalı sözlər (antonimlər)

Qarama-qarşı mana bildirgen sözlərgə **qarama-qarşı manalı** (antonimlər) deyler. Olar bir mevzuğa və bir söz çeşitine ait olmalı. Meselâ, *cesür* və *qorqaq* sözləri sıfat olıp, insan ya da digər bir mahlüqniñ tabiatını (demək, bir mevzunı) añlata.

Bu çiftlər bir qaç yolnen teşkil olunır:

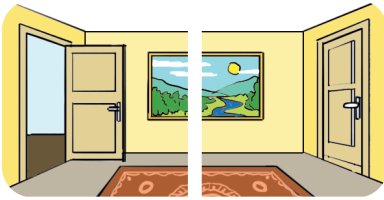
- **tilimizniñ temeli** sayılğan qarama-qarşı manalı sözlər vastasinen: yahşı – yaramay, sıcaq – suvuq, uzun – qısqa, qıyın – qolay, ağır – yengil;

- **umumiyy bir mana etrafında** qarşılıq bildirip. Şu mana olarnıñ **merkezi** olur. Meselâ, *yüksək* və *aşağı* sözlər için *orta* sözü merkez sayılır;

- **alınmalar** vastasinen: para – aqça, musbet – menfiy, fayda – zarar, yengil – zor, müşkül;

- qarama-qarşı mana bildirgen **yalğamalar** ya da **yardımcı sözlər**ullanıp: aqıllı – aqılsız, bağlayıcı – bağlayıcısız; tolu – tolu *olmağan*; faydalı – zararlı.

1-iş. Resimlerde neler tasvirlengen? Qarama-qarşı manalı sözlərnı oquñız, aqlıñızda qaldırınız. Olar ile 4-5 cümle tiziñiz.

açıq – qapalı

acı – tatlı

toldurmaq – boşatmaq

qart – yaş

2-iş. Aşağıdaki sözlerni oquňız. Olarnıñ antonimlerini tapıp yazıñız.

Almaq — ..., arıq — ..., quvançlı — ..., qıyış — ..., qurmaq — ..., gece — ..., deli — ..., keñ — ..., ap-aq — ..., ağır — ..., artta — ... .

Yardımcı sözler: aqıllı, tar, qap-qara, yengil, bozmaq, tegiz, kündüz, semiz, ögde, bermek, kederli.

3-iş. Atalar sözlerini oquňız. Olarnı nasıl añlaysıñız? Begengen atalar sözlerini köçürüp yazıñız, antonimlerniñ astını sızıñız.

Azrı begenmegen — çoqtan quru qalır. Aqıllı körgenini, ahmaq eşitkenini söyler. Attan tüşti, eşekke mindi. Aç qadrini toq bilmez. Açuv — düşman, aqıl — dost. Accı alma túbüne tatlı alma tüşmez. Bay — atını, fuqare tavuğını maqtar. Batır bir öler, qorqaq er kün öler. Beyaz ötmek de qara yerden çıqa.

4-iş. Parçanı oquňız. Metinni talil etiñiz. (Tertibi aşağıda berile.)

Qartnıñ azbarında raat oturğanını bilmeyim. Erte baarden keç küzgece elinden kürek, çapa, maqas tüşmey. Yuzum sergisini özü baqa. Yetiştirgen mahsulını dostlarına, qomşularına dağıtqan soñ qalsa, bazarğa alıp çıqa. Maalede onıñ mayıs kirazını, erte almasını ve niayet yuzuminiñ dadını bilmegen adamnı tapmaq qıyın. Men onıñ işkirligine aves etem.

Safter Nagayevniñ ‘Asırğa musaviy ömür’ kitabından

Talil tertibi

1. ‘Yetiştirgen’, ‘dağıtqan’ sözleriniñ qaç leksik manası bar olğanını tayin etiñiz. Metinde olar angi manada qullanıla? İzaatıñıznu luğattan faydalanıp yazıp alıñız.

2. 2-ci cümlede antonimlerni, 4-ci cümlede de sinonimlerni tapıñız.

3. ‘Sergi’ sözünüñ mana ceetten çeşitini tayin etiñiz.

4. ‘Aves etmek’ söz ibaresine manaca yaqın sözni tapıñız.

5-iş. Metinni oquñız. Qayd etilgen sözlerni elifbe tertibinde yazıñız. Metinden qalın sozuqlarnen 5–6 söz seçip yazıñız.

Olar tañ ağarğanda **yolğa** çıqtılar. Eki atlı araba **taşlı** yoldan aqırın-aqırın ketmekte. Arabada üç **çuval** urluqlıq boğday bar.

Boğdaydan yürekni ohşaticı ilâc **qoqusı** çıqa, piçen qoqusinen qarışıp, burunğa uruna. Mavı kök yüzüne yıldızlar **sepilgen**, olar güya başıñnıñ **töpesine** qapaqlanılğan kibi körüne. Araba yavaş-tan **sallanıp** yüre, **Mecitniñ** yuqusını ketire. Lâkin o yuqlamay.

İ. Paşiden

6-iş. Yigirmi birinci aftanıñ başında qıssalar aqqında metinni oqup, aşağıdaki suallerge cevapları tapıp yazıñız.

1. Nasıl eserge qıssa deyley?
2. Qıssada neler tasvirlene? Neler mısquılğa alın?
3. Qıssanıñ soñunda ya da başında ne berile?

7-iş. Dialognı oquñız. Sınıfta sanalaştırmağa azırlanıñız.

— Bilesiñmi, qıssaları oquğanda, ayattan levhalarnı körgeñ kibi olam.

— Belki de aqlıdırsiñ.

— Aslında qıssa — o ya da bu vaqianıñ qısqa tarifidir.

— Sennen yuz fayız razım.

— Qıssada azmı-çoqmı oşlu yerler olğanını da begenem.

— Ebet. Qıssada şaqalı, kül-künçli arekteler ola.

— Men daa qıssanıñ kölemi de begenem. Pek de büyük degil.

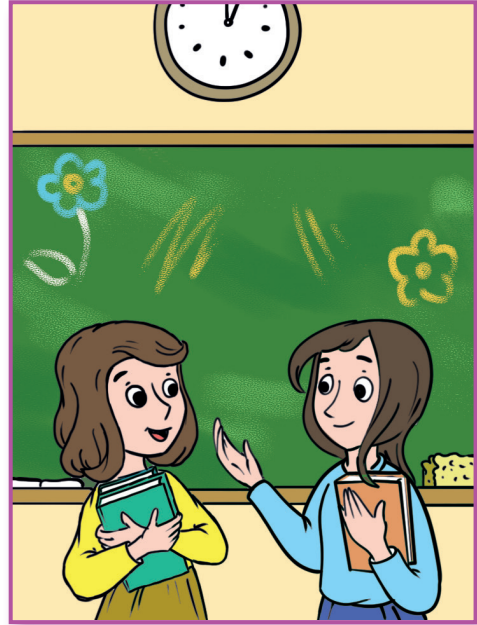
— Doğru aytasıñ. Adette 20-30 satırdan çoq olmay.

— Ondan ğayrı, biz, balalar, olarnı tez añlap, hulâsalar çıqara bilemiz.

— Ebet, bu qıyın degil.

— Olarnı şeñ ikâyeciler kibi oquymız. Razısıñmı?

— Razım.

22-nci afta

Anafora — şiirde mısraların (віршований рядок), nesirde (у прозі) ise cümlelarniñ başında tekrarlanğan aynı sözler. Mısrada (ya da cümlede) eñ başında turğan aynı (схожі) sözlər birden közge çarpa, oqułğanda birden diqqatnı celp eteler. Anafora, er angi tekrarlanğan ayrı sözlər ve ibareler kibi, qayda yerleşkenlerine baqmadan, şiirni daa da ifadeli (виразність) ve oqunaqlı (зручним для читання) eteler. Meselâ:

Ana tilim — bu muabetlik, sevgi sıırı.

Ana tilim — bu toy, cıyın, dostluq, eyilik.

Ana tilim — yırcılarnıñ ölmez yıırı.

Ana tilim — bu halqımçün ebediylik. (L. Süleyman)

Ana tilim Refat Çaylaq

Vatanımda ana tilim doğdı, östi, gülledi.
Bu topraqtan quvet alıp, gönceledi, gürlledi.

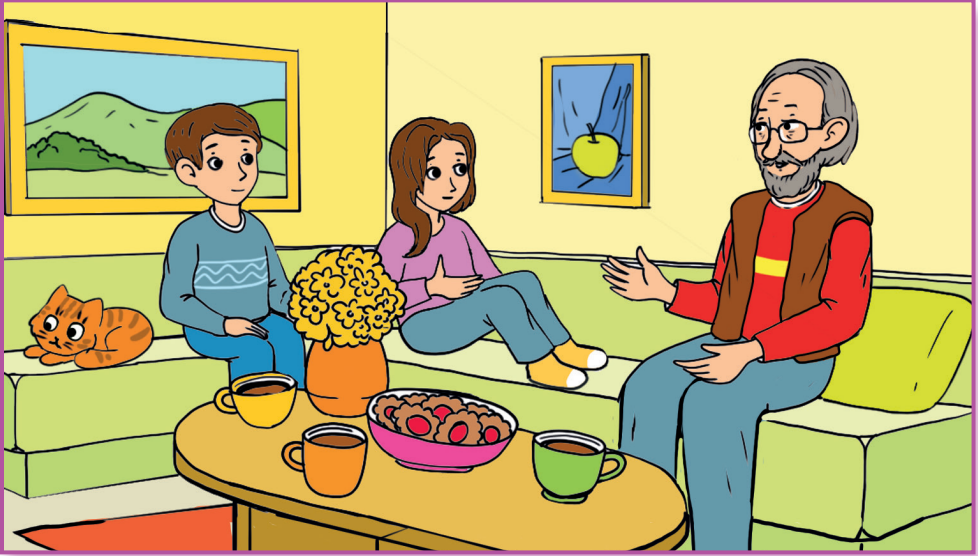
Bu topraqta tamır attı, pıtaqlandı, dallandı,
Bu topraqta aybetlendi, şekerlendi, ballandı.

Bu topraqta dalğalandı, bu topraqta beslendi,
Bu topraqta silâlandı, bu topraqta süslendi.

Bu topraqtan sürgün oldı, qayıp keldi ğayırdan.
Bu topraqta azap çekip, öle azap, qayğıdan.

‘İmdat, imdat, imdat!’ diye gece-kündüz ağlay o,
Bu topraqta köz ögümde başqa tilge döne o.

Ana tilim, baba tilim, yoq, men seni öldürtmem,
Men tilimni bu topraqтан iç bir vaqıt sildirtmem!

LUĞAT:

aybetlendi (eybetlendi) =
ziyade emiyet berildi, diqqat
ayırıldı
azap çekmek — *страждати*
beslendi — *перен. плакалась*
(*про мову*)
dalğalanmaq = darqalmaq —
поширюватися
dallanmaq = pitaqlanmaq —
тут: перен. розгалужуватися
dönmek — *перетворюватися*
göncelelemek — *тут: перен.*
розквітати
güllemek — *квітнути*

gürlemek = yañğırmaq —
тут: звучати всюди
imdat = yardım — *допомога*
qaуğı — *журба*
quvet almaq — *набиратися*
сил
sildirtmemek — *тут: не дати*
зникнути (з лица землі)
silâlanmaq = quvetlenmek —
набратися сили, зміцніти
süslenmek = dülberleşmek —
стати гарним
tamır atmaq — *перен.*
пустити корінь, укоренитися

Sual ve vazifeler:

- Şiir mündericesinen bağılı sualler.
Şair oquyıcıların nasıl duyğularınen bölüşe? Şiirni eki qısım-
ğa bölmek mümkün. Birinci qısımda tilniñ inkişafı aqqında
ikâye etile. Bu qısımnı tapıp oquñız. İkinci qısımda ana tili-

miz tüşkün (*пригнечений*) alda olğanı, mıtlaqa işke kirişip, onı saqlamaq kerekligi aqqında aytila. Bu qısımny tapıp oquñız.

2. Şiirniñ esas mevzusu ne?
3. Şiirde bir qaç satırniñ başındaki tekrarlanğan sözlerni oquñız. Olar aynı '**bu topraqta(n)**', tuvğan yurtumuz Qırımda, şairniñ ana tili peyda olğanı ve inkişaf etkenini ayrıca qayd ete. Edebiyatta böyle adisege ne derler?
4. '*Qırımtatar tilini qorçalamaq kerek*' degen müellifniñ fikrinen razısıñız mı?
5. Şiirni daa bir kere oquñız. Müellif nasıl söz çeşitiniñ sözlerni sıqça qullana? Angi söz çeşitlerini müellif iç de qullanmağan?
7. Ana tili aqqında ikmetli ibarelerni oquñız. Olarnıñ manasını añlatıñız.
'Ana tili — bu ecdatlarımız bizge qaldırğan hazine.'
'Ana tili — bu balalıqtan, mahsus ögretilmeyip, menimsenilgen til.'
8. '*Ana tili — bu ...*' ibareni öz sözlerniznen devam etiñiz.
9. **Ev işi.** Refat Çaylaqniñ '*Ana tilim*' şiirini ifadeli oquñız, ezberleñiz.

MUSTAQİL OQUV İÇÜN

Kiçik ayıñ 21-i — Halqara ana tili künü

Biz — qırımtatarlarmız. Bizni Allah qırımtatar etip yarattı ve biz qırımtatar tilinde qonuşamız. Bizim tuvğan tilimiz — qırımtatar tili. Seniñ qomşuñ Mikola ise ukraindir. Allah onı ukrain etip yarattı ve o, tuvğan ukrain tilinde qonuşa. Allah çeşit-türlü halqlarnı yaratqan ve er bir halqqa öz tuvğan tilini de bergen.

Dünyada yedi biñge yaqın til bar. Amma yazıq ki, eki afta içinde bir de bir til ğayıp ola eken.

Qırımtatar tili eñ qadimiy til-lerden biridir. Ana tilimiz Allahnıñ bizge bergen nimetidir. İnsanlar başqa tillerni öğrenip, öz ana tilini unutsalar — demek öz halqına büyük zarar ketireler.

Ana tilimiz pek zengin, çünki o, üç şivege esaslı (çöl şivesi, ortayolaq ve yalı boyu şivesi).

İnşalla, evel zamanlarda kibi, qırımtatar tilimiz daa çoq asırlar devamında yaşar.

LUĞAT:

ğayıp olmaq — *зникнути*
qadimiy — *древній*
qonuşmaq — *спілкуватися*

nimet — *блага*
şive — *діалект*
zengin — *багатий*

SARF

Pekitüv

Söz ve onıñ leksik manası
Turğun ibareler
Addaş sözler (omonimler)
Manadaş sözler (sinonimler)
Qarama-qarşı manalı sözler (antonimler)

1-iş. Sözlerniñ leksik manalarını tapıñız.

1) derya; 2) ecnebiy; 3) ekindi; 4) hasta; 5) ifadeli.

Misaller: üyle ve aqşam arasındaki vaqıt; tış memleketten kelgen adam; nomay suvlu özen; añlayışlı, tesirli oquv; bir yeri ağırğan adam ya da ayvan, bir dertke oğrağan.

2-iş. Manadaş sözlerni (sinonimlerni) oquñız. Olarnen cümleler tiziñiz.

Tüs — renk; tayaq — sopa; işlemek — çalışmaq; öz — kendi; birden — apansızdan; çeber — usta; balaban — büyük; kenar — çet; bita — qartana; çeşit — türlü.

3-iş. Qarama-qarşı manalı sözləri (antonimləri) oquñız. Şu sözlərdən cümələr tiziñiz.

Tar — keñ; siyrek — sıq; sağlam — hasta; yarıq — qaranlıq; zarar — fayda; yaşlıq — qartlıq; külmək — ağlamaq; dülber — çirkin; batır — qorqaq; qadimiy — zəmaneviy.

4-iş. Atalar sözlərini oquñız. Olar ne aqqında? Begengen atalar sözlərini köçürüp yazıñız. Qarama-qarşı manalı sözlərin (antonimlərin) astını sızıñız.

Dostnıñ eskisi, tonnıñ yañısı yahşı. Dost çox olsa, zarar az olur. Zenginge para, fuqarege — bala. Köpekniñ artından keç, atnıñ — ögünden. İşniñ başına baqma, soñuna baq! Kemigi mənim, eti seniñ. Küçük sernik büyük yanğın yapar. Qasevet olmasa, quvanç da olmaz.

5-iş. Qarama-qarşı manalı sözləri (antonimləri) tapmacalarda da rastkətirmək mümkün. Tapmacaları oquñız, cavaplarını tapıñız. Angi sözlər cavapları tapmağa yardım ettilər? Begengen tapmacaları köçürüp yazıñız. Antonimlərin astını sızıñı.

1. Dağğa barsa — qutura,
Evge kelse otura.
2. Üstü — pulçıq, içi — qılçıq.
3. Gece-kündüz çoqmar aşay,
Özü ölmey, kene yaşay.
4. Men ögge ketem, o artta qala.
5. Qara ola, beyaz ola,
Aşasañ, qarnıñ toya.
6. Anavı evde bir çeltek, mınavı
evde bir çeltek.
Bunu bilmegen — zır tentek.

LUĞAT:

çeltek — *решето*
 çoqmar — *калаталка для*
великого барабана
 pulçıq — *лусочка*

qılçıq — *дрібні риб'ячі кістки*
 zır tentek — *розм. цілковитий*
дурень

6-iş. Addaş sözlerni (omonimlerni) oquñız. Türlü manalarda qullanıp, cümleler tiziñiz.

Bağ, sağ, kâmil, çal, top, Saniye, yaş, ava, bet, çekmek, çalmaq, saz.

7-iş. İbarelerni oquñız. Olarnı añlatqan manalarını tapıp, yazıñız.

1. 'Adıñnen qart ol' — ... . 2. 'Aytmağa til barmay' — ... .
3. 'Azır aşqa duacı' — ... . 4. 'Aql qoymaq' — ... . 5. 'Birevniñ burnunu qanatmaq' — ... .

Manalar: aytıp olamamaq; özü bir şey yapmadan, azır şeyge kelip yetişmek; kingedir yamanlıq yapmaq; nizamğa, tertipke çekmek, terbiyelemek; birevge uzun ömür tilep aytıla.

A. Veliyevniñ 'İbareler' kitabından

8-iş. Metinni oquñız. Mündericesine sualler tiziñiz. Soydaş azalı cümleleri köçürüp yazıñız, soydaş azalarını belgileñiz. Qayd etilgen sözlerni elifbe tertibinde yazıñız.

Bilgeniñiz kibi, elli yıldan **ziyade** sürgünlükte yaşağan halqımız nice qıynlıqlarnı, **facialarnı** başından keçirdi, azaplar çekti. **Uzun** yıllar devamında ana tilinde ne **mektep** kördi, ne de kitap. Lâkin, buña baqmadan, **tilini** ğayıp etmedi. O devirniñ qırımtatar balaları rus, **özbek, qazah, qırğız** mekteplerinde oqusalar da, qorantalarında ana tilinde, öz **şivelerinde** laqırdı ettiler. Böyleliknen, tilimiz ölmedi, yaşadı!

Zakir Qurtnezir

• *Müellif beyan etken fikirler sizge añlayışlımı? Öz düşünceleriñiznen paylaşıñız.*

9-iş. Şiirni oquñız, defteriñizge köçürüp yazıñız. Qayd etilgen sözlerniñ ukrain tiline tercimelerini luğatta tapıñız.

Tuvğan sözler, tuvğan sesler —

Ğam, eyecan çañları.

Ecdatlarnıñ mağrur, serbest,

Letafetli canları.

Şükri Appazov

10-iş. Yigirmi ikinci aftanıñ başında anafora aqqında metinni oqup, aşağıdaki suallerge cevapları tapıp yazıñız.

1. Anafora nedir?
2. Mısrada (ya da cümlede) angi sözler közge çarpa, diqqatını celp ete?
3. Tekrarlanğan ayrı sözler ve ibareler şiirlerge ne qoşa?

11-iş. Dialognı oquñız. Sınıfta sanalaştırmağa azırlanıñız.

— Dostum, fikriñce, tuvğan tilimizni saqlamaq ne içün o qadar müim?

— Qırım tatar tili — bizim tuvğan tilimiz. Er bir insan eñ evelâ öz ana tilini yahşı bilmek gerek.

— Doğru. Ocamız bugün ‘ana tilimiz keçmiş, bugünkü ve kelecek zaman arasında bir köpür olaraq hizmet ete’ dedi. Pek doğru laf.

— Ocamız daa ‘balalar, biz ana tilimizni qayğırmaq kerekimiz’ dedi. O ne demektir?

— Ana tilimizde laf etmek, onı yahşı bilmek, tuvğan tilimizde kitaplar, mecmualar oqumaq gerek demektir.

— Men bellesem, bizler, Qırım da qırım tatarca qonuşuv müitini yaratmaq kerekimiz.

— Yani bizim tilimiz bütün Qırım da yañğırağanını istesek — elimizden kelgenini yapmalıımız! Daima ana tilimizde qonuşmalıımız!

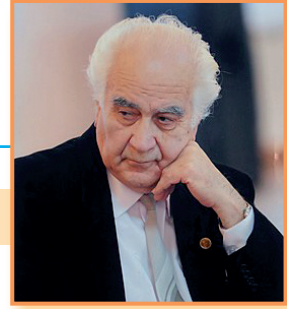
— Öz ana tilini bilmegenlerge ne aytır ediñ?

— Öz tiline pervasız baqqan adam (*байдужий*) — vahşiy adam. Demek o, öz halqınıñ keçmişine ve keleceğine de pervasız baqa.

23-üncü afa

Öz tilini bilsin er kes

Seyran Üseinov

Tuvğan tilni candan seve
Er bir insan balası.
Bu sevgini oña aşlay
Anasinen babası.

Dünya malı fayda bermez
Bir millet ilsiz olsa.
Biñ peşman da hayır etmez,
Balalar tilsiz qalsa.

Tildir bizni birleştirgen,
Bizlerni adam etken.
Dertleşmege imkân bergen,
Yoq bir şey tilge yetken.

Yeter endi, keldi vaqıtı,
Ehmallıqtan qaçayıq.
Halqımızniñ qartı-yaşı
Kitaplarını açayıq.

Öz tilini bilsin er kes,
Maqsadına irişsin.
Öz tilinde yengil, serbest
Bülbül kibi laf etsin.

LUĞAT:

aşlamaq — *перен.*
прищеплювати
birleştirmek — *об'єднувати*
bülbül kibi — *як соловей*
ehmallıqtan — *нехтуючи*
dertleşmek — *ділитися*
нещастями

hayır etmez — *не допоможе*
ilsiz = *yurtsız, vatansız*
imkân bermek — *надати*
можливість
peşman — *каяття*
serbest — *вільний*

Sual ve vazifeler:

1. Şiirni ifadeli oquñız.

2. Şiirniň esas meyzusını tayin etiňiz.
3. Şiirniň esas fikri neni ifadeley?
  - a) İnsan öz ana tilini öğrenmek, ana tilinde kitaplar oqumaq gerek, tuvğan tilini sevmek, ana tilinde serbest laf etmek gerek.
  - b) Er bir til acayıptir. Adamlar dünýanen qonuşqanda imkân açqan bu vastağa quvanmaq gerekler.
4. 'Biň peşman da hayır etmez' ibareni nasıl añlaysız?
5. Nasıl yañı sözler, ibareler aqlıñızda qaldı?
6. Ana tili aqqında ikmetli ibarelerni oquñız. Angisini ziyade begendiňiz?

'Ana tili — bu bir de bir millet vekilleri özara laf etken til'.

'Ana tili — bu halqıñıñ maneviy (духовниў) küçü'.
7. Tüşünip, 'Ana tili — bu ...' ibareni öz sözleriñiznen devam etiňiz.
8. **Ev işi.** Seyran Üseinovniň 'Oz tilini bilsin er kes' şiirini ifadeli oquñız, ezberleñiz.

MUSTAQIL OQUV IÇÜN

İnsan yedi tiz ecdadını bilmek gerek

Fera Seferova

qısqartılğan

- Qana, botam, aytçı, babañniň adı ne?
- Seit-Cemil, – yañğıravuç sesnen cevap berdi oğlançıq.
- Ya qartbabañniň?
- Seit-İbrahim!
- Ya babañniň qartbabasınıñ adı ne? — toqtamay soray bere talapkâr bita.
- Oğlançıq tüşüncege daldı...
- Bita, men, men bilem! — küle-küle lafqa qoşuldı qara, quvurçıq saçlı, tahminen yedi yaşındaki qızçıq.
- Babamniň qartbabasınıñ adı Seit-Halil!
- Aferin qızıma! — niayet yımşadı ciddiy qartiy.
- Ya benim adımni bilesiñmi? — oğlançıqqa baqıp, 'imtianni' devam etti qartanay.

— Bilem, siziñ adıñız Fatma-şerfe bita, — quvançnen cevap berdi oğlançıq.

E-e-ey añlaşıldı! Men Fatma-şerfe bitaynıñ torunlarına yapqan nevbetteki imtianına rastkelgenim. Doğrusını aytqanda, bu levhadan ğayet hoşnut oldım.

Eski adetimizge köre, insan yedi tiz ecdatlarını bilmek lâzim...

Tuvğan til! Seniñ aqqıñda ne qadar acayip sözler aytila! Faqat balalıqta ögretilgen tuvğan til balada ilk milliy ğurur menbasını uyanta. Tamam şu devirde mühterem ana-babalar, qartana-qartbabalar balalarına, torunlarına tilimizni, urf-adetlerimizni ögretmeliler.

LUĞAT:

ciddiy — *серйозний*
 hoşnut olmaq — *бути*
вдоволенім
 imtian — *екзамен, іспит*
 menba — *джерело*

tahminen — *приблизно*
 talapkâr — *вимогливий*
 urf-adetler — *традиції*
 yedi tiz ecdatlar — *сім поколінь*

SARF

Pekitüv

Söz ve oniñ leksik manası
 Turğun ibareler

Addaş sözler (omonimler)
 Manadaş sözler (sinonimler)
 Qarama-qarşı manalı sözler (antonimler)

1-iş. Sözlerniñ leksik manalarını tapıñız.

1) degirmen; 2) eabil; 3) emce; 4) hıyar; 5) merdiven.

Misaller: babanıñ ağası, qardaşı; yuqarığa köterilmek için yapılğan basamaqlı tertibat (*пристосування*); zarzavat çeşiti; dağ qarılğaçı; boğday, arpa, mısırboğday kibi zahirelerni çekip un yapqan alet ve inşaat (*споруда*).

2-iş. Manadaş sözlerni (sinonimlerni) oquñız. Olarnen cümleler tiziñiz.

Beñzemek — oşamaq; ne vaqıt — qaçan; daima — er vaqıt; kişi — insan; türkü — yır; qona — masa; ötelер — yırlaylar; bahşış — ediye; sene — yıl; diger — başqa.

3-iş. Qarama-qarşı manalı sözlerni (antonimlerni) oquñız. Şu sözlernen cümleler tiziñiz.

Temiz — kirli; adiy — mürekkep; kelmek — ketmek; az — çoq; başı — soñu; yaş — qart; qurmaq — bozmaq; yaz — qış; yuvaş — atik; uzun — qısqa.

4-iş. Atalar sözlerini oquñız. Olar ne aqqında? Begengen atalar sözlerini köçürip yazıñız. Qarama-qarşı manalı sözlerniñ (antonimlerniñ) astını sızıñız.

Bugün ağlağan, yarın küler. Dostqa dost ol, duşmanğa — duşman. Dostnı coymaq qolay, tapmaq qıyın. Duşmannıñ küçügi de büyük belâ ketirir. Zenginniñ parası, fuqareniñ duası. İşkir iş qıdıra, tenbel aş qıdıra. Yipniñ uzunı yahşı, lafnıñ qısqsası. Küçük ateşten büyük dağ yanar. Qara köpek, aq köpek — episi bir köpek. Qışta kölmeksiz, yazda ötmeksiz yolğa çıqma!

5-iş. Qarama-qarşı manalı sözlerni (antonimlerni) tapmacalarda da rastketirmek mümkün. Tapmacalarnı oquñız, cevaplarını tapıñız. Angi sözler cevaplarını tapmağa yardım ettiler? Begengen tapmacalarnı köçürip yazıñız. Antonimlerniñ astını sızıñı.

1. Bir qapığa kiresiñ,
 Üç qapıdan çıqasıñ.

2. Gece uzana, kün qısqara,
Er kes qışlıq azırlay.
Yeller ese, ava suvuy,
Yağmur yağa, kök ağlay.
3. Özü tura, özü otura.
4. Astı sarı, üstü sarı,
Ortasında pek çoq arı.
5. Kevdesi — içeride, başı tışarıda.
6. Anavı evde ‘çiq-çiq’,
Mınavı evde ‘çiq-çiq’,
Añlamasañ, evden çiq.

6-iş. Addaş sözlerni (omonimlerni) oquñız. Türlü manalarda qullanıp cümleler tiziñiz.

Qattı, iç, bar, al, qız, baqa, qoy, çiq.

7-iş. Berilgen ibareli cümlelerniñ manasını añlatıñız.

1. Men onıñ ne yapacağını pek yahşı bilem de! 2. İşleriñiz oñ kelsin! 3. Közüñiz aydın! — Aydında oluñız! 4. Qabaatnı oña taşladılar. 5. Qısmeti açıldı. 6. Ötü patladı.

8-iş. Bu ibarelerni nutuqta nasıl kullanacağınıñzı cümlede kösteriñiz.

1. Vaziyetke köre. 2 Satın almaq. 3. Satıp yibermek. 4. Ne bermegen Alla / belki bir şey olur/, ne olsa olsun dep. 5. Ruhtan tüşmek. 6. Ruhunu kötermek.

9-iş. Ibaralerni olarnıñ manalarinen keliştiriñiz.

1. Bizden bir qalaqay, topraqtan biñ qalaqay.
2. Biñ peşman olmaq.
3. Göñül qırmaq.
4. Közge kirmek.
5. Merekep yalağan.

Manalar: a) tasil körgen, oqumış; oquğan adam; b) bereket daa çoq olsun; c) kimniñdir sayğı-ürmetini, işançını qazanmaq; ç) birevniñ canını ağirtmaq; d) başını divarğa urmaq, yapqan işine peşman etmek; yañlış iş yapqanını añlamaq.

10-iş. Şiirni oquñız. Bu dörtlük ana tili kününe şiar olıp kelişemi?

Er tilniñ bar özcesine

Güzelligi, tuvğan ili.
Qırım yarımadasınday
Dülber qırımtatar tili.

R. Fazıl

• *Mektep kütüphanesinden 'Ey, ana til! Ey, tuvğan til!' adlı şiirler cıyntığınen tanış oluñız. Bir de bir şiirini ifadedeli oqumağa azırlanıñız.*

11-iş. Dialognı oquñız. Sınıfta sanalaştırmağa azırlanıñız.

— Selâm, Meryem.

— Selâm, Oksana.

— Mektepte işleriñ nasıl?

— Yahşı. Qırımtatar tili derslerine qatnap başladım.

— Maşalla. Derslerni begenesiñmi?

— E, begenem. Ocamıznı da begenem. Pek yahşı añlata, çoq meraqlı şeyler ikâye ete.

— Qıyınlıqlar barmı?

— Telâffuzım daa yahşı degil. Cümleler tizmege küç. Amma men tırışam.

— İsteseñ, men saña yardım eterim. Beraber kitap oqusaq yahşı olur edi.

— Men razım. Sen kelişken bir kitap tap. Men bazar künü kelirim, oqurmız.

— Yaparım. Aydı, körüşkence!

— Körüşkence, Meryem!

24-ünci afa

Baar — suvuq qıştan soñ kelip, tabiatnı uyandırğan, bekle-
nilgen bir mevsim.

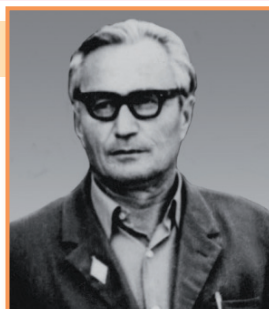
Adamlar em acayıp baarnı, em baar aqqında şiiirlerni bege-
neler. Buzlardan tamçılar tüşmesi, quşlarnıñ ötüşi, aqbardaqlar-
nıñ çeçek açması — uyanayatqan tabiatnıñ bütin alâmetleri şii-
irlerde öz aksini tapa. Şiir vastasinen er birimiz tuvğan tilimizniñ
güzelligini is ete bilemiz. Şiirler aenk (благозвучність), qoqu,
renklernen tolu.

Baar aqqında şiiirler sizge baarnıñ dülberligini kösterirler.

Ay sen, baar!

Remzi Burnaş

Keçip ketti accı yeller,
Qulaq çertken suvuqlar.
Qıp-qırmızı lâle çöller,
Kümüş tüste ufuqlar.

Küneş kelip, cilvelene
Mas-mavı kök qoynunda.
Quşlar bağda — eglencede,
Balalar — şeñ oyunda.

Canlandılar keñ tarlalar,
Traktorlar marşinen,
Bezendiler sabanlarnıñ
Qoyğan qara qaşinen.

Dağdan tüşken özenlerden
Hafif yeller eseler.
Ay sen, baar! Baar, sennen
Gönüller ep öseler!

LUĞAT:

acci — *зіркий*

bezenmek — *вирядитися*

cilvelenmek — *загравати*

eglence — *розвага*

hafif — *легкий*

kök qoynunda — *в обіймах
неба*

kümüş tüs — *срібний колір*

saban — *плуг*

ufuq — *горизонт, обрій*

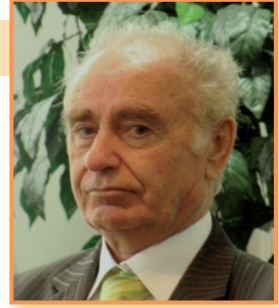

Sual ve vazifeler:

1. Şiirni ifadeli oquñız, esas mevzusını aytıñız.
2. Şiirde baarnıñ nasıl alâmetleri aqqında ikâye etile? Müellif nege quvana?
3. 'Qulaq çertken suvuqlar', 'bezendiler sabanlarnıñ qoyğan qara qaşinen' ibareleriniñ manasını añlatıñız.
4. **Sinonimler** sıralarını oquñız ve aqlıñızda qaldırıñız: *tüs* — renk; *cilvelenmek* — nazlanmaq; *kök* — sema; *bezenmek* — ilvanlanmaq; *hafif* — yengil — nesim.
Omonimni oquñız. Söznıñ çeşit manalarını biliñiz.
Saban = türen: a) yer sürgen alet; b) baarnıñ ilk ayı.
5. Şiirde qafiyeli sözlerni tapıp oquñız.
6. Atalar sözlerini oquñız. Olarnıñ angisinde baar aqqında aytıla?
a) Küçlü yağmur tez toqtar.
b) Çeçek kübre üstünde össe de qoqur.
c) Baar kelse dağ üstü de bağ olur.
7. Şiir mevzusına kelişken resim sızıñız.
8. **Ev işi.** Remzi Burnaşnıñ 'Ay sen, baar!' şiirini ifadeli oquñız, ezberleñiz.

MUSTAQIL OQUV İÇÜN

Qırım baari

Ablâziz Veliyev

Acayıp ölkemiz bar,
Onı candan sevemiz.
Küz, qış, yaz em baari
Cıymıqlı ter-temiz.

Amma baar mevsimi
Episinden yahşıdır.
Diñlep qaval sesini
Deysiñ 'Vatan aşqıdır'.

Çoçamiyler, lâleler,
Patlaqçanaq, kök totay,
Dır-dır Fatma, naneler —
Tabiiyeler kök otday.

Dere, dağ ve qırları
Sanki dersin bir maqat.
Göñül ohşar yırları
İnsanğa berip taqat.

Menim için sen daim
Anam kibi dülbersin.
Aziz ana-Vatanım
Biz için sen gül yersin.

LUĞAT:

acayıp — дивовижний
cıymıqlı — прибраний
çoçamiy — жайворонок
dere — гірська долина
dır-dır Fatma — рутка
göñül ohşamaq — тішити
душу
gül yeri — край квітів

köktotay — волошка синя
patlaqçanaq — півонія
qır — рівнина
tabiiy — природний
taqat — сила
Vatan aşqı (eşqı) — на благо
Вітчизни

Sual ve vazifeler:

1. Şiirni ifadeli oquňız, mevsusını tayin etiňiz.
2. Baar bir kereden degil, öz qanunlarına köre yavaş-yavaş kele. Baarniň er bir alâmeti belli bir vaqıtnı aks ettire (erte baar, baarniň ortası, baarniň soňu). Şiirde baarniň qaysı vaqıtı tasvir etilgen? Ya bizde şimdi baarniň angi vaqıtı?
3. 'Goňül ohşar', 'taqat berir' birikmelerinde sözlerniň köçme manasını tayin etiňiz.
4. **Göñül** ve **taqat** sözlerine manadaş sözlerni tapıňız.
5. Cümleli devam etiňiz.
Derslerde biz baar aqqında yazğan çeşit şairlerniň eserlerinden tanış olamız, afıza (нам'яты), fikir etüv ve nutqumızny inkişaf ettiremiz; bu şiirler bizge tabiatqa, şiiriyetke ...
6. **Ev işi:** 'Qırım baari' şiirini ifadeli oquňız. Vatanımıznyň manzarasını (sözlernen ya da resimnen) tasvir etiňiz.

***

Maye Safet

Navrez keldi, qarlar iriy,
Quşlar qayta uzaqtan.
Vatan bekley, topraq istey,
Qırım açsın gayırdan.

Er ne yerde olsañ bile,
Kimligiñni aytacañ,
Bu muqaddes adğa ille,
Lâyıq olup yaşaycañ.

Gür bağçalar, bereket,
Salqım-salqım yuzum bağda.
Evlâtları – birdem millet,
Mavı özenday Vatanda.

Quşlar qayta yaban betten,
Sesnen tola ormanlar.
Uyandıra gâfletten,
Bütün etrafny olar...

Mavı deňiz, mavı köküm,
Altın küneş – altın tamgam!
Evlâtlarıñ er kününü,
Feda ete Vatanğa.

Yeşil adam, geniş çölüm,
Bulutlarğa sarqqan Qırım...
Qarlar irir, duşman keter...
Güller bağça – Qırımım...

Sual ve vazifeler:

1. Navrez bayramını ötkerüv tertibini tapıňız.
2. Navrez ile bağı yırlarıñ diñleňiz.
3. Şu bayramğa yazılğan şiirlerini tapıp oquňız.

LUĞAT:

birdem millet — дружний
народ
feda etmek — жертвувати

ğaflet — незнання, невідання
lâyıq olıp — бути гідним
yaban bet — чужа країна

SARF

Söz terkibi ve söz yapılıvı Sözniñ tamırı ve negizi Yalğama. Tamırdaş sözler

Cümlede sözlerni biz deñişmegen alda ya da kerek şeklinde qullanamız. Cümlege kerek şekli qırımtatar tilinde sözniñ tamırından soñ **yalğama** qoşulıp teşkil etilir. Er bir yalğamanıñ sözge qoşqan manası bar. *Tam* mana tamırında saqlanır. Bu, sözniñ özegidir:

Bir+leş+ken biñ+ni yıq+ar

Yalğamalar ardı-sıra ile sözni qoşma manalarinen tamamlar. Şu yalğamalar türlü vazife becerir. Yañı mana ifadelegen yalğamağa **söz yapıcı** deyler. Olar isimden başqa isim, ya da sıfat, fiil ve diger söz çeşitini yapqan yalğamalardır. Em sözge yañı mana bergenleri içün luğatqa ayrı söz olaraq kirsetilir:

yapmaq → yaptıрмаq, yapılmaq, yapmamaq ve dig.

tuz → tuzlu, tuzluq, tuzsuz, tuzlamaq, tuzlanmaq ve dig.

cemi (= episi) → cemaat, cemiyet, cedvel, mecmua ve dig.
(*Mında diqqat etiñiz: şu sözlerde yalğamalar endi tamırğa kirgen. Olar yalğama olaraq belgilenmez, ve bazıda tamırını deñiştire bile. Şu cümleden daa misal ketireyik: kitap – kütüphane; etraf – taraf ve il.*)

Misal etip kösterilgen sözlerniñ episi biri-birine **tamırdaş** sayılır, çünki olar tek yalğamaları ile farq eteler, tamırları ise bir (=aynı) qala.

1-iş. Berilgen sözlerden 3 tamırdaş gruppanı teşkil etiňiz. Qalğan sözlerden cümle tiziňiz.

Almaq, qapmaq, işçi, qaranlıq, tişlemek, almá, qapu, işleme-mek, qaraman, basıp almaq, álma, işsever, qaravullamaq, alınma (söz), qap-qara, işbirlik, işaret, beralmamaq, işküzar, (suv ve) qara, qara (haber), işanmaq, al (tüs), işdeş, al (emir meyli), qaraboğday, işkir, iştirakçı, qararlamaq, al (vaziyet), işhane, göñlüni almaq, qaralama (defter), yuqlap almaq, qarılğaç, qar, işçenlik, qarama-qarşı, işletmek.

2-iş. Berilgen sözlerde tamır ve yalğamalarını ayırıňiz.

Yollamaq, yollayıcı, nevbetleşmek, öğretici, oqutulğan, olğan-olacağı, pekitilmek, sabırsızlıqnen, sevindirici, tarttırmaq, tekrarlamaq, tenbileyici, tutulmaq, tutunmaq, tüzenmek, tüzelmek, ustahane.

3-iş. *Bir, baş, köz* ve *kün* sözlerine tamırdaş sözlerini tapıňiz.

4-iş. Afta devamında oqulğan metinlerden tamırdaş sözlerini yazıp alıňiz.

5-iş. *-lıq, -daş, -maq, -ma, -cı* kibi yalğamalarğa ve olarnıñ diger şekillerine sözlerni misal ketirip teşkil etiňiz.

6-iş. *Aqiqat, közlük, talapkâr, aynecilik, maqtav, qonuşuv, qaldırım, keçirilmek, toqtatmaq, sağıqlaşmaq, evelki, yavaştan, yanında, qaverenki, doğrulıq* kibi sözlerniñ tamır ve yalğamalarını belgileňiz.

7-iş. Berilgen sözlerge sıfat yapıcı (*-lı* ve *-sız*) yalğamalarını qoşuňiz. İmlâlarına riayet etiňiz.

Suv, köpük, tuz, sayğı, ses, nur, sevgi, para, tantana, quvanç, taş, yün, uc.

8-iş. Metinni oquňiz. Mündericesine sualler tiziňiz. Qayd etilgen sözlerniñ yalğamalarını belgileňiz.

Baar keldi. **Tarlalarda** traktorlar seslenip başladılar. **Sürülgen** zanlar üstünden artıq buv köterilmekte. Qartlar buña: topraq nefes ala deyley. **Aqşamları** baqalar vaqıldaylar. Böyle **künlerde** adam evde nasıl otursın? Özü de yarın raatlıq künü!.. Biz Şukurnen odır-budur taqıştırdıq da, dersten soñ köy

çetindeki özençik boyuna kettik. Anda futbol oynadıq. Soñra ateş yaqtıq, evden ketirgen **pitelerimizni** isitip aşadıq.

Ervin Ümerov

9-iş. Şiirni oquñız, serleva beriñiz. Şiirde baarnıñ angi alâmetleri tasvir etile? Qayd etilgen sözlerniñ yalğamalarını belgileñiz.

Baar keldi.

Küneş nur **saçtı**.

Qayalar **capında** nargüzler açtı.

Köksümni qoqular deldi.

Bulutlar ilinde,

Cenüpke uçqan turnalar köründi.

S. Emin

10-iş. Luğattan faydalanıp, şöyle birikmelere qırımtatar ibarelerini tapıñız.

Вухо ріже; все одно; гірше не може бути; говорити до діла; легко сказати; ламаного гроша не вартий; порушити слово; не пхай носа до чужого проса; ні слуху, ні духу.

11-iş. Yigirmi dördüncü aftanıñ başında baar şiirleri aqqında metinini oqup, aşağıdaki suallere cevaplarını tapıp yazıñız.

1. Baar nasıl bir mevsimdir?
2. Baarnıñ angi alâmetleri şiirlerde öz aksini tapa?
3. Şiirlerni oqup neni is ete bilemiz?
4. Baar şiirleri nenen tolu?
5. Olar bizge neni köstereler?

12- iş. Dialognı oquñız. Sanalaştırmağa azırlanıñız.

— Meraba, Baar. Niayet, biz kene körüştik! Tamam bir yıl keçti.

— Sen öskensiñ. Meni evelkisi kibi bekleysiñmi?

— Ebet. Yoluñ nasıl keçti? Yolda neler kördiñ?

— Men orman ve tarlalarını, aqbardaqlar ösken alanlarını kördim. Bazıda köçücü quş sürülerini ozıp keçtim. Quşlar meni gür seslerinden selâmladılar.

— Sen er şeyge ve er keske diqqat beresiñ!

— Ebet. Lâkin bazı adamlar meni körmeyler, sezmeyle, aslı da qulaq asmaylar.

— Sen ise episi bir etrafı daa da güzelleştirmek ve dünyanı bahıtlı etmek için er yıl kelesiñ!

— Men quvana-quvana kelem. Aytçı maña, bülbüller nasıl ötkenlerini eşittiñmi?

— Ebet. Eriğan çeçek açqanda bülbüller ötip başlaylar.

— Kel, bu acayıp quşların yırlarını diñleyik!

— Kel, diñleyik...

25-inci afa

Mevzu — eserde öz aksini tapqan esas vaqialar dairesi. Mevzunı üstten-üst (*поверхнево*), bir taraftan (*односторонньо*), qismen ya da er taraftan aydinlatmaq mümkün.

Mevzunı ayتماق — ‘umumen eserde ne aqqında aytila’ degen sualge cevap bermek demek. Balalar için eserlerde balalar aqqında, tabiat, yıl mevsimleri aqqında, insanlar arasındaki munasebetler, til, bayramlar, ananeler aqqında aytila.

Aziz ana

Alyana Osmanova

Anam — benim can dostum,
Sırmnı açam oña.
Ögütlerinen büyüdüm,
İkmetli benim anam.

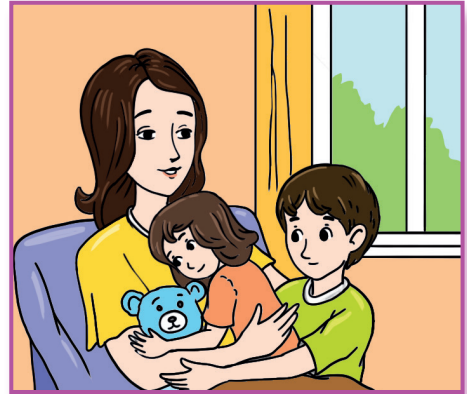

Anam çoq şeyler bile,
Közlerinde ışık bar.
Şırn sözleri ise —
Dünyada eñ tatlı bal.

Geceni kündüz etip,
Tınım bilmey er ana.
Qartlıq çağına yetip,
Balanen ğururlana.

Ana biz için aziz,
Daima tazim etem.
Anamıznı sevemiz,
Ürmet ile baş egem.

Onıñ qadrin bileyik,
Ana — bir, başqası yoq.
Göñülin kötereyik,
Anağa borcumız çoq.

LUĞAT:aziz — *дорога*baş egmek — *вклонитися*borc — *борг*büyümek — *дорослішати*ğururlanmaq — *пишатися*ışığı — *світло*ikmetli — *мудрий*ögüt — *настанови*qadrin bilmek — *дорожити*sır — *таємниця*şirin sözler — *солодкі слова*tazim etmek — *вшановувати*

tınım bilmegen = raat vaqıtı

olmağan

Sual ve vazifeler:

1. Şiirni ifadeli oquñız, mevzusını tayin etiñiz.
2. Şiirniñ esas fikrini ifadelegen satırnı tapıñız.
  - a) Yaqın adamlarımıznen yahşı munasebette olmaq kerekimiz.
  - b) Analar öz balalarını qayğıralar, balalar analarına daima yardım etip, olarnıñ qadrini bilmeliler.
3. Şiirde kimniñ adından tarif etile?
4. Anañız er kün ne yapqanı aqqında ikâye etiñiz.
5. Sinonimler sıralarını oquñız ve aqlıñızda qaldırınız: *ışığı — nur — ziya — yarıq; aziz — muqaddes — mubarek — ayya; şirrin — tatlı.*
6. Aşağıdaki atalar sözlerinen tanış oluñız. Ananıñ balağa büyük sevgisi aqqında atalar sözünü tapıp oquñız.
  - a) Ana barğan yerge bala da barrır.
  - b) Ana içün bala baldan da tatlıdır.
  - c) Ana kibi yar olmaz, Vatan kibi yer olmaz.
7. **Ev işi.** Alyana Osmanovaniñ 'Aziz ana' şiirini ifadeli oquñız, ezberleñiz.

MUSTAQİL OQUV İÇÜN**Anama bahşış***Nuzet Ümerov**ikâye*

Tezden anamniñ doğğan künü olacaq. Ağamnen oña ne bağışlaycağımızı alâ daa bilmeymiz. Ağam Rustem:

— Bahşış öyle olmalı ki, onı em anam beğenmek gerek, em özümüzge de faydası olsun, — dedi.

Biz ne alayıq eken, dep çoq tüşündik... Alacaq bahşışımıznı anam da beğenmek gerek, biz de. Çamaşır yuvğan maşinası bar. Atta tikiş maşinası bile bar. O bizge bitamızdan qaldı. Er şey bar, amma yengil maşinası yoq. Oña bahşış olaraq yengil maşına alır edik, amma Ruslannen ekimizde tek yigirmi üç kümüz bar. Yigirmi üç kümüşke ise ‘mercedes’ alamazsıñ.

Tükânlarınñ birisinde ‘Tılsımlı soba’ dep adlandırılğan furun tavasını kördik. Özü tögerek, yıldıray, dülber. Eñ müimi ise özü pişire. Şnurnı rozetkağa kirsetseñ — ana saña köbete azır! Amma da yahşı bahşış! Fiyatı da kelişe, olğanı-olacağı yigirmi kümüz. Ağamnen bu tavanı almaq qaraırına keldik. Qalğan parağa ise güldeste alırmız.

Anamnıñ doğğan kününe biz oña tantanalı sürette dülber kâğıtqa sarılğan ve üstü açıq mavı renkli şeritnen baylanğan qutunen üç qırmızı qaranfil bağışladıq. Anam bizim bahşışımızğa pek quvandı ve onı deral sınaq baqmağa istedi. Un, yımırta, yağ çıkarıp, hamır bastı ve yarım saat keçer-keçmez, bayram sofrasına qabarıq, üstü qızarğan qalaçnı çıkarıp qoydı!

Anam pek quvandı. Biz ise ondan da ziyade. Qalaç pek lezetli edi.

LUĞAT:

deral — *негайно*

furun tavası = tılsımlı soba —

*диво-піч*güldeste — *букет*qarağça kelmek — *прийти до рішення*renkli şerit — *кольорова**стрічка*sınap baqmaq — *випробувати*tantanalı sürette — *урочисто*

SARF

Söz yapıcı, şekil yapıcı ve söz deñiştirici yalğamalar (devamı)

Sözniñ esas manasını deñiştirmey, aqiqatta (yani şu muayyen cümlede) qaysı **şekil aktual** olğanını şekil yapıcı yalğamalar bildire. Olarğa çoqluq, isimniñ ohşav-küçültüv ya da sıfatniñ derece yalğamaları, fiilniñ zaman ve diger yalğamaları kire:

kelmek → keldi, kelgen, keleyata, kelmek, kelip, kelerek, kelir eken ve dig.

kitap → kitaplar, kitapçıq

yañı → yap-yañı, episinden yañı; güzel – güzelce, pek güzel, eñ güzel

Sözlerni birikmede özara bağlamaq ve cümledeki munasebetni köstermek içün **söz deñiştirici** yalğamalar qullanıla. Bu, mülkiyet, keliş, sayı-şahıs yalğamalarıdır:

kitap – kitapniñ, kitapqa, kitapnı, kitapta, kitaptan; kitabım, kitabıñ, kitabı, kitabımız, kitabıñız → kitabımniñ, kitabıñ, kitabından, kitabımıznı, kitabıñızda;

kelmek – keldim, kelesiñ, kelgen, keldik, keleceksiñiz, kelirler.

Sözniñ er bir yalğamasına ait negzi ayırılır. Demek, **negiz** söz yapıcı, şekil yapıcı ve söz deñiştirici, em er biriniñ içinde 1-ci, 2-ci ve il. ola bile:

Keç + miş + i + ni unut + qan + nıñ kel + e + ceg + i ol + ma + z (At. sözü)

söz yapıcı negiz   söz yapıcı negiz   söz yapıcı negiz   söz yapıcı negiz

şekil yapıcı negiz   şekil yapıcı negiz   1-ci şekil yapıcı negiz   1-ci şekil yapıcı negiz

1-ci söz deñiştirici negiz   söz deñiştirici negiz   2-ci şekil yapıcı negiz   2-ci şekil yapıcı negiz

2-ci söz deñiştirici negiz

söz deñiştirici negiz

Keçmişini unutqanın kelegeci olmaz. (At. sözü)

•keç (söz yapıcı negiz) — miş (şekil yapıcı) — i (1-ci söz deňiştirici) — ni (2-ci söz deňiştirici)

1-iş. Berilgen fiillerge yalğamaların çeşitini tayin etiňiz. Üç söznen cümle tiziňiz.

Nümüne: *azır* (söz yapıcı, asıl) + *la* (söz yapıcı, yapma) + *dı* (şekil yapıcı)

Azırladı, qurtarıcı, istey, başlaycaq, küldürdiň, qayd etildi, kelgen, yatqanda, olaraq, quvalana, yerleşmekniň, ketirgenler.

2-iş. Metinni oquňız. Mündericesine sualler tiziňiz. Qayd etilgen sözlerniň negizlerini tayin etiňiz.

Nümüne: *çet* (söz yapıcı) + *i(n)* (1-ci söz deňiştirici) + *de* (2-ci söz deňiştirici)

Murat kiyinip **azbarğa** çıktı. Anası arıq çetinde ösken tal **teregine** asuvlı umıvalnike cılı suv **toldurğan** edi. Ey, seni, ana degen barmı dünyada! O **balasınıň** elini salqın suvğa **urdurtmamaq**, onıň ağırını yengil etmek içün canını bermege, saçını sipirtki etmege azırdır! Murat el-betini yuvarken, azbarda iç bir şey **deňişmegenini** qayd etti.

E. Ümerov

3-iş. Metinni oquňız. Mündericesine sualler tiziňiz. Qayd etilgen sözlerniň negizlerini tayin etiňiz.

Çoq acayıp bir kün. Bekir bu **çeçeklerni** künde kaç kere basıp yürse de, iç **körmegen** edi. Ne dülber eken bu tabiat! Egilip, bir kaç **danesini** topla, qoqlap baqtı. Tazelik qoqusı kelgen çeçeklerni bayağı vaqt **avuçında** taşığan soň, uzaqqa taşlap yiberdi. Ayaq **üstünde** qapındı, köpegini **toydurdu**. Yüksek qaya etrafında cayılıp ösken **melevşelikni** körip şaştı. Ne içün başta bu güzellikni körmey edi? O, çabik-çabik bir quçaq melevşe topla, **arqasında** asılı torbağa toldurdu.

V. Qıpçaq

4-iş. Şiirni oquňız. Közüňiz ögünde angi levhalar peyda oldı? Qayd etilgen sözlerni elifbe tertibinde yazıňız.

Çıtırdap-çıtırdap **yana** odunlar.
Yastıqtan yımşaq anamniň **tizleri!**
Yürekni **ohşar** onıň tatlı **sözleri,**
Maňa külip baqqan **közleri...**

S. Emin

5-iş. Yigirmi beşinci aftanıň başında eserniň baş mevzusu aqqında metinni oqup, aşğıdaki suallerge cevapları tapıp yazıňız.

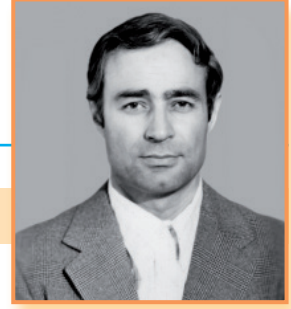
1. Mevzu nedir?
2. Eserniň mevzusını aytmaq için nasıl sualge cevap bermek gerek?
3. Balalar adetinece angi mevzuda eserler oquylar?

6-iş. Dialogı oquňız. Sanalaştırmağa azırlanıňız.

- Ana — bu dünyada eň müim insandır.
- Bu fikirnen kimsetartışıp olamaz (*нихто не сперечается*).
- Anam maňa külerüznen baqqanda, men quvanam.
- Sen öz sırlarıňny anaňa aytasıňmy?
- Ebet. Ağır daqqada maňa tek anam teselli bere (*втишае*), yardım ete bile.
- Em de tek analar yahşı tevsije bere bileler.
- Olar biz için daima eň dülber ve sevimli insanlar.
- Bilesiňmy? Olarınıň yanında sıcaq ve yarıq. Kerçek degilmi?
- Ebet. Biz de, balalar, olarınıň qadrine yetmek kerekimiz.
- Olarğa sıqça ‘sağ oluň!’ dep aytmağa unutmayıq.
- Analarımızniň canını ağırtmaq olmaz. Men anama iç de qaba söz aytmayım.
- Biz analarımızny tek quvandırmaq kerekimiz.
- Doğru. Mina men anamny yahşı areketlerimnen, oquvimnen sıq-sıq quvandıram.
- Men ise, anam aş pişirgende, oňa daima yardım etem.
- Men mektepten evge anamny sağınıp qaytam.
- Men de. Anamny quçaqlap, öpip, onı ne qadar yürekten sevgenimni aytam.

26-ncı afta

Aqbardağ

Tair Halilov

ikâyeden parça

İnce, can sıqıcı yağmur ep sepelemekte. Ortalıqta daa yeşillik körünməse de, endi baar kelgeni belli olıp tura. Sürü-sürü kiyik papiyler avada qanatlarınən sızgırtıp uça. Uzaqta qararıp turğan zerdali bağçasının üstü erılğan renkli ince ve yengil tumannen qaplı... Taze topraq, qoqulu baar avası köküs qafesiñni toldura, o, tap qan damarlarıñıñ siñe, gönülñi hoş ete, coştura.

Ana-bala saban tiymey qalğan çet sıralardaki qaverenki pamuq saplarını birer-birer oraqnən orıp aldılar ve eki top gözapayanı yipnən sıqtırıp bağlağan soñ, biri-biriniñ yardımınən arqalarına urıp, zar-zornən ayaq üstüne qalqtlar. Köyge az qalğanda, olar arıq boyundaki töpeçikte öskən dut teregi tübünde az-buçuq raatlanmaq istep toqtaldılar.

— Qısmet etse, babam qayıtp kelse, biz babamnən gözapayağa qatnarmız. Sen ise evde aş pişirip, bizni beklep otırırsıñ. Yahşımı, ana? — dedi oğlu.

— Ay-ay, balam, babañ tez-tez kelseydi, biz de alem kibi yaşar edik, — dep iç çekti anası.

— Ana, ana, baq! Baq, ana! — dedi Qurtnezir ayretli davuşñen.

— Ne o?

— Aqbardağ! Seniñ sevgen çeçegiñ.

— Vay, balam! — Nasibe apte üç-dört adım çette, bılırki otlar arasından bem-beyaz, sabiy qalbi kibi temiz-pak, yer tübünden baş köterip, dünya yüzüne baqıp turğan çeçekni kördi. Nazarı tılsımlağan aqbardağqa tikilip qaldı. Bu ilki baar çeçeginen onıñ eñ sevinçli, eñ bahtlı künleri bağı dese, kimse inanmaz.

— Balam. Zamet de olsa, o çeçekni maña alıp ber.

Oğlu qoltuqlarını yipten boşatıp, eline süyrü bir tayaq aldı da, aqbardağını tübü-tamırinen qazıp çıxarıp, anasına uzattı.

— Sağ ol, evlâdım! Ömürin uzun, bu çeçek kibi temiz, taze olsun, — dedi anası. — Buni evde bir boş qutuçıqqa oturtırımız.

Olar qalqıp, aqırın-aqırın kene yolğa çıqtılar. Bu kün yağmurlı, sılaq olsa da, olar için ğayet hayırlı edi.

Ğozapaya — pamuqniñ cıyğan soñ qalğan quru pıtaqları. Onı tandırniñ ocağını yaqmaq için qullanalar.

LUĞAT:

aqırın-aqırın — *повільно*
 ayretli davuş — *здивований*
 голос
 can sıqısı — *нудьга*
 çoşturmaq — *розпалити*
 erilğan renk — *бузковий колір*
 iç çekmek — *зітхати*
 nazar — *погляд*

qalqmaq = turmaq —
вставати
 qan damarları — *кровоносні*
судини
 sabiy qalbi — *серце дитини*
 süyrü — *гострий*
 zamet de olsa — *будь ласкавий*

Sual ve vazifeler:

1. Metin üzerinde sualler.

Baar kelgenini neler bildire? Qoqulı baar avası insanlarğa nasıl tesir ete? Ana-bala pamuq tarlasında ne yapa ediler? Olar dut teregi túbünde raatlanmağa toqtağanda, ne aqqında laf ettiler? Şu arada Qurtnezir neni kördi? O çeçekni oğlan ne yaptı? Nasibe apte ve Qurtnezirge bu kün ne içün ğayet hayırlı oldı? İkâyede kösterilgen vaqıt içinde halqımıznıñ yaşayışında nasıl vaqialar olup keçe edi?

2. Parçanıñ esas fikrini ifadelegen satırını belgileñiz.

a) çoqtan beklenilgen baarnıñ kelmesi ana ve oğluna yaşayışları yahşı tarafqa deñißeceğine ümüt bere;
b) ana ve onıñ oğlu baarde açılğan ilk çeçeklerge quvanalar, çünki olar tabiat alemindeki deñişmelerni temsil eteler.

3. Baar tabiatını tasvirlegen satırlarını tapıp oquñız.

4. 'Nazarı tikilip qaldı', 'sabiy qalbi kibi temiz-pak' ibarelerniñ manasını añlatıñız. Parçanı ikâye etkende olarnı qullanıñız.

5. Sinonimlerni oquñız. Olarnı aqlıñızda qaldırıñız ve nutquñızda işletiñiz: *sürü-sürü* — *qater-qater*; *aqırın* — *yavaş*.

6. İkâyeni tolusinen oqumaq, ana öz aqayinen, oğlu ise babasinen körüşip olacaqlarını bilmek istegiñiz barmı?

8. **Ev işi.** Tair Halilovniñ 'Aqbardağ' ikâyesinden parçanı oquñız, öz sözleriñiznen ikâye etiñiz.

MUSTAQİL OQUV İÇÜN

Serin yeller

Remzi Burnaş

Uyandılar bağlar, çöller
Qar bitken soñ yuqudan.
Baş köterdi ot-ölenler,
Yürek coşa qoqudan!
Serin yeller esip kete,
Şeñ ezgide özenler.
Pencereni açıp kene
Yar bekleyler güzeller.

Kelinçektay beyaz kiyip,
Bezendiler bademler.
Balqurtlar da qanat kerip,
Dersiň, horan tepeler...
Qarmaq taşlap göl başında
Balıq tuta balalar.

Qorsayıp yalı taşına
Çiň aytuşa baqalar.
Ekinciler çölge çıqtı,
Toy alında tarlalar.
Bilek tirep, belin sıqtı
Hoş baarde adamlar.

LUĞAT:

ekinci — *сіяч*

kelinçektay — *як наречена*

qarmaq — *рибальський гачок*

şeň ezgi — *веселий наспів*

yürek coşa — *серце*

nasolodжується

Baar sabası

Çiňiz Dağcı

Yüqusından turdı küneş,
Şavle saçtı er yerge.
Çoçamiyler yrladılar
Selâm söylep baarge.

Yeşil qırtış boylarından
Sürülernen qoy kete.
Çoban aqay qaval çala,
Sanki dersiň toy ete.

Oy da oşlu özendeki
Baqalarınıñ davuşı!
Tereklerde quşlar öte
Daldan dalğa avuşıp.

LUĞAT:

qırtış — *цілина*

sürülernen — *зграями*

SARF

Qırımtatar luğatları

LuĖatlarınıñ müim emiyeti bar. Olar aqıqiy malümat hazinesidir (*джерела інформації*). Olar adamğa yañı bilgiler almağa, o ya da bu sözni añlamağa ve izaatlamağa, tercime etmege ve manadaş sözler tapmağa, sözler qaydan kelip çıqqanını oqup öğrenmege yardım eteler. Bundan ğayrı, luĖatlarınıñ yardımınen biz söz baylığımıznı arttıramız.

Ekseriy allarda (*здебільшого*), adamlar o ya da bu sözniñ manasını bilmeyler. Bu alda şu söz yerine diger söz qıdırmaq şart degil. Olğanı-olacağı luğatlardan faydalanmalıdır.

Luğatlar bizni ayrette qaldıra bileler. Dünyada o qadar me-ranlı söz ve ibareler bar ki, olar sayesinde ayatımız daa da renkli ve parlaq körüne bile.

Zemaneviy luğatlarıñ çeşitleri

1) imlâ luğatı

ğáyet

ğáliba

ğalíp

ğarplí

2) izaatlı (*тлумачний*) luğat

Ormancı — 1. Ormannı, ormanda yaşığan ayvanları qoru-ğan insan; 2. Orman hocalığı (*лісове господарство*) işçisi.

3) etimologik (*походження слів*) luğat

Nal — atlarıñ tabanına qaqlığan demir alet. Arap tilinde 'ayaqqar, ayaqqar tabanı, nal' manalarını ifade etken **nal** sö-zünden alınğan.

4) qırımtatarca-ukraince luğat

Sansar (dial. samsar) зоол. білка; білячий

5) terminologik (*термінологічний*) luğat

Akt — spektaklniñ dramatik bir qısına ya da teatr temaşa-sına ait olğan ayrı ve esas bir bölüm.

6) yañı sözler (*неологізми*) luğatı

Barter (*frans. barter* — deñişmek) — para tölemeden bir şeyni başqa şeyge deñiştirüv; 'mal için mal' sheması boyunca yapıłğan ticariy alış-veriş (*купівля-продаж*)

7) ecnebiy sözler (*іноземних слів*) luğatı

Cins — (*ingl. jeans*) — sıq ve qalın toqumadan tikilgen ştan.

8) manadaş sözler (*sinonimler*) luğatı

Pıtaq, dal

Qartbaba kesilgen **pıtaqları** sıydı.

Bir **dalda** eki alma, birin al, birin alma. (*Tezaytım*)

9) manaları qarama-qarşı sözler (*antonimler*) luğatı

Qattı — **yımşaq**

Qattı — şingen ve gaz alında olğan şeyge baqqanda öz şe-kilini ve kölemini saqlap qalğan predmet, şey;

Oğlan şu **qattı** tayaqını sındırıp olamadı.
Yımşaq — qolay-qolay ezilgen, sıqılğan, bükülgen şey;
 Bitay **yımşaq** yastıq üstüne başını qoydı.

Qırımtatar luğatları

1-iş. Aşağıdaki ibarelerni oquñız. Olar angi luğatlardan alınğanlarını tayin etiñiz.

I şekil

1. **Ton** — ‘urba çeşiti’. Qadimiy türk tilinde ‘urba, kölmek, anter’ manalarını ifade etken **ton** sözünden alınğan.

2. **Bonus** (lat. bonus) — qoşumça bir mukâfat (*винагорода*), rağbetlendirüv (*заохочення*), qoşum (*надбавка*).

3. **Bestekâr** — muzıka eserleriniñ müellifi.

4. **Kün** — *gece*.

Kün — yigirmi dört saatniñ kün doğuşından küneş qavuşmasına, sabadan aqşamğa qadar devam etken qısmı.

Irğat kün boyu çalıştı. (Masaldan)

Gece — yigirmi dört saatniñ küneş qavuşmasından kün doğuşına qadar, aqşam ve saba arasındaki qısmı.

Bu gece kene yağmur yağdı.

II şekil

1. **Açmaq** — *qapatmaq*

Açmaq — qapaqını kötermek; bir de-bir şeyge ait qanatçıqlarınıñ (*стулка*) arasını açmaq.

Qapıtı **açmaq** pek qolay edi.

Qapatmaq — qaraqnı yerine qoymaq; bir de-bir şeyge ait **qanatçıqlarınñ** (*стулка*) arasını qapatmaq.

Quşnı qafeske **qapatmaq** pek kuç oldı.

2. **Dizayner** (ingl. design) — konstruktor, ressam, dizayn boyunca mütehassıs (*фахівець*).

3. **Brend** — (ingl. brand — marka, ad) müşteriler arasında mot olğan malnıñ (*товар*) markası.

4. **Lâle** — ‘baar çeçegi’. Fars tilinde ‘qızıl çeçek’ manasını ifade etken **lâle** sözünden alınğan.

2-iş. Metinni oquñız. Mündericesine sualler tiziñiz. Qayd etilgen söz angi luğattan alınğan?

Dünyada er kün bir şeyler olıp keçe: yañı vaqıalar yüz bere, yañı şeyler keşf etile (*винаходяться*), icat etile (*створюються*). Şunıñ içün işançlı ve çoqtan teşkerilgen malümat menbası (*джерело інформації*) — onlayn luğatlarınñ yanımızda olması pek müimdir.

Luğatlar vaqıtını meraqlı ve faydalı keçirmege imkân yaratalar. Olardan onlayn şeklinde faydalana bilmek — ğayet hoş kelgen bir **bonus** ve qolaylıqtır. Endiden soñ er angi vaqıtta ve er angi yerde bilgi almaq, öğrenmek mümkün. Bunıñ içün yalnız İnternet ağına (*мережа*) bağlanmaq kerek.

3-iş. Metinni oquñız. Qırımıttar tiline tercime etiñiz.

Як працювати зі словником? Щоб швидко знаходити потрібне слово у словнику, необхідно добре знати абетку. А ще треба знати побудову словника та всі умовні позначення.

4-iş. Luğatlarnen çalışıp böyle sözlerniñ tercimelerini tapıñız. Sözlernen cümleler tiziñiz.

Ланцюг, сорочка, примхливий, візочок, божественна, турбуватися, наважився, шпак, порожній, перукар.

5-iş. Sözlerniñ manasını luğat vastasinen tayin etiñiz. Er birine cümle tizip, angi manada (asil/ köçme) qullanılğanını aytıñız. Olarnen bağılı turğun ibarelerni tapıñız. Olarğa manadaş (sinonim) ve antonimlerni tayin etiñiz.

Nümüne:

yürek — 1. Qalp, dil, gönül. *Yüregi patlamaq. Yürekke ura.*
2. Cesürlük. *Barmağa yüregi yoq.*

İş, tutmaq, tepmek, terbiye, para, qat, gül.

SARF

İnternette 'Qırımtatar tili milliy korpusı'nen tanış oluñız. Bu aletniñ ihtiyacı nede dep sorasañız, o, birinciden yañı, keyfiyetli luğatlar tertip etmesine yardım ete. Onıñ yardımınen belli bir söz türlü cümlelerde nasıl qullanılğanını körmek mümkün.

6-iş. 'Korpus'ını açıp, aşağıdaki sözlerge cümlelerde misaller tapıñız. Onıñ üslubine, yerine, qullanuvniñ diger (şu cümleden qonuşuv) hususiyetlerine diqqat etip, neticeler çıqarıñız. Fikriñizni anlatmaq için, eñ-evelâ cümleler bildirgen manasına yetiñiz.

Millet, fayda, aqıl, tapmaq, serbest, üst, baş.

7-iş. Berilgen fiillerde yalğamaların çeşitini tayin etiñiz. Üç söznen cümle tiziñiz.

Azırladı, qurtarıcı, istey, başlaycaq, küldürdiñ, qayd etildi, kelgen, yatqanda, olaraq, quvalana, yerleşmekniñ, ketirgenler.

8-iş. Şiir parçalarını oquñız. Olarğa birer sual tiziñiz. Qayd etilgen sözlerni elifbe tertibinde yazıñız.

1.

Yeşil yalı, kenarı yoq **tarlalar**,
Bağ-bağçalar keñ **toğaylar**, obalar.
Eger sizni seyir etsem köz almay,
Yüregimde sevinç arta dalğaday.

A. Altañlı

2.

Pencereniñ ögünde yaş bir terek
Baar kelse, **gülgüli** renkke kire.
Baldan tatlı şeftali **östürerek**,
Sepetlerni toldurıp mahsul bere.

S. Emin

9-iş. Berilgen fiillerge yardımcı sözlerni qoşıp, yañı fiillerni teşkil etiñiz. Manaları deñişkeniñ farqına barıñız. Üç fiilni cümlede qullanıñız.

Aşaycaq (edi), ayta (bermek), öle (yazdı), barıp (yetmek), turıp (oturmaq), tapıp (olamamaq), oqup (çıqmaq), yuqlay (eken).

• *Vazifeni becermek için, luğattan faydalanmalıımız. Esas söznen bağılı mana deñişmelerini biz, luğatta şu sözniñ maqalesini açıp, ait birikmelerini taparmız, meselâ: bermek — alıp bermek — bere bermek — ayta bermek.*

10-iş. Dialogni oquñız. Sanalaştırmağa azırlanıñız.

— Meraba!

— Meraba!

— Saña telefon etip, seni baar kelgeninen hayırlamaq istedim.

— Sağ ol! Men de seni hayırlayım.

— Niayet, yañı ayat başlandı! Bugün keyfim pek güzel. Er keske tebessüm bağıslamaq isteyim.

— Sen yüregiñde tolp-taşqan quvançni bütün alemge bildirmek isteysiñmi?

— Ebet!

— Bildir!

— Adamlar, quvanıñız! Böyle künlerde çıray sıtmaq olmaz. Pencere artında quşlar öte, bürler açıla, yerni çimen (*молода зелень*) örte!

— Küneş nurlarını saça!

— Doğru! Küneş nurlarını saça!

— Kezineyikmi? Evde oturmaq iç de istemeyim.

— Özen yalısına barayıqmı? O taraftaki alanda patlaqçanaq (*півонія*), lâleler çeçek açtılar.

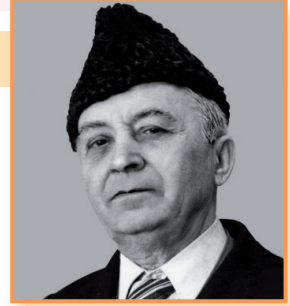
— Barayıq. Yarım saatten soñ parkniñ yanında körüşirmiz.

— Añlaştıq, dostum!

27-nci afta

Yusuf Bolat — qırımtatar edebiyatının körümlü erbabı (дiѧч). Otuzıncı seneleri o, qırımtatar edebiyatının aman-aman episi janlarında icat etken (творив). Halq arasında esasen dramaturg olaraq tanıla. Cenkten soñ sürgünlikte yazıcı bir qaç pyesa yaza. ‘Dubaralı toy’, ‘Zoraki kelin’ komediyaları ‘Qaytarma’ ansambli tarafından sanalaştırıla. Bu pyesalar sürgünlikte Vatanına asretlik çekken halqımıznıñ göñlüne melem bere (плакає душу).

Tufanda qalğan qoy sürüsi Yusuf Bolat

Çoban Asannı bilesiñizmi? Bilmeseñiz, diñleñiz. Çoban Asan Alim degen yigitniñ dostu. Ayvazovskiyniñ çobanı, Qarabiy yaylânıñ lâçini eken. Ey-yey, oña nafiye Lâçin demegenler.

Yaylânıñ ucunda tim-tik bir qaya bar eken. Lâçin Asan boş vaqıtlarında bu qayanıñ üstüne çıqa da, ondan deñizge baqıp, qavalını çala eken. Em öyle bir çala eken ki, deñizdeki balıqlar suv üstüne çıqıp, onıñ çalğısını diñley ekenler.

Şu afatlı künde de öyle yapqan. Em bu keresinde tek balıqlar degil, qoyları da qayanıñ etrafına toplanıp kelgenler, avadaki quşlar, onı diñlep, başı üstüne asılıp qalğanlar.

Lâçin Asan zevq-sefanen çalğan. Ne içün çalmasın, yarım Oraza bayramınıñ birinci künü, çobanlıq etkenine beş yıl olaçaq. ‘Beş yıl tolğan künü evge kel, — degen Avanes ağa oña, — o vaqıt bütün parañnı beririm, — evli-barqlı olursıñ’.

Asan yarınki quvançlı künni oylanmaqta olsun, bu tarafta kök qararğan, deñiz siyarğan, ortalıqqa küpe-kündüz qaranlıq

çökken. Birden öyle bir afat qopqan ki, yernen kök qarışqan, yağmur degil, taş yağğan...

Lâçin Asan, qayadan tüşip, qoylarnı captan quvğan arada, serke sırmıdan aşağı yuvarlanğan. Serke derkeç, qoy sürüsü de onıñ artından ketken. Köz açtım — köz yumdım degence, beş yuz qoydan bir danesi de qalmağan.

Lâçin Asan bir özü qalğan. Irğağını omuzına urıp, qavalını quşağına qıstırıp, şorbacısına ketken. Şorbacısı onı asarmı, kesermi, yoqsa eki ayağını bir çizmağa soqıp, Sibirge aydarmı — ne yapsa da aqqı bar.

Azmı ketken, çoqmı ketken. Kefege kelip kirgende, ortalıqını qaş qaranlığı bağlağan.

— Hoş keldiñ! — degen Ayvazovskiıy oña.

Ya çoban Asan ne desin?

— Avanes ağa, qoylar tufanda qaldılar, beş yuzu de sırmıdan ketip, elâk oldılar, — degen. — Olarnı tölemege ne malım bar, ne aqçam bar, tek bir canım qaldı, onı alıñ.

Ayvazovskiıynı bu arada başqa bir şey meraqlandırğan:

— Qana, oturıp bir qave iç de, tufan nasıl qopqanını aytçı! Bulut qaysı taraftan kelip çıqtı?.. Kök siyardımı?.. Qoylar mañ-raştıların?..

Bu şeylerni sorap bilgen soñ, Ayvazovskiıy çoban Asanğa şöyle degen:

— Bar, qardaşım, cemaatnen bayram yap. Bir aftadan kelirsiñ...

Kel zaman, ket zaman, aradan bir afta keçken. Çoban Asan ne aş aşığan, ne suv içken, ne yuqu yuqlağan. Aftanıñ soñki künü, başını töben alıp, kene Ayvazovskiıynıñ qaraltısına kelgen.

— Avanes ağa, meni çekiştirmeñiz, tez-tez cezamnı beriñiz, artıq çıdap olamayım, — degen.

— O da nasıl cezadır?.. Yür, saña kösterecek şeyim bar.

Olar ikinci qatqa çıqqanlar. Yap-yarıq, arman kibi meydan bir odağa kirgenler.

— Endi mına bu şeyge baq! — degen Ayvazovskiıy. Degen de, divardaki perdeni çekip alğan.

İ. K. Ayvazovskiy. 'Tufanda qalğan qoy sürüsü'

Lâçin Asan şaşıp-şaşmalap qalğan. Ne için şaşmasın, di-
varda öz qoylarını, qoyların arasında özünü körgen. Yaylanı da,
tim-tik qayanı da, sırimdan yuvarlanğan serkeni de körgen.

— Oşaymı? — dep sorağan Ayvazovskiy.

— Tıpqı özü! — degen çoban Asan. — Amma qoylar qıbırdama-
maylar da?

— Buña resim derler, — degen Ayvazovskiy.

Çoban Asan resim degen şeyni qaydan bilsin! Körgenlerini
kerçek bellegen.

— Bu resimni seniñ aytqanlarıña baqıp yasadım, — degen
Ayvazovskiy. — 'Tufanda qalğan qoy sürüsü'. Sattım. Satqan pa-
rama beş yuz qoy aldım. Qoylar Cemaletdin baynıñ çayırındalar.
İsteseñ, kene çoban ol.

Ey-ey, laf bunıñnen de bitmegeni. Ayvazovskiy cebinden bir
deste çırışlı para çıkarğan da, şatırdata-şatırdata çobannıñ eline
tutturğan.

— Beş yıllıq elâl işiñ için sağ ol, qardaşım! — degen.

Soñ nasıl olsun da, Lâçin Asan quvançından aqlını çıldırt-
masın! Qapudan yürüp degil de, uçıp çıktı, deyler. Ey-ey, dünya-
da yahşı adamlar azmı ya!

O vaxıttan soñ afta keçken, ay keçken, yaz da keçken, küz kelgen. Küzde, deyler, Lâçin Asan, dört para köyden musafir çağırıp, çalğı tutıp, balaban bir toy yaptırğan. Toyda, deyler, Alim batır qaytarma oynayan, Ayvazovski oña zil tutqan, dedem de şerbet süzgen. Em süzgen, em içken, qursağı davulday şişken.

LUĞAT:

afat — *гроза*

aqıl çıldırtmaq — *зводити з розуму*

сар — *схил (гори)*

ceza bermek — *покарати*

evli-barqlı — *той, що створив сім'ю*

mañraşmaq — *блекати*

qaraltı = azbar — *подвір'я*

qaranlıq çökken — *все поринуло в темряву*

qormaq — *здійматися*

serke — *козел-ватажок*

sırım — *стрімчак*

şerbet süzmek — *цідити шербет*

şorbacı — *господар*

zevq-sefa — *задоволення і насолода*

Sual ve vazifeler:

1. Metinnen bağı sualler.

Asanğa ne için 'lâçin' lağabı berilgen? Bir afatlı kun Asan qavalında ne için zevq-sefa ile çalğan? Şu arada avanın nasıl deñişkenini tapıp oquñız. Lâçin Asan qoylarını quvalağan arada ne oldı? Asanın Ayvazovskiynen körüşip, olarnın arasında olğan dialognı tapıp oquñız. Bayramdan soñ Asan Ayvazovskiynen kene körüşkenler. Ressam Asanğa ne köstergen? Asan ne için şaşıp-şaşmalap qalğan? Ayazovski Asanğa köstergen resimniñ adı ne? Soñra neler oldı? Fikriñizce, bu kerçek olğan vaqia ya da masalmı?

2. İkâyedeki vaqialar ne zaman ve qayda olup keçe? Bu vaqia Qırımında olup keçkenini nasıl sözler isbatlay?
3. İkâyeni rollerge bölip oquñız. Qaramanlarnın nutuqlarına diqqat etiñiz.
4. Cümlelerni devam etiñiz.

- Boş vaqıtlarında lâçin Asan bu qayanın ...
- Çoban bir özü qalğan, ırğağını ...
- Çoban Asan ne aş aşığan, ne suv ...
- Küzde lâçin Asan dört para köyden ...

5. Sinonimler sıralarını oquñız ve aqlıñızda qaldırıñız: *lâçin — sapsan — şain — aqtoğan; afat — qasırğa; evli-barqlı — qorantalı; serke — erkek — teke; qaraltı — talda — kölge.*
6. 'Qaş qaranlığı tüşti', 'atanın soñki künü', 'başını töben aldı', 'arman kibi' ibareleriniñ manalarını añlatıñız.
7. İkâye qolay oquldımı? O sizni ne ile meraqlandırdı? Yu. Bolatnıñ diger eserlerini oqumağa avesiñiz barmı?
8. **Ev işi.** Yusuf Bolatnıñ 'Tufanda qalğan qoy sürüsü' ikâyesini oquñız, berilgen plan boyunca ikâye etiñiz.

Plan

1. Çoban — lâçin Asan.
2. Afatlı künü olğan vaqia.
3. Asan Avanes ağağa yaramay haber ketire.
4. Lâçin Asan Avanes ağanen bayramdan soñ körüşe.
5. Bahtlı Asannıñ evlenüvi.

MUSTAQİL OQUV İÇÜN

Hatırlavlar

Menim balalıgım ve mektep çağlarım Vatanımıznıñ eñ dülber köşeleri olğan Aluştanen Yaltada keçti. Bu yerlerniñ yazı da, qışı da pek acayip ola. Endi ilki baarden ortalıqñı yeşil maqat qaplay. Soñ bağçalar aç, çevre-etraf biñ türlü renkke kire, ava mis-ğamber qoqlarğa ğarq ola. Men tabiatnıñ bu mucizesine baqa da, ayrette qala edim. Mende kündelik defter peyda oldı.

Deñiz meni hususan qış ayları, sertiygen, siyarğan, köpürgen vaqıtlarında, ziyade celp ete edi. Menim için baar tabiatnıñ nazıqlığı, qış ise sertligi ve zorbalığı edi. Men yalı çağılları üstünde saatlernen nedir beklep otura ve bu deşetli manzaranı eyecannen seyir ete edim. Böyle vaqıtlarda mende kene körgenlerimni hatirde tutmaq, olarnı iç bir vaqıt unutmamaq istegi qozğalay edi.

Künlerniñ birinde közlerimni quturğan deñizden almadan, deñiz aqqında özümniñ dört mısralıq birinci beyitimni uydurdım. Şu beyitni tekrarlay-tekrarlay, aqşam qaranlığında evge

Qara deñiz yalısında

dülberliklerine bağışlanmış şiirlerim bir qaç qalın defterni toldurdu. Men, olarnı körerler, meni külerler, dep canım kibi gizlep tuta edim. Doğrusını aytqanda, pek utançaq edim. Öyle de oldı: olarnı iç kimse körmedi ve Vatan cenki zamanında işğalde ğayıp oldılar.

Yusuf Bolat

LUĞAT:

deşetli manzara — *страшний краєвид*

dört mısralıq beyit — *вірш із чотирьох рядків*

gizlemek — *приховувати*

köpürmek — *пінитися*

mis-ğamber qoqumaq — *духмяніти*

qozğalamaq — *тривожити*

quturğan — *оскаженілий*

sertiyyen = serteymek — *суворий, злий*

siyarğan — *посинілий*

utançaq — *сором'язливий*

yalı çaqılları — *прибережна галька*

zorbalıq — *насилля*

SARF

İsim: türlenüv

Cümledeki sözler özara sual vastasınen bağılanıp kelir. İsimlerge ait bu sual bizge olarnıñ kelişini, yani qaısı yalğama kerek olğanını tayin etmege yardım ete. Böyleliknen, isimniñ türlü kelişlennen deñişüvine **türlenüv** derler.

Baş kelişinden ğayıri episi kelişler isimniñ ya da oña munasibetini, tabiligini köstere. Şunıñ içün olar, baş keliş kibi, *doğru*

degil, *vastalı* sayıla. Bu, saiplik, doğrultuv, tüşüm, yer ve çıkış kelişleridir.

Kelişler

kelişler	neni köstere ve bildire	sualler	misaller
Baş keliş		kim? ne?	oca kitap
Saiplik kelişi	bir de bir predmetniñ saipligini köstere	kimniñ? neniñ?	oca+ niñ talebe+ niñ kitap+ niñ ders+ niñ
Doğrultuv kelişi	iş-areket kimge ya da nege doğrultılğanını köstere	kimge? nege?	oca+ ğa talebe+ ge kitap+ qa ders+ ke
Tüşüm kelişi	iş-areketi tüşken predmetni, insanı bildire	kimni? neni?	oca+ ni talebe+ ni kitap+ ni ders+ ni
Yer kelişi	iş-areketniñ yerini ve vaqtını bildire	kimde? nede? qayda?	oca+ da talebe+ de kitap+ ta ders+ te
Çıqış kelişi	iş-areketniñ başlanuvını, kelip çıqıvını, vaqtını bildire	kimden? neden? qaydan?	oca+ dan talebe+ den kitap+ tan ders+ ten

1-iş. Cümlelerni oquñız, köçürüp yazıñız. İsimlerge kerek yerde keliş yalğamalarını qoşuñız. Kelişlerni belgileñiz.

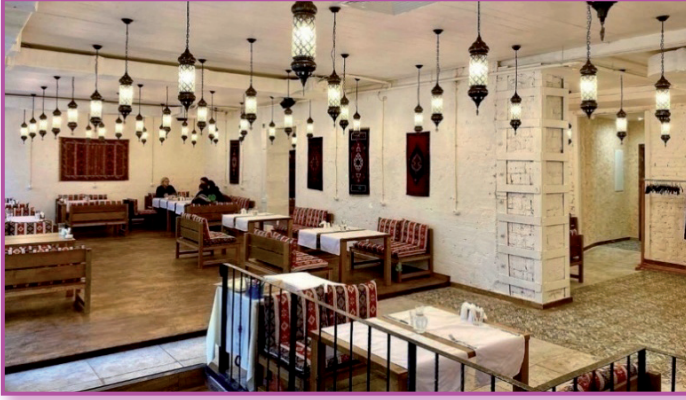
1 şekil

1. Oca talebelerniñ cevapları.. diñley. 2. Tatil vaqtında sınıfımız.. tamir işleri yapıldı. 3. Biz Bağçasaray şeeri.. pek çoq yerini ziyaret ettik. 4. Bugün Ali mektep.. erte qayttı. 5. Cafer bağışlanğan kitap... pek quvandı.

2 şekil

1. Tünevin biz Yalta istiraat bağçasın.. kezindik. 2. Biz İstanbul.. eski soqaqlarında bulundıq. 3. Teneffuste talebeler-

- ni kütüphane.. davet ettiler. 4. Babam iş.. bugün erte qayttı.
5. Kyiv şəerinde çoxusu 'Musafir' qavehanesi.. begene.

Kyiv şəerinde 'Musafir' qavehanesi

2-iş. Cümlelarni oquñız, köçürüp yazıñız. İsimlerde doğru yalğamalar qullanıp, kelişlerni belgileñiz.

1. Hafif yelçik pencere.. perdelerini yelpiretti. (*İ. Paşi*)
2. İçeri.. iddetli (*ғһиғһи*) davuşlar eşitildi. (*Ş. Alâdin*)
3. Qafam.. nasıldır satırlar öz-özünen tizile. (*S. Süleyman*)
4. Pencere.. zayıf küneş ışıkları aydınlattı. (*C. Seydamet*)
5. Bereket.. ekseriyetini bazar.. alıp ketip sata edik. (*Ş. Ramazanov*)

3-iş. Metinni oquñız. Mündericesine sualler beriñiz. Qavuzlar içine kelişlerniñ suallerini qoyıp, köçürüp yazıñız.

Yusuf Bolat balalıqtan (*nege?*) edebiyatqa avesslene, gizliden şiirler yaza edi. (?) Qırımniñ dülber (?) tabiatını, Aluşta etrafındaki efsaneviy ve aynurlı qocaman (?) qayalarını, dağlarını, sınırsız Qara deñizni seyir etip, Yusuf zevqlana, eyecanlana ve hayallarığa dala edi. Bu duyğularını (?) şiirlerinde ifade etmege tırışa edi. Hususan, (?) baarde er yer yeşerip, çeşit çeçekler açqanda, onıñ gönlü tuvğan yurtuna sevgi duyğularınen tolıp-taşa edi. O, böyle dülber (?) diyarda doğıp yaşağanına quvana edi.

A.Veliulla

4-iş. Sözlernen cümleler tiziñiz. İsimlerde kelişlerni belgileñiz.

1. çaqısı, olğan, çobanniñ, ve, tayağı, pıçağı;

2. qoy, çoban, soya edi, pıçağınen;
3. aşlamalar, kiyik, çaqnen, dağda, tereklerge, yapa edi, çoban;
4. bir yayladan, çobanlar, ayday ediler, ekincisine, qoylarını.

5-iş. Yusuf Bolatnıñ 'Tufanda qalğan qoy sürüsü' ikâyesinden er bir keleşe misal tapıñız. İsimlerge sual berip, añlatqan manalarını tayin etiñiz.

6-iş. Parçanı oquñız, köçürüp yazıñız. Baş azalarınıñ astını sızıñız. Qayd olunğan sözlerde kelişlerni belgileñiz.

Birazdan soñ Abiltar ağa **ayvanlarğa** yem-suv berdi. O **dağğa** odunğa ketti. Yaz devrinde yeşillik içine kömülgen dağlar şimdi aq yorğanğa bürüngen. **Bülbüllerniñ** tatlı nağmeleri eşitmey. Ara-sıra torğaylar fırladap o yaq, bu yaq uçuşalar. Ana, **terekte** sansarçıqlar peyda oldı. Sansarçıqlar qar basqan pitaqlardan **pitaqlarğa canbazlıqnen** sekireler...

Abiltar ağa bütün kün **dağda** bulundu. O, köyge kirgende, küneş endi köy **qırlarnıñ** artına qonğan edi.

İ. Emirovdan

7-iş. Şiirni oquñız. Aqlıñızda nasıl levhalar canlandı? Dörtlükleriniñ birisini köçürüp yazıñız. Qayd etilgen sözlerde kelişlerni belgileñiz.

Köy

Amet Mefayev

Bayırlar, töpeler ormannen örtülü,

Uzaqta körüne yeşil çimenler.

Derege cayıla ocaqlar tütünü,

Kögerip tura yantayğan kebenler.

Qoylarını qaytara **çobanniñ** köpegi,

Tal qora artında buzavlar oynaşa.

Çeçekke kömülgen qart qaysı teregi,

Mas-mavı **semada** quşçıqlar oynaşa.

LUĞAT:

kögerip tura yantayğan kebenler — *синіють (вдалині) стоги, що нахилилися*

tal qora — *огорожа, зроблена з вербової лози*

8-iş. Yigirmi yedinci aftanın başında Yusuf Bolat aqqında metinni oqup, aşağıdaki suallerge cevaplarını tapıp yazınız.

1. Yusuf Bolat kim edi?
2. O halq arasında kim olaraq tanıla?
3. Cenkten soñ yazıcı nasıl pyesalar yaza?
4. Pyesalarını angi ansambl sanalaştırta?
5. Bu pyesalar kimlerniñ gönlüne melem bere?

'Dubaralı toy' pyesasından levha

9-iş. Ressam Ayvazovskiy ve Lâçin Asan arasında olup keçken dialognı oquñız. Sanalaştırıñız.

— Avanes ağa, meni çekiştirmeñiz, tez-tez cezamnı beriñiz, artıq çıdap olamayım.

— O da nasıl cezadır?.. Yür, saña kösterecek şeyim bar... Mina bu şeyge baqçı!

— Ya bu benim qoylarım da... Tim-tik qaya, sıyrımdan yuvarlanğan serke...

— Oşaymı?

— Tıpqı özü! Amma qoylar qıbırdamaylar da?

— Buña resim derler.

— Men bularnı kerçek belledim.

— Bu resimni seniñ aytqanlarıña baqıp yasadım. 'Tufanda qalğan qoy sürüsü'.

— Pek oşatqansız!..

— Resimni endi sattım. Satqan parama beş yüz qoy aldım. Qoylar Cemaletdin baynıñ çayırındalar. İsteseñ, kene çoban ol.

— Ebet, olurım!

— Bu paralarını da al. Beş yıllık elâl işiñ için sağ ol, qardaşım!

— Siz de sağ oluñız, Avanes ağa!

28-inci afta

Tayçıgım

Amdi Geraybay

Menim tayım ciyren qaşqa,
 Qamış qulaq, al ayaq.
 Onıñ içün bar bir qamçım —
 Sapı qattı, çum tayaq.
 Saba sayın ağam meni
 Tayçıgıma minsete.
 Başın cetep, qıra boyun...
 Yavaş-yavaş cürsete.
 Babam Canköy bazarından
 Eger satıp alacaq.
 Tepreç künü o egerni
 Tayçıgıma salacaq.
 Aqşam üstü corğalanıp
 Köpük qusqan tayımnı,

Suqlandırıp qarap turğan
 Köy büyügi — dayımnı.
 Kirecekmen köçürmeden
 Aydamaqtay tiklenip.
 At üstünde oñğa, solğa
 Qurma cayday бүкленip.
 Maña bunı ögretken soñ
 Babam sıypay başımnı.
 — Yigit oldı kence oğlum,
 Sürt benim közyaşımını.
 Men de yemin etemen soñ:
 — At üstünde yürermen.
 Batırlarman talaşırman,
 Cigit olup ölermen.

LUĞAT:

başın cetip — *ведучи за голову*
 batırlarman talaşmaq (batırlar-
 nen) — *битися з сміливцями*
 ciyren qaşqa — *буланий із*
зірочкою на лобі
 corğalanmaq — *ходить*
інохіддю

çum tayaq — *кизиловий прут*
 qamçı — *нагайка*
 qurma cayday бүкленip — *як*
загнутий натягнутий лук
 tepreç = *baar bayramı*
 yemin etmek = *söz bermek –*
присягати

Sual ve vazifeler:

1. Şiir üzerinde sualler.
Şair tayçığını nasıl sözlernen tasvir ete? Közüñiz ögünde nasıl levhalar canlana? Şairni at üstünde oturtıp yürsetken kim olğan? Satırlarını tapıp oquñız. Oğlançıq ne içün tez-tez balaban olmaq istey? O, babasına nasıl sözlere ayıtıp, yemin ete?
2. Bu şiirde nasıl şive sözlere rastkele? Olar edebiy tilde nasıl aytıla?
3. Şiirde qullanılğan ifadeli sözlere ve ibarelere tekrar oquñız.
4. Atlarınıñ türlü tüslerini biliñiz: ciyren (*пудий*), qır-çal (*сивий*), boz (*ципий*), qoñur (*бурий*), qumral (*темно-русий*), çubar (*рябий*), toru (*темно-коричневий*).
5. Atlar aqqında atalar sözlere oquñız. Olarını nasıl añlaysıñız?
At artından tay basar.
At — arabada sınalır, yigit — meydanda.
At minmek yigitke yaraşır.
6. **Ev işi.** Amdi Giraybaynıñ 'Tayçığım' şiirini oquñız, resim sızıñız. Begengen dörtlüklerini ezberleñiz.

SARF

İsimlerde sayı, mülkiyet ve haberlik.

Mana ceetinden çeşitleri (has ve cınıs, canlı ve cansız isimler)

İsimler bir ya da bir kaç predmet ve şeyleri bildire bilir. Buña köre olar teklikte ya da çoqluqta qullanılır. Çoqluqta isimlerge **-lar/-ler** yalğamaları qoşulır:

kitap+lar; oda+lar; iş+ler; köz+ler

Aqılta tutuñız: *saat — saatler, yuz — yuzler, yuzum — yuzumler.*

Lâkin sayılarnen ve çoqluqñı bildirgen sözlernen beraber kelgen isimler teklikte qullanılır, meselâ: beş **defter**, çoq **adam**, büyükten-büyük **teşekkür**, biñlarnen **asker**, dünya qadar iş.

1-iş. Berilgen sözlere çoqluqta yazıñız.

Pencere, deñiz, yurt, tarla, qalp, soyad, köz, til, tiş, tüş, baar, sual, subet, ağa, agam, qurşun, ev, ana-baba, oquvyurtu, köpçek, göl, divar, amerikalı, qırımtatar, ukrain, çin.

SARF

Bilgeniňiz kibi, isimlerniň *kimge, nege* ait olğanını bildirmek mümkin. Buňda biz mülkiyetni qullanamiz. Oniň mahsus, teklik ve çoqluqta 1-inci, 2-nci ve 3-ünci şahısta, yalğamaları olğanı da ziyade bellidir. Yani yalğamalar sözniň soňki sozuğı ve tutuğına, em de dudaqlı/dudaqsız olğanına baqılıp qoşulır, meselâ:

at — atım, **söz** — sözüm, **ev** — evi, dost — dostuňız, **oca** — ocamız, tata — tataları.

Soňki misalge diqqat etiňiz: sözge başta çoqluqni bildirgen yalğama, soňra mülkiyet yalğaması qoşulır. Tek bazıda, sayğı bildirmek için, başta mülkiyet yalğaması keter: **ağamlar, dayımlar**.

Bundan ğayrı, sizge şunu da hatırlatmaq ister edik ki, söz mülkiyet yalğamasınıň artından keliş yalğamasını da qoşa bile. Lâkin bu alda soňkisi biraz deňişmelerge oğray bile, meselâ:

anam+**ğa** — anama, köydeşiň+**ge** — köydeşiňe, dayısı+**ğa** — dayısına. (Soňki misalge diqqat etiňiz: qoşma **n**, eki yalğamanı bir-birinen bağlamaq için peyda ola. Buňa daa misaller: evinden, yüzünde, qapularına, soylarında, sözlerinden. Demek, bu deňişme qaysı şahısta ve kelişlerde bar olğanını aňlağandır-sız?)

2-iş. Böyle suallerge cevap beriňiz. Cevaplarıňızda mülkiyet yalğamalarını (ve kerek olsa **öz** zamirini) qullanıňiz.

1. Raatlıq künlerini qayda keçiresiňiz?
2. Bayramlarnen kimlerni hayırlamaq borclusız?
3. Oca dersni aňlatuvda kimge muracaat ete?
4. Ekim kimni tedaviyley?
5. İnsanlar baarde ne qazalar?

3-iş. Cümlelerni oquňiz. Qavuzlar içinde berilgen sözlerni kerek mülkiyet ve keliş şekillerinde qullanıňiz.

1. Şeer (sakinler) ev (qurucuları) teşekkür bildirdiler.
2. Ressam öz (talebeler) resim yapmaqni öğretti.
3. İdmançı yaş (futbolcular) yañı meşğüliyetler öğretti.
4. Bizim (qaramanlar)

cenk (meydan) bir şeyden qorqmazlar. 5. Aliye (dost) telefon açtı. 6. Talebeler ocanıñ (sualler) cevap taptılar. 7. Men uzaqta olğan (soylar) laf ettim. 8. Balalar öz (arzular) (ana-babalar) sıq aytırlar.

SARF

Cümlede haber vazifesini becergen isimler ekseriyette haberlik yalğamasınen qullanılır. Olar müptedanen sayıca ve şahısca uyğunlaşıp kelir, meselâ:

Men beşinci sınıf talebesim.

'Sen bu halqniñ em anası, em babası, başıñıñ, Kelecekniñ yıqıl-maycaq qaviy temel taşısıñ!..' (A. Giraybay).

Ocanıñ masasında topnen yatqan — bizim defterlerimiz**dir**.

Biz başlanğıç mektebiniñ mezunlarımız.

Siz qırımtatarlarsız.

(Em şu yalğamalar urğusız olğanı da aqlıñızda bardır.)

Diqqat etiñiz: hususan 3-ünci şahısta **ille** qullanılğan haberlik yalğamaları cümlege umumen daimiylikni, resmiylikni qoşa. Qalğan şahıslarda haberlikniñ qullanılması ise şarttır.

4-iş. Atalar sözlerini yazıp alıñız, haberlik yalğamalarını belgileñiz. Toqtav işaretleri qoyuluvınıñ farqına yetiñiz.

1. At balası – attır, it balası – ittir.
2. Ateşnen suv – til-siz duşmandır.
3. Ahmaqqa bergen eñ yahşı cevap – süküttir.
4. Güzellik közde degil, sözdedir.
5. Dertlerge derman Allağa imandır.
6. Dünyada eñ qıyn şey – añlamağanğa añlatmaqtır.
7. Dünyada eñ yaramay şey – hırsızlıqtır, onı da bil de – yapma!

SARF

Metinlerde bazı isimler ne içün büyük ariften yazılğanını siz endi bilesiñiz. Olar has isim olup, insanniñ adını, soyadını, yer, işhane ve diger adlarını bildire. Qalğan isimler **cınıs** sayılır. *Meselâ*, 'Alma-Tarhan köy mektebi' birikmesinde Alma-Tarhan – bu has isim, çünki köyniñ adı ola; köy mektebi de cı-

nıs isimdir. 'Süren stantsiyası' birikmesinde Süren – has isim, stantsiyası – cınıs isimdir.

5-iş. Aşağıdaki vazifelerni beceriñiz.

1. Mektebiñizniñ tolu adını yazıñız.
2. Öz soyadıñız, adıñız ve babañızniñ adını qırımtatarca yazıñız.
3. Ecdatlarıñızniñ sürgünlikten evel yaşağan yerini yazıñız.
4. Qırımniñ büyük şeerleriniñ qırımtatar adını yazıñız.
5. Qırım bölgelerine ad bergen qasabalarıniñ adını yazıñız.

SARF

Canlı/cansız isimler ise sual vastasinen tayin etile. Qırımtatar tilinde *kim?* suali tek adamğa aittir. Em tek olar **canlı** sayıla. Qalğan, yani ayvan, ösümlik, predmet, adise ve şeylerni bildirgen, em de abstrakt (körülmegen, is etilgen) isimler *ne?* sualine cevap berip, cansız sayıla.

6-iş. Sözlerni oquñız. Canlı ve cansız isimlerni tayin etiñiz.

At, boğday, söz, ana-Vatan, can, qomşu, dostlar, aqıl, özen, tarihçı, Ayder, berber, sınıf, qoyan, çayan, meydan, reis, silâ, asker, tınçlıq, ilâc, qalabalıq, Qaç, ukrainalı, meyva, quvanç, yolcu, ğalip, ğalebe.

7-iş. Metinni oquñız. Nasıl yañı malümatnen tanış oldıñız? Mündericesi-ne sualler tizip yazıñız. İsimlerniñ kelişlerini aytıñız. Has isimlerni tapiñız.

Qırım atları

Keliñiz, keçmişke avuşayıq. Bir zamanda Qırım çöllerinde çoqsayılı at yıldı (численні табуни) bar edi. Qırımtatarlar o atlarğa 'bahmat' dey ediler. Bahmatniñ yalını uzun ve gür olup, quyuğu artından süyrele edi. XV asırdan başlap Qırımniñ çeşit yerlerinde han ve zengin mirzalarıniñ at sürüleri dolaşa edi. O devirde at qoşuları eñ yahşı eglence sayıla ve olar Qırımniñ bir kaç şeerinde keçirile edi.

Daa bir asır evelsi Aqmescitte kün, atlarınıñ taş yolda nal tapırdatıp yürgenlerinden (цокання підков) başlana edi. Qısqası, o devir — atlar deviri edi...

8-iş. Dialognı oquñız, sanalaştırıñız.

Qırım tatarlarının qadimiy atı

— Bilesiñmi, dostum. Men iç bir vaqıt atqa minmedim, amma atnı körgende, yüregim telmirey.

— Bilesiñmi, eski zamanlarda Qırım da büyük olmasa da, ğayet atik ve ziyrek atlar bar edi. Olarnı qırım tatarlar besley ediler. Men bunı kitapta oquğan edim.

— Men de bu aqta oquğan edim. ‘Tatar atı’ pek çıdamlı (*випривалий*) olğan.

— Olarğa minip dağda bile kezmek havfsız olğan.

— Tasavur et, tik caplı qaya. Aşağı baqsañ qorqarsıñ!

— Özü de o qayalardan daqqa sayın (*постійно*) taşlar yuvarlanıp tüşe.

— Yolcu at üstünde tar yolçıq boylap aşağı kete. At qaltıray, amma muqaytlıqnen aşağı adımlay.

— O cıms (*порода*) atlarınñ tabiatı yuvaş olğan.

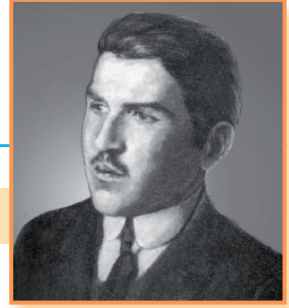
— Em de olar pek ziyrek ediler (*кмітливі*). Olarnıñ özünü saqlamaq duyğusu (*інстинкт самозбереження*) pek küçlü olğan.

— Olarnıñ daa bir yahşı tarafı olğan: olar öz saiplerine pek sadıq olğanlar (*були віддані*).

— Yazıqlar olsun. Endi şu atların tek eski fotolarda köre bilemez.

29-ıncı afta

Bayram ayı *Abibulla Odabaş* qısqartılğan

— Büyükana, büyükana, Ay var, Ay doğğan, kel, baqsana, efendi babam aytı!..

Bu yıl Orazanıñ başında Ay körünmegen edi. Bir aydan berli tutulğan orucğa büyük, sevinçli bir iftar hatırlayacaq. Köyde top-top cıylıp, eali balaban bir meraq ve ğayretnen Aynı qaravlay ediler. Lâkin Aynıñ doğıp körünecek yerlerini qaplağan qara bulutlar, kütülgen Aynı köstermey, ealini açuvlandıra edi.

Aqşam namazına yaqın bir zaman ortalıq tınc, biraz salqınca...

Kündüz yağğan yağmurdan temizlengen avada güzel, hoş bir qoqu bar edi. Küneş çoqtan 'Han-Çardağ'ınıñ artında saqlanğan, ortalıqqa uzun saçaqlı kölgeler uzatqan edi.

Kökte siyrek-sandıraq asılı turğan bulutlar susıp tura, dünyamızı taşlap ketmekte olğan küneşni ozğara ediler.

Kiçik qardaşımınıñ ince, temiz sesi üzerinde aşığa baqtım. Babam ve daa bir çoq kişiler ellerini qaşlarınıñ üstüne qoyğan, künbatıda Babuğan-Yaylanıñ sırtlarındaki bir yağı gülgüli-qırmızı tüslerinen yaldızlanğan kiçkene bir bulutınıñ tarafından çıqmaqta olğan ince, nazik Ayğa baqa ediler... Anamnen kiçkene qardaşım da bu cıyınğa yaqlaştı.

Anaçığım artıq nurları sönmege başlağan ihtiyar közlerinen mavı kökteki yaş Aynı qıdırmağa başladı.

— Ya köramayım da, balam!..

— İşte, işte Babuğan-Yaylanıñ üstündeki qırmızı bulutınıñ artında!..

Bu arada babam:

— Oy maşalla, ne qadar balaban eken, mubarek ay!.. — dedi. Anam da Aynı körgen edi. Özünüñ güzel, tatlı sesinen:

— Saide... Mubarek ne qadar güzel! Hoş keldiñ, müjdecı Ay!.. — dep, külümsiredi.

O bir yaqta, ağamniñ, evden çapıp çıqqan kiçkene qızçığı:

— Ne var ya, büyükana? — dedi. — Kim keldi, ya?

— Ay, qızçıgım, Ay, kel baq, ya! Bayram Ayı, seniñ kibi yaş, taze bir Ay!..

Evniñ o bir balaları, onıñ artından bütün qomşu balaları da cıyıldı. Anam:

— Aydıñ, balalar, — dedi. — Taze Ay içün bir dua eteyik, köteriñ epiñiz elleriñizni!..

Er kes elini mavı kökke açtı. Kiçkene balaçıklar sevindi, bir-birlerine baqışıp közçiklerini yıldırtılar. Olar da güzel elçiklerini köterdiler. Anam temiz yüreginiñ bütün saflıq ve şefqatnen duağa başladı:

Ay kördim, Allah,

Amentü billâh.

Ne de güzel Aylar!..

Cennetke baqar...

Şevqı yüzüme,

Nuru közüme!..

Aqay, apaqay, bala-çağanıñ temiz yüreklerinden qopıp kelgen 'Amin'lerge, terekteki quşçıqlarınıñ güzel çiviltileri de qoşula edi. Anam duasını devam etti:

Yattım sağıma,
 Döndim soluma,
 Biñ bir adlı bir Allah
 Biñ bir belâdan saqla!
 Amin, Rabbim, amin...

Biraz soñ, köyniñ çevre-tarafından atılğan bayram tüfekle-
 riniñ müjdecı sesleri, etraftaki dere ve dağlarğa barıp sıypala,
 olardan da quvançlı qarşılıqlar ala edi...

LUGAT:

oruc = oruç = oraza
 qaravlamaq = baqmaq, bekle-
 mek — *виглядати*
 saçaqlı kölgeler — *тіні з*
бахромою
 siyrek-sandıraq — *рідко*
 saflıq = temizlik, paklik
 yaldızlanğan — *посріблений*

ihtiyar = qart
 müjdecı — *той, хто приніс*
добрзвістку
 şevqı yüzüme — *світло в*
обличчя
 nuru közüme — *проміння в очі*
 sıypalamaq — *тут:*
діставати

?= Sual ve vazifeler:

1. Metin üzerinde sualler.

Metinde nasıl künler aqqında ikâye etile? Köylüler top-top cıyılıp, neni qaravullay ediler? Ealini ne açuvlandırđı? Aqşam namazına yaqın etraf nasıl oldı? Kökte Ay körüngenini tapıp oquñız. Şu arada adamlar arasında olıp keçken dialognı oquñız. Qoranta cıyılışqan soñ büyükana ne teklif etti? Kışkene balaçıqlar ne yaptılar? Büyükananıñ dualarını oquñız. Birazdan soñ, köyniñ çevre-taraflarında neler eşitildi? Adamlar ne içün Ay doğğanını sabırsızlıqnen beklediler?

2. Halqımızniñ nasıl urf-adeti aqqında oqudıñız? Közüñiz ögünde angi levhalar canlandı?
3. Oaza bayramı aqqında neler bilesiñiz?
4. Musulmanlar daa angi muqaddes bayramnı qayd eteler?
5. **Ev işi.** Abibulla Odabaşniñ 'Bayram ayı' ikâyesini oquñız. Be-gengen parçanı öz sözleriñiznen ikâye etiñiz, büyükananıñ dualarını ezberleñiz.

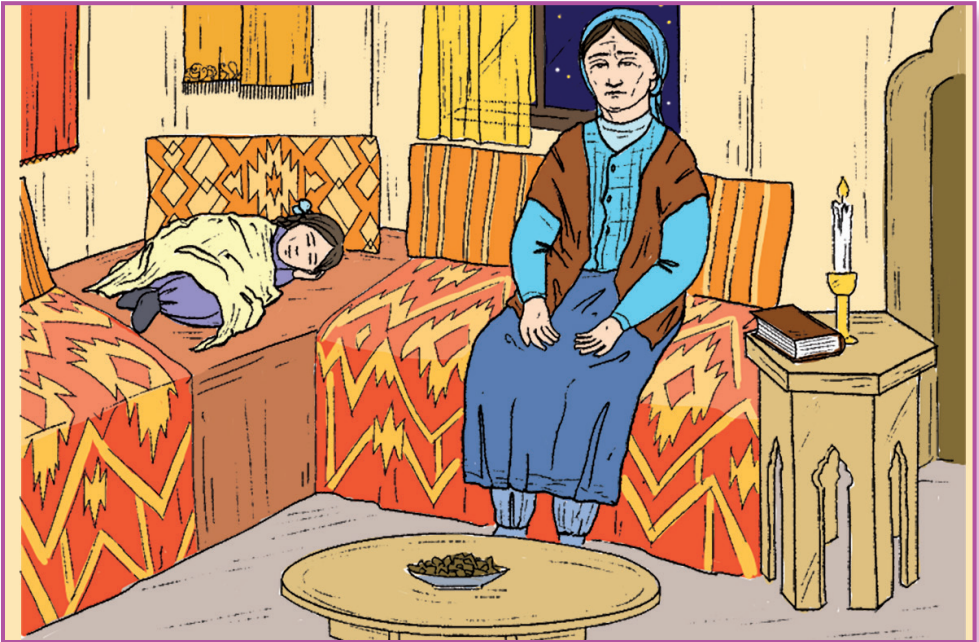
Bitamniň maraması

Fera Seferova

parça

Dinimiz aqqında, mubarek Ramazan ayı, orazaniň faydalı tarafları aqqında, Aşır ayı ve aşır-aş aqqında ilk sefer men bitamdan eşitken edim. O yıl-yıldan, atta yaz çillesinde bir waqıt qaldırmaýyp, mubarek orazanı tuta edi. Biz onu sarıp alıp: ‘Bitam, bu gece temçitke ne pişireceksiz? Çiberekmi, yantıqmi? Men siznen yuqlaycam’, — dep bitamniň evinde nevbetnen geceley edik.

Aşır ayında bitam nasıldır tatlı, lezetli şorba pişire edi. Bu şorba yedi türlü aşayt mallarından ibaret edi: bekmez, baqla, un, alma qurusı, mısırboğday ve ilähre. Soňra, şorbanı çanaqlarğa qoyıp, qomşularğa dağıta edi. Maallemizdeki qartanaylar taaciplenip:

— Alla-Alla! Sebiya şerfe, iç erinmeysiñ de! Ne vaqıt pişirdiñ şu şorbanı? — dey ediler...

Ramazan ayı insanlarğa yol köstergen, hidayet (doğru yol) menbası, doğrunı, yañlışnı bir-birinden ayırıp açıqlağan aydır.

Camilerde, musulmanların evlerinde, dualar oqula. İnsanlar avuçlarını açıp, dersiñ taqdir kitabını açqan kibi, maqamnen oqulğan dualarını diñleyler. Yüzlerinde — tüşünce, yüreklerinde — ümüt. Biñ yıllar evelsi uzaq, tanış olmağan Arabistandan kelgen dua epimizge **teselli** ve ümüt bağışlay.

LUĞAT:

Aşır ayı — назва місяця
 мухаррем — 1-го місяця
 мусульманського місячного
 календаря
 aşır-aş — солодкий суп із
 пшеничного борошна, квасолі
 й кавунової патоки, який
 готують на 10-й день місяця
 мухаррем

eali — населення
 erinmemek — не лінитися
 gecelemek — ночувати
 maqamnen — з наспівом
 taqdir kitabı — книга долъ
 temçit — ранкова молитва
 teselli — втіха

SARF

Sıfat: umumiy manası, deñişmemezligi, yapılıvı

Qırımtatar tilinde **sıfat** deñişmegen bir söz çeşiti sayılır. Demek, o:

- türlenmez: Bağçada terekler *beyaz, pempe, al, sarı* ve *al tüste* çeçek açtı;
- çoqluqta qullanılğan alda, isimni bildirir: Şeerliler Mustaqillik meydanına çıqtılar. (*Böyle kibi sıfatlar teklikte de isim vazifesini becerir.*)
- özüne haberlik yalğamalarını almaq mümkün: Er kesten *güzelsiñ!*

Sıfatlar ekseriyette **-lı(q)/-sız, -iy, -(da)ki** ve diger yalğama ve tamır çoşuluvı ile yapılır, meselâ: tatlı, bereketli, açuvlı, tuzsuz, nuqsansız, qışlıq, küzlük, üylelik, evdeki, yazdaki, tünevinki,

içki, sınıfy, siyasiy; halqara, milletsever, himiyeviy, qırıq, yanıq, campiçim ve il.

Demek, **nasıl? angi?** suallerine cevap olup, sıfatlarınıñ umumiy manası alâmet bildirüvdir. Keniş manada alâmetke *renk, al, şekil ve kölem, tabiat hususiyetleri, yer ve vaqıtqa munasebeti* kire.

Bundan ğayrı, tamam sıfatlar nutqumızın zengin ve hoş yapar, olar vastasinen şeyler aqqında berilgen malümat tam ve daa doğru kelir, şunıñ için söz baylığımız ille olar ile tolmaq kerektir.

1-iş. Berilgen sıfatlarınñ umumiy manasını añlatıñız.

Merametli, yaş, açuvçan, ziyankâr, boylu, taşlı, yapıq, sütlü, aq, qaverenki, temiz, amerikalı, sap-sarı, güzelden-güzel, arıqça, ince, suvuq, tar, belli.

• *Sözlerni çoqluqta qullanıñız. Manası deñiştimi? Eki çift-nen cümle tiziñiz.*

2-iş. Berilgen sıfatlardan sizge manası belli olğanlarını seslendirin. Olarnıñ alâmeti sıfatnıñ angi çeşitini bildire? Tayin etiñiz. Sıfat yapıcı yalğamasını belgileñiz. Sözlernen bir kaç cümle tiziñiz.

Avropalı, ağzaviy, ağır, adiy, aziz, aydın, aytuvlı, aqiqiy, aqşamki, belli, gizli, diqqatlı, zeerli, yelsiz, iradeli, kirli, qaviy, qoqulı, lekeli, merafetli, sadıq, suvuq, teşik, ulu, hoş, camlı, şifalı, yağlı.

3-iş. Şöyle suallerge bir kaç sıfatnen cevap beriñiz.

— Paytahtımıznıñ merkeziy meydanı nasıl?

— Ukrainanıñ topraqları nasıl?

— Ukrainanıñ dağları nasıl?

— Yaşağan yeriñiz nasıl?

Ukrainanıñ paytahtı Kyiv şeeri

4-iş. Parçanı oquñız. Sıfatlarnen cümlelerni köçürüp yazıñız. Parçanıñ mündericesine 3 sual tizip yazıñız.

...Evimizniñ etrafında alma, zerdali, qaysı, ceviz terekleri öse. Maña, üç-dört yaşında balağa, bu terekler qocaman orman kibi kö-rüne. Bağcanıñ içi salqın, quşlar çivildeşeler. Terekleriniñ dalları

bol bereketten aşağı egileler. Mında istegen er řeyiñ bar. Bostan ise pişip yetişken cileklernen tolu. Azbarlarda divar yođ. Men bütün kün bostanlar içinde bulunam. Aqřamđa yaqın, üstüm-başım cilekten qıp-qırmızı, evge qayıtp kelem.

R. Memiş

5-iş. Cümlelerni oquñız, köçürip yazıñız. Baş ve ikinci derece azalarnıñ astını sızıñız. Sifatlarđa qarama-qarşı manalı sözler tapıñız.

1. Men orazanıñ faydalı tarafları aqqında bitamdan eşittim.
2. Orazi ayında bitam tatlı, lezetli şorba pişire edi.
3. Biñ yıllar evelsi uzađ Arabistandan kelgen dua bizge ümüt bağışlay.
4. Küneş nurları dağlarını, şamlıqını yañı yađđan qarnen aydınlattı.
5. Qar beyaz marama kibi ana yurtumnu örtti.

6-iş. Dialognı oquñız. Sanalařtırıñız.

Oca: – Orazi insanđa ne bere?

Talebe: – İnsan sabır etmege ögrene.

Oca: – Orazi insanlarđa ne köstere?

Talebe: – Orazi insanlarđa aqlıq ve suvsızlıq ne olđanını köstere, nimetlerniñ (ařınıñ) qadrini daa yahşı añlata.

Oca: – Orazi zenginlerni ne yapmağa ögrete?

Talebe: – Zenginlerni ötmekke, aşqa, suvđa muhtac olđan faqır insanlarđa yardım etmege şağıra.

Oca: – İnsanlar Orazi vaqtında fitir sadaqasını kimlerge bereler?

Talebe: – Hasta, qart, öksüz, faqır insanlarđa bereler.

Oca: – Orazi bayramında balalar büyüklerni nasıl hayırlaylar?

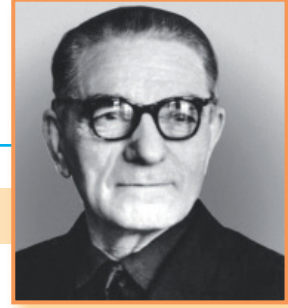
Talebe: – Balalar büyüklerniñ elini alalar (öpeler), sağlıq, eyilik tileyler.

Oca: – Büyükler ne yapalar?

Talebe: – Balalarnı bahşışlarnen sevindireler.

30-ıncı afa

Hırsızlıq

Abdulla Dermenci

qısqartılğan

Tair, mektep arqadaşlarinen beraber, üç kilometr avlaqtaki gölge yuvunmağa ketti. Yolda Murat da çoşuldu. Olar, göl çetinde oynasıp, bezgen soñ, evlerine qaytqanda, tarlanıñ qavun-qarpız bostanı yanına keldiler. Burunlarına qavun çoqusı urdı. Baqsalar, yolınıñ çetinde, qora artında, çoqtan-çoq sararıp qalğan qavunlar uzanıp yatalar. Murat arqadaşlarına bostandan qavun hırsızlaşmaqnı teklif etti. Tair buña qail olmayıp tırışsa da, Murat onı da qandırdı.

Olar qoranıñ artından pısıp barıp, ekişer qavun üzdiler. Qaravul olarnı körmedi. Qavun aşap bıqqan soñ, ana-babalarına da alıp baracaq oldılar...

Tair yavaştan evge kirip:

— Ana, mına sizge de, — dep balaban sarı qavunı anasınıñ aldına qoyaraq, anasınıñ soravından saqnıp, ikinci odağa kirip ketti.

Aqşamlıq aş tedarigini körgen anası, qavunı aqayı yolladı bellep, oğlundan:

— Babañ qayda qaldı? — dep soradı.

— Babamnı körgenim yoq!

— Közüme baq, qavunı qaydan aldıñ?

— Kolhoz bostanından aldım.

— Kim berdi?

— Özüm aldım!

— Demek, hırsızladıñ, öylemi?

Tairniñ anası bu sözni açuvnen ayttı ve qavunı yerden köterip, oğlunıñ qoltuğına qıstırdı.

Tair, ağlamsırap, başınen pencere tarafqa işaret etti:

— Men anda barđance qaranlıq olur, ana, tışarı atıp keleyimmi?

— Sen onı östürmediñ, atmağa da aqqıñ yoq!

Tair ağlap yiberdi.

— Qaravul qulağını bursın, bir daa hırsızlıq yapmazsıñ.

Anasından meramet körmegen Tair, yaşlı közlerini sürtip, kolhoz bostanına ketti. O, bostanđa kelgende, küneş qavuşayata edi. Qaravulnı körgeninen, ökünip ağlap yiberdi.

— Ne oldı, oğlum, nege ađlaysıñ?

Tair qoltuğındaki qavunnı qaravulnıñ aldına qoydı.

— Anam evden quvdi, bar, qavunnı alđan yeriñe taşlap kel, — dedi.

Qaravul, balanıñ ruhiy azabını añlap, başını sıypadı:

— Anañ doğru aytqan, oğlum, hırsızlıq çirkin şey. Bar, endi, qayt. Anaña ayt, qabaatını tanıđanıñ içün bu qarpıznı saña bahşış berem.

Tair quvanıp, bar küçünen evlerine çaptı. Azbarđa kirgen soñ, yavaştan bol nefes aldı. Lâkin onı ikinci bir qorqu sardı. ‘Anam babama aytsa, o meni mıtlaq cezalar’, — dep tüşündi. Qorqa-qorqa evge kirdi. Tairniñ bahtına, babası evde yoq edi. O, anasına sarıldı:

— Ana, babama aytmazsıñ, yahşımı?

— Baba evlâdınıñ yañlış atqan adımını bilmek kerek, — dedi. —
Babañniñ ögünde de qızarırsıñ, bir daa böyle iş yapmazsıñ.

— Bir daa iç yapmam, anaçığım!

LUĞAT:

aş tedarigi — *приготування*
їжі

avlaqtan — *на відстані*

cezalamaq — *покарати*

işaret etmek — *показувати*

ökünip ağlamaq — *плакати з*
образою

rısp barmaq — *потай*
пройти

qabaatnı tanımaq — *визнати*
провину

qail olmamaq — *не*
погоджуватися

qandırmaq — *переконувати*
qoltuq — пахва

qora artında — *за загорожею*
ruhiy azap — душевна мука

?= Sual ve vazifeler:

1. Metin üzerinde sualler.

Tair mektep arqadaşlarinen qayda barmağa niyetlendiler? Tarlanıñ qavun-qarpız bostanı yanında ne oldı? Oğlunıñ evge ketirgen qavunına anası ne dedi? Dialognı tapıp oquñız. Tairniñ anası ne içün qavunni oğlunıñ qoltuğına qıstırdı? Oğlan ne içün ağladı? Tairnen qaraul arasında olğan dialognı tapıp oquñız. Tair ne içün evlerine quvanıp qayttı? Nasıl adamğa 'hırsız' deyler? Birevniñ şeyini soramayıp almaq mümkünmi? Fikriñizce, Tair bir daa böyle şey yaparmı? Oña neler ibret oldı (*повчальний приклад*)?

2. Fikriñizce doğru olğan cevapnı saylañız.

Bir şeyge baqmadan Tair yüregiñizge yaqındır, çünki:

- qavunlarnı bağçadan hırsızlamağa o teklif etmedi de;
- o, yapqanına samimiy peşman etti.

3. İkâye nege ögrete?

- iç tüşünmey, dostlarıñ yapqan kibi sen de yap;
- sen yaramaylıqqa qarşılıq bildirmege bilmek kereksiñ;
- yañlışlıq (*номилку*) yapsañ da, ahır-soñu doğru bir neticege kelip, vaziyetni deñiştirmege tırışmaq kereksiñ.

4. İkâyeni rollerge bölip oquñız.

5. Sinonimler sırasını oquñız ve aqlıñızda qaldırıñız: *qora — isar — ör — çalman*.

6. Aşağıdaki atalar sözleriniñ manasını aňlatıñız.
 Hırsızlıq bir yımırtadan başlar.
 Hırsızniñ ağızı aytmasa, közü aytır.
 Hırsızlıqtan oñsa, başta sıçan oñar edi.
7. **Ev işi.** Abdulla Dermenciniñ 'Hırsızlıq' ikâyesini aşağıdaki plan-ğa esaslanıp beyan etiñiz.

Plan

1. Balalar bostanda qavun hırsızlaylar.
2. Tair evge qavun ketire.
3. Tair qavunni bostancığa alıp kete.
4. Oğlan quvanıp evine qayta.

MUSTAQIL OQUV İÇÜN

Vatanperver marşı

Linâre Abdulla Dermenci

Yolğa çıqtıq sabadan,
 Vatanımız abadan.
 Ğayret ile ep ögge
 Ülkeni öğrenmege.
 Dolanayıq ormannı,
 Deñiz, çölni ve dağını.

Azmi, çoqmı otlarlar?
 Nasıl doğa çoqraqlar?
 Olarnı kerek bilmek –
 Borcumızdır öğrenmek.
 Yeterlikmi ormanlar,
 Terekler ve fidanlar?

Özen aqıp deñizge
 Yetken kibi menzilge,
 Qayalarğa minermiz,
 Maqsatlarğa irermiz.
 Vatanımız ep güller,
 Ğururlanır göñüller.

LUĞAT:

abadan — *квітучий*
 Ğayret ile — *старанно*
 Ğururlanmaq — *пишатыся*

maqsatqa irmek — *досягти мети*
 menzilge — *до межi*

Sıfat dereceleri

Körgeñiz kibi, sıfatlar yardımınen alâmetniñ artqaçlığını ya da eksikliğini köstermek mümkün. Buña **sıfat dereceleri** derler. Olarnıñ eki derecesi, er biriniñ de türlü şekilleri olur.

Sıfat	Sıfatnıñ teñeştirüv derecesi			
	morfologik şekli		sintaktik şekli	
merametli müim zengin eski uzaq yüksek	-ca/-ce/ -ça/-çe	merametlice	Çoqraq suvu	isim + isim+ Ç.k.
		müimce	özen suvundan	+ sıfat
		zengince	temiz.	
		eskice	(Bağçasaray-	isim + isim+ D.k.
		uzaqça	dan) Lviv Kyivge	+ köre/baqqan-
		yüksekçe	baqqanda uzaq/ uzaqça.	da/nisbeten + sıfat

İhtarlar

1. Teñeştirüv derecesine, miqdarı az olğanını ifadelegen **-raq, -ltım, -şın** ve diger yalğamaları da kirsetmek mümkün, *meselâ*: eslicerek (adam), sarışın, yeşiltim.

2. Teñeştirüv derecesi başqa tamırlardan asıl ola bile, *meselâ*: yaramay – beter, çoq – ziyade ve dig.

3. Teñeştirüv derecesindeki sıfat (ya da soñra sizge belli olur – zarfnıñ da) yanında alâmetni artıq, ziyade köstermek içün, **daa, daa da** sözleri qullanılmaq mümkün: daa yahşı, daa da büyük.

Üstünlük derecesi

eñ + sıfat: eñ ucuz, eñ aqıllı

episinden + sıfat: episinden ucuz, episinden aqıllı

1-iş. Suallerge tolu cevap beriñiz.

1. Alime 54 kg çeke. Selim – 61. Kim yengilce, kim ise ağırca?
2. Enver 28 yaşında. Ayşe – 25. Kim kimden kaç yaşqa büyük (yaş)?
3. Qave 15 kümüş tura. Süt – 5. Süt qaveden kaç kere ucuz?

4. Ay Yerniñ yoldaşdır. Bu kök cisimlerinden angisi balaban, angisi ise küçüktür?

5. Orman Qoş(u) ya da Çatırdağmı yüksek?

6. Klıçko Taysonnı yeñdi. Kim zayıfça ve kim quvetlice olıp çıktı?

7. Canköyniñ ealisi 100 000. Bağçasaraynıñ – 60 000. Qaysı şeerniñ ealisi çoq?

8. Eski Qırım, Aluşta, Kezlev – qadimiy şeerlerdir. Angisi eñ eski sayla?

2-iş. Sıfatlarınıñ derecelerini tertip etiñiz. Yazıñız. Qaysılarnı derecelep olamadıñız? Buña köre netice çıqarıñız.

Sıcaq, şeñ, istidatlı, efsaneviy, şiiriy, ayneci, açuvlı, tatlı, teren, yengil, lezetli, medeniy, siyrek, tez, qaviy, yazılı, nazik.

3-iş. Qırımniñ, Ukräinaniñ kibi, er bir bölgesi, köşesi bir şeynen bellidir. Cevaplarıñızda sıfat derecelerini qullanaraq, bularnıñ er birini köstermege tırışıñız.

Nümüne: 1. Bağçasaray eñ nomay bağ-bağçalarınen bellidir.

1. Herson pek şırnıqlı qarpuz, pişken pomidornen bellidir.

2. Yaltanıñ pek güzel ..., sıcaqtan-sıcaq ... bar.

3. Lvovniñ çoq ...

4-iş. Böyle suallerge cevap beriñiz.

1. Kyivden Odesa yoqsa Aqyar uzaqçamı?

2. Qara deñiz yoqsa Azaq deñizi terencemi?

3. Qarasuvbazarnıñ yoqsa Kefeniñ ealisi büyükmi?

4. Qırımniñ qaysı şeeri eñ qadimiy sayla? Ya bütün Ukrainaniñ?

5. Adam içün eñ degerli şey nedir?

Qarasuvbazar şeeri
Cuma cami

Kefe şeeri
Stamboli sarayı

5-iş. Dialognı oquñız.

— Aqqaya ne yerde olğanını bilesiñmi?

— Qarasuvbazar şeeriniñ yanında. O, Qırımniñ eñ dülber dağlarından biri.

— Amma şeerde diqqatqa lâyıq olğan daa bir yer bar.

— Bilem, Taş-han degen bir yer. O, evelleri kervansaray olğan mimariy abide (*пам'ятка архітектуру*).

— Endi ise sen de maña sualler ber.

— Yahşı. Birinci sual. Kefede diqqatqa lâyıq olğan nasıl yerlerni bilesiñ?

— İvan Ayvazovskiyniñ resimler galereyasını bilem.

— Ebet. Ya Kefede daa ne bar?

— Kefeniñ Ceneviz qalesi bar. O, qadimiy zamandan qalğan mimariy ve tarihiy abidedir.

— O yerde bir müzey de bar. Men anda olmadım, amma pek meraqlı bir yer. O yerde pek çoq aqça saqlana eken.

— Bu, aqça müzeyidir. O pek de büyük degil, amma taqımında (kolleksiyasında) 30 000-den ziyade türlü aqça bar.

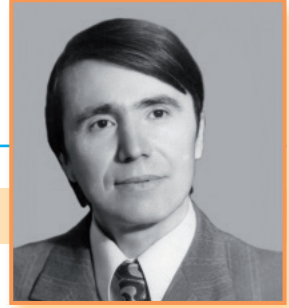
— Kefege mitlaqa barıp, şu yerlerni körmek kerek.

— Qarasuvbazarğa da barırmız. Amma tatil vaqtında.

— Añlaştıq.

31-inci afta

Baar

romanından parça

İsa Abduraman

Ekinci cian cenki başlanğanda Abdulla mektepke barmağa azırlana edi. Babası defter ve qarandaş ketirgen, olarnı alıp soqaqqa çapıp çıqqanı ve köy balalarına maqtanğanı alâ daa tünevin olğan vaqia kibi közüniñ ögünde tura...

Saba ise qara haber dağıldı: cenk başlanğan. Ekinci künü babası cenkke ketti. Abdullanıñ közü aldında babası uzun boylu, keñ cavurılı, qap-qara qalın mıyıqlı, bayağı yaşlardaki kişi olaraq qaldı. Albu ise, o cenkke ketkende yigirmi beş yaşında qırcıman yigit eken. O künü anası başını babasınıñ omuzına qoyıp, ökür-ökür ağlağanda, Abdulla da, beş yaşında qardaşı Lâtif de ağladılar.

— Ağlamañız... Ağlamañız, benim azizlerim!.. Alime, tınçlan! Balalarını da tınçlandır... Men ketsem de, yüregim daima siznen öz evimizde olur... Abdulla, oğlum, sen endi balaban oldıñ. Anañnıñ sözünü tut, qardaşınıñ muğaytma!.. Meni hatırlap turıñız, unutmañız!.. Men mıtlaq qaytıp kelirim! Biz, elbette körüşirmiz! — dedi o eminlikle.

— Biz seni beklerimiz, İkmət! Er daqıqa, er saniye beklerimiz. Men gece-kündüz çalışırım. Sen qaytqance olarğa em ana, em baba olurım, — dedi anası, közyaşlarını sile-sile evlâtlarını bağrına bastı...

Künlerniñ birinde köyde demir qalpaqlı askerler peyda oldılar. Olarğa birevler 'faşistler', birevleri 'fritsler' dey ediler. Soqaqta oynap yürgen balalar olarnı körgenlerinden evlerine çapıp kire ve keçip ketkence qapınıñ arasından ya da pencereden baqıp tura ediler...

Abdulla bütün kün qardaşınen evde otura. Nemseler kelgen soñ anası ev işlerinen oğraştı. O, yazda yer qazıp, soğan, qartop, baqla, pomidor saça, meyva tereklerini baqa. Olarnıñ bir beyaz eçkileri bar edi. O ulaqladı. Ondan soñ er kün saba eçki sütü içtiler. Anası eçkini ve ulağını otlatmaq vazifesini Abdullağa yükledi. Lâtif de onıñ artından iç qalmaq edi.

Abdulla er sefer evge qayıtıp kelgende anasından:

— Babam kelmedimi? — dep soray.

Anası ise:

— Yoq, oğlum, daa kelmey... Duşmanlarnıñ episini yoq etken soñ kelir, — dep cevaplanı edi.

LUĞAT:

eminlikle — з упевненістю
keñ cavurılı — широкоплечий
maqтанmaq — хвастатися

muğaytmamaq — не ображати
ökür-ökür aqlamaq — ридати
qırcıman — чоловік середніх літ

Sual ve vazifeler:

1. Metin üzerinde sualler.

Ekinci cian cenki başlanğanda Abdulla nege azırlana edi? Sabasına nasıl haber keldi, ne başlandı? Abdullanıñ babasını cenkke nasıl özğardılar? Babası qorantasinen saqlıqlaşıp, neler dep ketti? Nemse askerleri köyde nasıl peyda oldılar? İlk cenk ayları Abdullanıñ anası nenen oğraştı? Ya Abdullanıñ özü? Oğlan er sefer otlaqtan eçkisinin qayıtıp kelgende anasından neni soray edi? Abdullanı ve onıñ anasını nasıl tasavur etesiñiz?

2. Talebeler 'Cenk nedir?' sualine cevap berdiler. Olarnıñ cevaplarinen razısıñızımı?

1) Cenk — qorqu, ümütsizlik (*відчай*), deşet (*жах*), ğayıplar (*втрати*), yanıq (*страждання*) ve ölüm (*смерть*). Cenk tek bir adamnıñ ya da ayrı bir qorantanıñ degil, bir çoq halq ve memleketlerniñ faciası (*трагедія*) ve qayğısıdır (*горе*).

2) Cenk — dünyada eñ deşetli bir söz. Qadimiy devirden başlap, bu küngece yer yüzünde cenklerniñ ardı kesilmey (*не закінчуються*). Amma cenkler öz-özünden başlanmay. Olarnı adamlar başlaylar. Eline silâ almağa istegen insan öz bala-

sından 'cenk olğanını ister ediñmi?'; dep sorasın. Er bir bala: 'Cenk olmasın! Bizge barışq (*mup*) kerek! Bizge yer yüzünde tinç ayat kerek!' — dep aytır.

3. **Ev işi.** İsa Abduramannıñ 'Baar' romanından parçanı oquñız. Suallerge cevap berip, öz sözleriñiznen ikâye etiñiz.

MUSTAQIL OQUV İÇÜN

Arzunen körüşüv

ikâyesinden parça

Rustem Ali

Ertesi künü Erecepçik maale balalarından Lâkança derege bardı. Köyniñ yuqarı çetinden başlanğan bu dere yaz künleri balalarınñ eñ sevgen yeri edi. Tap töpede, qatmerli qayalarınñ aralarından, çatlaqlarından qaynap çıqqan çoqraqlarınñ büllür suvları bu dereniñ túbündeki taşları asırlar devamında yuva-yuva, yalay-yalay olarnıñ qoturlı kenarlarını tegizledi, içlerini oydı-oydı da, acayip tabiiy legençiklerini meydanğa ketirdi. Legençikler basamaq-basamaq olıp, ep yuqarı köterileler. Suv birini toldursa, ekincisine aqa. Bütün legençikler tolğan soñ, Vorun özenine kelip qoşula. Dereniñ adı da şu legençiklerden kelip çıqqan. Legençe dere yerli halqıñ şivesine uyğun ayılıp, Lâkança dere oldı. Yaz küneşi legençiklerdeki suvı qızdıra ve köy balaları bütün künlerini şu legençiklerini içinde keçireler. Yalñız pek aç olğan soñ evlerine qaytalar.

Birden balalarınñ şamatasına nasıldır bir uluv qoşuldu. Balalar tınıp, diñlendiler.

— Kökke baqıñız, kökke baqıñız! — dep bağırdı bir oğlançq.

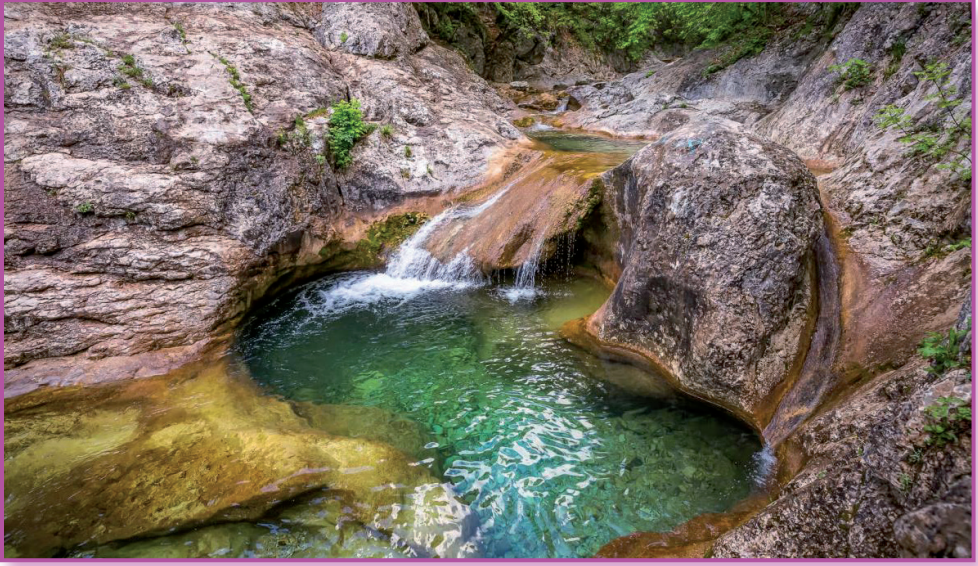
Bütün balaların közleri kökni qarmalap başladı. Anda qara quzğunlarını aındırğan nelerdir uça. Köy balalarınñ arasında olarnıñ ne ekenini bilgenler bar edi. Balalar:

— Samolöt, samolöt! — dep qıçıldılar.

— Bir, eki, üç, dört...

Köydekiler episi azbarlarına tökülüp, evleriniñ damlarına çıqıp, uçaqlarını seyir etip başladılar.

Lâkança deresi

Deredeki balalar uçaqlardan küçük qara noqtaçlıqlar ayrılıp, dos-doğru olarnıñ üstüne tüşkenini körgen soñ:

— Bizge biraqtılar, bizge biraqtılar! — dediler.

Köydekilerniñ de ekseriyeti uçaqlar olarnıñ başlarına ne taşlağanlarını daa bilmey ediler. Közleri uzaqtan körgen Züleyha büyükanasına:

— A-vay! Bu ahırzaman quşları ne biraqtılar, aceba? — dedi taaciplenip.

Endi yuz yaşını toldurğan büyükana:

— Aqız, bu zamanda quşlar kökten ne biraqtıqlarını bilmezsiñ, — dedi ciddiy.

— Bomba biraqtılar! — dedi Ayşe anasına ve büyükanasınıñ qoltuğundan tuttı. — Davranıñız, içeri kirip saqlanayıq.

— Alla-alla, qızım, o çibin qadar bonban bizge ne yapacaq? — dep itiraz etti Anife büyükana. — Ecel kelse, balam, ondan saqlanıp olamazsiñ.

Deredeki balalar ise, kökten engen noqtaçlıqlar büyügen sayın olardan uzaqlaşqanını körip, çetteki taşlar üstünde yatqan ştançlıqlarını, kölmeçiklerini ellerine alıp, dereden aşağı, şu noqtalar avğan tarafqa çaptılar.

Bu bala oyunu degil de, aqiqiy cenk edi...

LUĞAT:

ahırzaman quşları — *птахи судного дня*
 basamaq-basamaq — *сходінками*
 bıraqmaq = atmaq — *тут: скинути*
 büllür suvlar — *прозора вода*
 çatlaqlardan — *з тріщин*

davranmaq = aşırmaq — *поспішати*
 oumaq — *робити виямку*
 qatmerli qayalar — *шарувати скелі*
 qoturılı kenarlar — *шорсткі краї*
 tabiiy legençikler — *природні ванни*

SARF**Munasebetçiler ve olarnı idare etici kelişler**

Sözniñ manasını muayyenleştirmek maqsadınen, keliş yalğamasından ğayrı daa yardımcı isimler ya da munasebetçiler qullanılır. Meselâ, masada ve masa üstünde ya da túbünde, sofrğa ve sofr başına ya da sofr yanına kibi şekillerde qayd etilgen yardımcı isim ve munasebetçiler, özüniñ qoşma çizgileri ile esas sözniñ manasını tamamlay. Söz birikmesi ve cümleniñ terki binde olar ya deñişir (yardımcı isimler), ya da evel turğan sözden belli bir şeklini talap eter. Birincileri isimler kibi tür lenir, ekincileri şu keliş şeklindeki isimnen beraber kelir.

Aşağıdaki cedvelde, kelişke köre olarnıñ esas şekilleri berilgen.

Kelişler					Misaller
Baş	Saıplık	Doğrultuv	Beraberlik	Çıqış	
ile (-le)					vaqıt ile, bala ile
			-nen		(öz) ellerinen, anamnen, ötmeknen
			beraber		emcemnen beraber, babamnen beraber
	başı/ -n(d)a(n)				işniñ başın(d)a(n), ocaqniñ başın(d)a(n)

Kelişler					Misaller
Baş	Saiplik	Doğrultuv	Beraberlik	Çıqış	
	yanı/ -n(d)a(n)				pencere(niñ) yanın(d)a(n), ev(niñ) yanın(d)a(n)
	ortası/ -n(d)a(n)				şeeriniñ ortasın(d)a(n)
	arası/ -n(d)a(n)				insanlar(niñ) arasın(d)a(n)
	boyu/ -n(d)a(n)				yol boyu, Alma boyundan
	ögü/ -n(d)e(n)				ocanıñ ögünde
	arqası/-n(d)a(n)				olarınıñ arqasından
	tübü/-n(d)e(n)				çapçaqınıñ түbü
	üstü/-n(d)e(n)				damınıñ üstünden, aqşam üstü
	içi/-n(d)e(n)				odanıñ içinde
	soñu/-n(d)a(n)				leyhaniñ/filmniñ soñunda
	qarşısı/-n(d)a(n)				onıñ qarşısından
içün, oğrun-da					Vatan oğrun-da, yapmaq içün
kibi					küneş kibi, bala kibi, süt kibi
sayın					ketken sayın
aqqın-da	aqqında				bayram aqqında, siziñ aqqınızda
		köre, baqqan-da, baqıp, nisbeten			buña köre
		qarşı			yelge qarşı

Kelişler					Misaller
Baş	Saiplik	Doğrultuv	Beraberlik	Çıqış	
		doğru			ufuqqa doğru, evge doğru
		qadar			yarınğa qadar, bir kilo qadar
				ğayrı	menden ğayrı
				soñ	dersten soñ
				evel	eki kün evel

1-iş. Cedveldeki sözlernen 10 adiy cümle tiziñiz. Kelişlerni qayd etiñiz.

2-iş. Munasebetçilerni ve yardımcı isimlerni tapıñız. Manalarını ve şekillerini tayin etiñiz.

1. Arıq üstünden tar köpürçik keçirilgen. Onıñ astında üç demir qazıq... Ot-ölen arasından borunıñ ağzı körüne. (E.Ü.)

2. — Anay, babam bizge ne vaqıt kelecek? – dey Nevruzçıq tepsideki şekerniñ soñunu sıypap qapqan soñ, – babam kelse, bizge em şeker, em de ötmek ketirir, istegenimiz qadar aşarmız.

Ananıñ içine kene de ateş tüşe, yaqıcı közyaşları közlerini torlandıra...

Niyet, yılbaşqa yaqın, ümüt etilmezden olarnıñ qapularından da büyük quvanç kirdi. (C.A.)

3-iş. Atalar sözlerini oquñız, teren manasına yetiñiz. Bir qaç atalar sözünü köçürip yazıñız. Munasebetçilerni ve yardımcı isimlerni qayd etiñiz.

1. Adam iş başında belli olur. 2. Aqşamdan soñ kün doğmaz. 3. Alimniñ yanında tiliñni tıy, ustaniñ yanında eliñni tıy. 4. Alla(h) er kesniñ göñlüne köre berir. 5. Ana kibi yar olmaz, Vatan kibi yer olmaz. 6. Ana sütünen kirmegen, tana sütünen kirmez. 7. Anasına baqıp qızını al, kenarına baqıp bezini al! 8. Accı alma túbüne tatlı alma tüşmez. 9. Aş lezetini ketirgen – soğannen biber. 10. Aşına köre tabağı, işine köre tamağı. 11. Birisi dağ aqqında aytır, digeri – dağ aqqında! 12. Bir işni başlama, başlağan soñ taşlama! 13. Bir sürüngenini içün atnıñ başını kesmezler. 14. İtniñ artından keç, atnıñ – ögünden! 15.

İş etmeseñ de, iş başından ketme! 16. Kök için direk, deñiz için qapaq yoq. 17. Körmeknen toymaq olmaz. 18. Qaçqannıñ artından quvmazlar. 19. Mektep körmek – insan için devlettir. 20. Musafirniñ üstüne baqıp qarşıla, özüne baqıp ozğar!

Diqqat etiñiz! Yuqarıdaki işte rastkelgen *iş başında, alma túbüne, iş başından, ana sütünen, aş lezetini* kibi şekillerde baş sözleri keliş ylağamasız qullanıla. Bu til adisesi sözniñ umumiy manasında qullanılğanını köstere. Şunıñ için cedvelde şöyle kibi kelişlerniñ yalğamaları qavuzlar içinde berildi.

Yardımcı sözlerniñ qavuzları ise, olardan soñ kelgen sözlerge bağıldır.

4-iş. Aşağıdaki berilgen söz birikmelerini munasebetçilerden tamamlañız. Bir kaç cümle tertip etiñiz.

Yol ... ketmek, barğan ... quvana, aqiqat ... küreş, evge ... ketmek, dağğa ... qaçmaq, adam ... yaşamaq, işten ... kelmek, aytqanı ... olıp çıqtı, eki yıldan ... körüşmedik, qalem ... yazılğan.

Malümat için sözler: soñ, boyu, berli, taba, kibi, ile, oğrunda, sayın, taraf, dayın, doğru.

5-iş. Parçanı oquñız. Belgilengen sözler episi munasebetçilermi?

Saçaqlı damlar astında mantar **kibi** siyrek-sepelek körüngen evler. Ev azbardan köpek sesleri eşitle. Gece partizanlar bu evlerge ormanğa yemek alıp ketmek **içün** kele ekenler. Bazan köylerde partizanlar eki-üç kün akim ola ekenler. Ormanlar **baştan aşağı** partizanlarnıñ elinde eken. Nemse askerleri ormanlarğa kiralmay, kirseler de andan sağ çıqmay ekenler.

C. Dağcıdan

6-iş. Parçanı oquñız. Belgilengen sözler munasebetçiler, yoqsa yardımcı isimler olğanını tayin etiñiz. Ekinji cümle qaysı umumleştirici söz etrafında ve nenen mürekkepleşkenini aytañız.

Saba Cever erte turıp, aş azırlamağa başlay. Anası keleceğini sabırsızlıqnen bekley edi. Aşnı azırlap, pencere **yanına** oturdı. Onıñ közü **öğünde** acınıqlı manzara (*жалюгідний пейзаж*) açıldı: bozulğan evler, sınğan terekler ve cebede olğan askerniñ qart anası. Bu manzaranı körgen Cever pek muğaydı. Onıñ aqlına bağçadaki kezintiler, quş yırları ve parılğan küneş keldi.

Tek adamlar degil, tabiat da deňişti. Sanki tabiat da cebede ölgenlerge yas tuta edi.

G. İlyasova

7-iş. Parçaları oqup, fikirleriňiznen paylaşıňız.

Ukraina topraqlarında 2022 senesi başlanğan cenk balalarınıň közleri ile

1) Buňa nasıldır ‘operatsiya’ deýler. Lâkin bu ‘operatsiya’ degil. Bu cenktir. Onıň maqsadı — bütün dünýany alıp, nezaret astında tutmaq. Biz olarğa bir yaramay şey yapmadıq da!.. Lâkin bizim askerlerimiz pek cesürler. Biz yeňermiz. Ukraina gälip olup çıqar. Eyilik kemlikni ille yeňer. (*Darya Avdeyeva*)

2) Uçaq uçup kelgende, onıň artından da pat-pat etip bir şey patlağanı eşitilgende pek qorqasıň... Bu soňsuz ava üçümleri... Biz endi evge kirgenimiznen, on daqiqadan yaňı qurucılar uçup kelip, bombalay keteler. Demek, uçup keçken soň yaqarlıq boldurup, kene bombalamağa uçup keleler. Em olar ordu olğan yerge degil, mesken maalelerge tüşe. (*Yaroslav Çij*)

3) Men Ukrainadan ketken soň, pek şaşmaladım. Kerçek. O, benim ana-Vatanım olğanını men aňlayım. Men andan iç ketmeycek edim. Men vatanperverim. Men onı pek sevem. Anda cenk olsa da, men onı pek sevem. Patlatsalar bile, yaňıdan qurup çıqarmız. Men öz memleketimni pek sevem. Tıňç olğan soň,

men ille qayıtırm. Ne içün men onı sevem? Çünki men anda doğdım. Bu — benim toprağım, benim evim. Er şeyim. Keleceğim. Bütün keleşegimdir. (*Denis Korâçenko*)

8-iş. Dialognı oquñız, sanalaştırıñız.

Cenk ve barışiq

— Cenk — felâkettir (*зло*). Şimdiki dünyada adamlar bunu daa çoq añlap başladılar.

— Bilesiñmi, cenkni başlağan insan — öz zayıflığını köstere.

— İç bir cenk insanlıqqa hayırlı bir şey ketirmegen.

— Ebet, cenkler tek ölüm ve harabeler (*руїни*) ketire.

— Cenk — bir çoq devletlerde yaşağan adamlarınıñ taqdirini berbat ete (*знищувє*). Bunu unutnmaq kerekimiz.

— Adamlar nesilden-nesilge tınçlıq-barışiqnı (*мир*) yetkizmek kerekler. Tek bu alda biz yer yüzünde ayatnı saqlap qala bilemiz.

— Adamlar, tınç-muabet yaşayıq!

— Tınçlıq — ürmettir, etraftakileriniñ yaşamaq aqqını (*право жити*) ürmektedir.

— Adamlar siz kibi degil de, başqaca fikir ete bileler. Olar istegenleri kibi yaşay bileler ve bu kerçekni (*дійсність*) ürmektedir.

32-nci afta

Amethan Sultan

R. Fazıl, L. Sofu

parça

Bir kün saba (yaz ayı, 1943-sene) Amethan öz eskadrilyası-nen özen keçitini qorçalamağa cönedi.

Eskadrilya avağa köterilgende saba yañ açılıp başlağan edi. Kök yüzü ep aydınlandı ve yarıqlandı. Beş biñ metr yükseklikte cenkâver tertipke keçtiler. Kök temiz, açığı, bir bulut, ya bir duşman uçağı körünmey.

Aylanıp yürgenleri endi bayağı oldı. Bir vaqıtta Amethan Azaq deñizi betten kelgen qara noqtalarını esledi. Bu noqtalar duşman uçakları gruppaları edi. Birinci sırada yigirmi dane ‘Heinkel-111’, olarnıñ artında yigirmi dane ‘Yünkers-88’ ve daa da yigirmi dane ‘Heinkel-111’. Altmış uçaq! Amethan kök yüzünü diqqatnen közetti, lâkin qırıcılar körünmey. Bu al onı eleslendirdi. Er alda, duşmanğa ücüm etmek qararına keldi. Arqadaşları komandirniñ durğun sesini eşittiler:

— Ücümge azır oluñ!

Faşist bombalayıcı uçakları özen keçitine doğrulmaqtalar. Bizimkiler buña yol bermemek kerekler.

Amethannıñ eskadrilyası batırlarca ücümge keçti. Qarşılında duşman uçakları. Amethan azçıq burulıp, eñ ögdekilerden birine ateş açtı. Faşist şu an tütep aşağı ketti. Amethannen birge diger uçucılar da ateş açtılar.

Bir kereden dört faşist bombalayıcı uçağı yerge serildi. Qalğanlarnıñ safı bozuldı ve olar şaşmaladılar.

Endi faşist bombalayıcı uçaklarnıñ yañı gruppası kelmekte. Efirde kene Amethannıñ davuşı yañğıradı.

— Eslerini toplamağa imkân bermeyk, ücümge!

Amethan cenkâver buruluş yapıp, eskadrilyasinen beraber arqa taraftan, yuqarıdan kelip, ‘yünkers’lerge ateş açtı. Daa eki

Amethan Sultan

faşist uçağı yanıp tüşti. Olarnı Amethan yaqtı. Bunıñ artından başqa uçucı da bir uçaqı urıp tüşürdi. Yañı tüşken uçaqıñ qara tütünü etrafıñı qapladı.

Neticede, duşman uçaqları özen keçitine iç bir bomba taşlap olamay, aylanıp, Azaq deñizi betke kettiler.

Amethan öz uçağıñıñ tutulıp-tutulıp çalışqanını sezse de, qaçıp keteyatqan 'messer'niñ peşinden qalmayıp, onı yoq etmek istedi. Eki daqıqağa barmay onıñ mergin ateşi bu quzğunı da yerge serdi. Tek bundan soñ o, efir vastasinen başqa uçucığa muracaat etip:

— Komandalıqıñı qabul etiñiz! — dedi.

Özü aerodromğa yetalmayıp, onıñ yanında çölge qonıdı.

Kün ağır oldı. Altmış uçaqqa qarşı altı uçaq! Aslar küreşi böyle ola!

Bu uruşta Amethanıñ eskadrilyası sekiz uçaq urıp tüşürdi. Olardan üçünü şahsen özü yoq etti. Eskadrilya ise uruşıñı bir ğayıpsız keçirdi.

Bu uruştan soñ Amethan Sultan cesareti içün birinci Qarman unvanınen 1943 senesi arman ayıñıñ 24-de mukâfatlandı.

LUGAT:

aslar küreşi — *битва асів*
aydınlanmaq — *світати*
cenkâver burulış — *бойовий розворот*
cenkâver tertip — *бойовий стрій*
cesaret — *смівливість*
durğun ses — *спокійний голос*
eleslenmek — *насторожуватися*
eslerini toplamağa imkân bermemek — *не дати можливості схаменутися*

ğayıpsız — *без втрат*
mergin ateş — *влучний вогонь*
özen keçiti — *переправа через річку*
qırıcı — *винищувач*
quzğun — *ворон*
saf bozuldı — *стрій порушився*
ücümge azır oluñ — *приготуватися до штурму*
yol bermemek — *не пропустити*

Sual ve vazifeler:

1. Metin üzerinde sualler.

Amethan Sultan bir kün eskadrilyasinen neni qorçalamağa cönedi? Künniñ sabası nasıl edi? Birden Amethan nelerni esledi? Kökte qaç duşman uçağı körüdi? Amethan Sultan nasıl qararğa keldi? Oniñ batırlarca ücümge keçkenini tapıp oquñız. Duşman bombalayıcı uçaqlarıñı yañı gruppası kelgende, Amethan arqadaşlarına neler dedi? Oniñ eskadrilyasinen beraber duşmanlarğa qarşı küreşkenleri aqqında parçanı tapıp oquñız. Amethan uçağıñıñ tutulıp-tutulıp çalışqanını sezip ne yaptı? Bu uruşta Amethanniñ eskadrilyası qaç uçaq urıp tüşürdi? Bu uruştan soñ Amethan nenen mukâfatlandı?

2. Parçağa nasıl serleva kelişe?

- Kökte qattı uruş
- Kökte tutuşuv
- Amethanniñ qaramanlığı

3. Cümlelerni devam etiñiz.

- Birinci sırada yigirmi ...
- Amethan azçıq burulıp, ...
- Amethan cenkâver burulış yapıp, ...
- Bu uruşta Amethanniñ eskadrilyası ...

4. Amethan Sultanniñ yaşayışından angi meraqlı aqiqiy vaqialar bilesiñiz?

5. **Ev işi.** Amethan Sultan aqqında parçanı oquñız, öz sözleriñiznen ikâye etiñiz.

MUSTAQİL OQUV İÇÜN

Taran

Amethan Sultan ingliz qırıcı uçağı 'Houker-Harrikeyn'de uça. Duşman uçağı küneş taraftan kelmekte. Amethan Sultan qara noqtanı esledi. Tezden közü ögünde 'Yünkers' uçağı peyda oldı. Bu arada bizim qırıcını körgeñ duşman zuvmağa başladı. Lâkin endi keç edi. Amethan duşmannıñ peşinden yetiştı ve onıñle qattı uruşqa tutuştı.

Duşman kerçekten de tecribeli ve çalıq eken. Birinci ücüm faydasız oldı. Bu al Amethanı daa ziyade qızıştırdı.

*Amethan
Sultanniñ
100-yıllığına
bağışlanğan
bediiy zarf*

Kene üçümge ketti! ‘Yünkers’ oniñ pulemöt nişanında. Gaşetkanı bastı. Amma duşman da ateş yağdıra. Kene neticesiz. Duşman ateşten ustalıqnen qaçıp yetiştirdi.

Endi Amet art taraftan üçüm etti. Duşmannıñ arttaki ateş noqtalarını tındırdı. ‘Siz dört kişisiñiz, bilem. Lâkin ep bir men siziñ aqqıñızdan kelmek kerekim’. Özünüñ ‘Houker’i de delme-teşik oldı. Kabina içinde fener qırıldı, nefes almaq da ağır oldı. Soñ ‘Yünkers’niñ benzin baklarına ve motorını közlep qurşun yağdırdı, amma duşman kene üçümnden qurtuldu.

‘Endi ne yapmalı?’ Amethan duşmanğa daa ziyade yaqın kelip, küçlü ateş açtı, amma ateş çıqmadı. Qurşunlar bitken! Amethan açuvından tişlerini ğıncırdattı: ‘Men duşmannı qaçırmamaq kerekim. Olar ğayet müim razvedka malümatlarını alıp keteyatalar. Olarnı elden qaçırmaq mümkünmi?!’

Şu ande oña ‘taran’ yapmaq, yani nemseni öz uçağınen qaçıp tüşürmek fikiri keldi. Dümenni daa qaviy tuttı, güya oniñ bütün quveti ellerine keçti. Baqsa, benzini de biteyata. Endi quvalaşmağa vaqıt yoq. O açuvnen uçağını yuqarığa köterdi ve andan, ne olsa-olsun, dep ‘Houker’ni qartal kibi duşman uçağı üstüne yibere berdi. Özünüñ sol qanatınen oniñ sağ qanatını qaqmağa niyetlendi...

Küçlü qaqınuv ve silkinüvden duşman aşağı ketmekte. Amethan paraşütten sıçradı. Bir qaç saniyeden o yerde olaçaq. Onı nasıldır añlaşılmaz quvanç duyğusu sarıp aldı. O yeñdi. Duşmannı urıp tüşürdi. Qanatlarında titis qara haçlar olğan bu uçaq endi bizim kökümüzge bir vaqıt soqulmaz.

Taran

Bu ava uruşı aqqında 1942 senesi ilk yaznıñ 27-de gazetalarda maqale basıldı. Bu Amethan hususunda matbuatta ilân etilgen birinci maqale edi.

LUĞAT:

aqqından kelmek — *помститися*
 ateş yağdırmaq — *відкрити вогонь*
 çalıq — *спритний*
 dümen — *кермо*
 elden qaçırtamaq — *не прогавити*
 gaşetka — *спусковий гачок для відкриття стрілянини*
 matbuat — *преса*

qaqışuv — *зіткнення*
 qara haçlar — *чорні хрести*
 qattı uruş — *жорстокий бій*
 qurşun yağdırmaq — *накрити вогнем*
 silkinmek — *хитатися*
 soqulmaz — *не поткнеться*
 titis — *гидкі*
 tutuşuv — *бій*
 zuvmaq — *тікати*

***

Nemse komandanlığı Amethan Sultannı bilip aldı ve özünüñ mahsus azırlıq körgen aslarına onı yoq etmek vazifesini berdi.

Amethannıñ efirge açıq davuşnen bergen çağıruvlarını duşmanlar diñley ve yahşı bileler.

— ‘Men Amethan Sultanım! Men Amethan Sultanım! Nemse işğalcilerine ölüm!’ — dey o vazifege ketkende.

Şuniñ içün efirde: ‘Ahtung! Ahtung!’, ‘Diqqat! Diqqat! Kökte — Amethan! Kökte — Amethan!’ degen nemsece radiosignallar sıq-sıq eşitle. Bu sözlerni eşitken soñ faşist asları tır-mır olalar.

SARF

Miqdar ve sıra, pay ve tahminiy sayılar.

Sayıları diger fenlerde qullanuv

Sayılarıñ mana ceetinden bir-birinden farq eter. Buña köre de olarıñ mahsus yalğaması olur. Meselâ, **sırasını** bildirmek içün **miqdar** sayığa **-ncı/-nci** yalğaması qoşulır: birinci, on beşinci, otuzıncı. Bölüşüvde biz **-ar/-er** yalğamalı **pay** sayıları kullanamız, meselâ: birer dondurma, üçer alma, beşer talebe. **Tahminiy** sayılar sızıqnen yazılır, *meselâ*: bir-eki, on – on beş, otuz-qırıq.

Sayıları eñ sıq daa biz yer kelişli isimlerden qullanamız. Hususan *saat qaçta? ne vaqıt?* suallerine cevap berüvde. Bundan ğayrı, **kesir** sayıları tertip etüvde de mahrec yer kelişinde olur, *meselâ*: 13/5 – bir bütün beşte üç; 12.30-da – saat on ekini otuz daqıqa keçkende (on eki buçuqta); 18.45 – on sekizni qırq beş daqıqa keçkende (on doquzğa on beş daqıqa qalğanda; aqşam saat yedige on beş daqıqa qalğanda) ve il.

1-iş. Saat qaç? sualine ardi-sıranen aşığıdaki raqamları seslendiriniz.

- 1) 5.10, 2.21, 11.15, 7.35, 10.40, 7.19, 11.45.
- 2) 12.00, 18.00, 16.00, 4.00, 24.00, 7.00, 9.00; 8.30, 12.30, 21.30.

2-iş. Böyle suallerge cevap beriñiz:

1. Sen ne vaqıt uyanasıñ?
2. Sen saba saat qaçta aşaysıñ?
3. Mektepte dersler saat qaçta başlana?
4. Teneffüsler qaç daqıqalıqtır?
5. Dersleriñiz saat qaçta bite? Ya umumen?
6. Ev vazifeñni sen saat qaçtan qaçqace yapasıñ?

7. Sen saat kaçta raatlanasın?
8. Sen saat kaçta kezmege sevesin?
9. Eñ sevimli işiñnen kaç saat meşğülsin?
10. Sen dostuñni saat kaçta qarşılaysın? Soñra ne qadar eglenesiz?
11. Aqşam qorantañıznen beraber saat kaçta aşaysın?
12. Raatlıq künleri sen saat kaçta uyanasın?

3-iş. Esap feninden musaviyemeler, vazife, mesele ve misallerde rastkelgen sayıların seslendirin. 3–4 misalni yazıp alınız. *Qoşmaq, arttırmaq, almaq, bölmek, musaviy* ve diger sözlerni qullanınız.

4-iş. Ağımdaki kün, ay, seneni, em de siziñ ve yaqınlarıñızniñ tolu doğuv tarihini yazınız.

5-iş. Qaçıncı? sualine aşığıdaki sayılarnen cevap beriñiz.
20, 21, 39, 45, 57, 63, 77, 82, 90, 119, 205, 346, 1975.

6-iş. Üçer raqamni tezaytım kibi seslendirin.

1-11-49 67-55-34 409-784-428 75-90-41 86-18-7935

7-iş. Berilgen vazifelerge başta sınıfta birlikte malümat toplap, soñ evde ikâye şeklinde ağızaviy cevaplar azırlaңыз.

1. Kün tertibiñizni ikâye etiñiz. Yapqan işleriñizniñ vaqtını de qayd etiñiz.

2. **Üyle, ekindi, quşluq, tañ, yarı gece, gece-kündüz** kibi sözlerni öğrenip keliñiz. Olarnı cümleleriñizde qullanınız.

3. Yaqınlarıñız kaç yaşında olğanlarını yazıp alınız.

4. Qırım ve umumen Ukraina aqqında qısqa malümat beriñ. Oña ealisiniñ sayısı, ölçüsü, eñ yüksek ve teren noqtaları, şeerleriñ sayısı, yaşı kirsin. Buña sizge evelki metinler yardım etecektir.

8-iş. Cümlelerni oquñız, köçürüp yazınız. Sözlernen berilgen sayıların raqamlarnen yazınız.

1. Amethan Sultan yedi biñ sekiz yuz metr yükseklikte ep büyükleşmekte olğan qara noqtaçıqni eslep aldı.

2. Böylelikle, biñ doquz yuz qırq eki senesi quralay aynace Amethan endi yuz yetmiş uçuş yaptı.

3. Avada eki yüzge qadar uçaq biri-birinen uruşa.

4. Endi kökke yigirmi doquz duşman uçağı urıp tüşürge kapitan Amethan Sultannıñ altı uçaqтан ibaret eskadrilyası köterildi.

9-iş. Romandan parçanı oquñız. Mündericesine öz sualleriñizni tiziñiz.

‘Yünkers’niñ etrafında çoq adam toplanğan. Olar batır uçucu aqqında gürüldeşeler:

— Bizimkiniñ uçağı küçük, zayıf olsa da, faşistniñ küçlü uçağına de aşağıdan, de yuvarıdan ücüm etti.

— E, men de kördim, faşist endi qaçacaq edi. Bizimki yuvarıdan kelip onı nasıl yandırdı! Faşist şu an yuvarlanıp başladı. Öyle bir sevindim!

— Eki faşist deral paraşutnen sıçradı. Amma men qaçışuvdan soñ, özü de yuvarlanıp keteyatqan bizim uçaqтан közümni almadım. Niayet, ondan da paraşut ayırıldı. ‘Şükür Allağa, sağ qaldı!’ — dedim.

R. Fazıl, L. Sofudan

10-iş. Romandan parçanı oquñız. Mündericesine öz sualleriñizni tiziñiz.

Amethan Sultan Vatannıñ er bir qarış toprağı için toqtavsız cenkleşti. O Kişinöv, Tiraspol, Odesa, Mikolayiv ve Herson için mudafaa (*оборона*) uruşlarında iştirak etti. Onıñ uçağı çoq kelerler duşman ateşine oğradı. Amma o, er vaqıt öz aerodromına sağ-selâmet qayıp kelip qondu.

Faşistler noyabr ayında Qırımğa soquldılar. Yarım adanıñ bütün yerini elge keçirdiler. Bu qara haber Amethanı ziyade qasevetlendirdi. O, ana-babasınıñ alı ne olur eken, dep ökümdi. Faşist çizimleri onıñ yürge soqaqlarını taptay. Bu azaplı fikirler onda duşmanğa qarşı daa küçlü duygular qozğadı. Amethan duşmanını küçlü urmaq, ondan intiqam almaq istey.

R. Fazıl, L. Sofudan

* *Amethannıñ sımasına bu metin angi çizgiler qoştı? Cevabıñızğa köre onıñ vatanperverlik duygusını şekillendiriñiz.*

11-iş. Dialogni oquňız. Sanalaştırıňız.

— Men Amethan Sultan aqqında ikâyeler oquğan edim. Bile-siňmi, Amethan mektepte sport tögereginde aktiv iştirak etken.

— Men de oqudım. 100 metr ve 200 metr mesafege çapuvda, uzunlıqqa ve yükseklikke sekirüvde Ametke arqanları arasında yeter yoq eken (*не было равних*).

— Amethanğa yahşı çarqanı içün mahsus ‘şipovkalar’ bağış-lağanlar.

— Men de oquğan edim. Amethan o ‘şipovkalar’ğa pek qu-vanğan ve çapuvnen daa çoq oğraşqan.

— Bir kün Amethan dostlarinen Yalta Gidroportına cayav barğanlar.

— Olar eki saatta Gidroportqa barıp çıqqanlar.

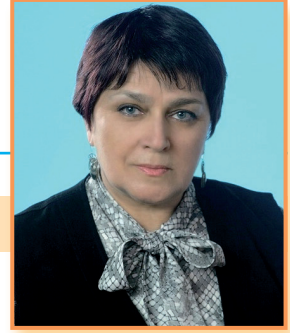
— Anda uçaqlar çanaları ile suv üstüne kelip qonğanlarını körgenler.

— Olıp keçkenlerni Amethan meraqnen seyir etken.

33-üncü afta

Yeşil çanta Adile Emirova

parça

1944 senesi mayıs 18-de, sabağa yaqın qapımız sert-sert qağıldı. Odağa bir ofitsernen eki asker kirdiler. Ofitser yımşaq bir tavurnen bizge qırımtatarlarınıñ Qırımdan sürgün etileyatqanını añlattı ve özümüznen eñ zarur şeylerni almaqñı tevsiyette etti. Azırlanmaq içün anama on daqqa vaqıt musaade etti. Anam şaşmaladı. Babam evde yoq. Üç bala — kiçkenemiz üç yaşında bile yoq edi. Anam odalar içinde çapqalay, aşamağa, kiymege bir şeyçikler almağa tırışa edi. Ofitser ise onıñ peşinden qalmaq, er şeyge baqa, evimizni begengenini ayttı. Bizge evimizde özü yaşaycağını bildirdi.

Biz özümüznen neler alıp oldıq? Bir dane balaban yorğan. Bir-eki urba. Yazlıq, elbet. Qış daa uzaq edi. Belki oñace qaytarırlar.

Böyleliknen, ellerimizge ne alıp olsaq, onı köterip, evden çıqtıq. Evimizniñ qapısını ofitserniñ özü kilitlep, anahtarını cebine soqtı.

Köpür yanında boğçalar, çuvallar üstünde adamlar oturlar. Aqlav sesleri eşitle. Qomşularımız birer çuval un ve yarımşar qozu alğanlar. Kimersi yastıq ve kilimlerini alıp keldiler. Bu vaqıt anam başına yapıştı. Çünki biz ne savut-saba, ne de aşamaq içün bir şeyler almağanımız. Aptemnen kiçkenemiz qomşularımıznen kaldılar. Anamnen ekimiz bağçalarnıñ içinden kestirip, evge qayıp bardıq.

Bizler ikinci qatta yaşay edik. Qapılar qapanıq. Anam bol sofanıñ penceresine merdivenni tiredi. Böyleliknen, içeri kirdik.

İsmet
Veliullayev

Anam pencereniň camını sındırdı. Men oda içine kirdim. Anamniň aytqan şeylerini: maqas, pıçaq, qazan, üç dane balaban, bir de kiçik qaşiq aldım. Bir yastıqniň üstünü çıxarıp, onıň içine un toldurdım. Soňra arança kirdik. Anam bir tavuqni soyup aldı. Eki afta evelsi bütün paramızni berip alğan eçkimizni, tiküv maşinasını ve balaban kilimimizni qomşuğa qaldırdıq. Anam belki bizni bir qaç künden soňra qaytaracaqlarına ümüt etkendir...

Köpür yanında maşinalarnı aqşamğace beklep oturdıq. Yanımızda ofitserler, askerler yürmekte ediler. Saba bizni evden çıxarğan ofitserni bir qaç kere kördik. Onıň elinde benim çantam bar edi. Onıň içinde bir şeyler ştırdığan kibi oldı. 'Bizim

kümüş qaşıqlarımız' — dedi anam. Ofitser qaşıqlarını anamniñ yanında, iç de çekinmey, alğan eken.

Qırımtatarlarını sürgün etken soñ, camini adiy bir evge çevirgenler. Qabirler, mezarlıqlar yernen yeksan etilgen...

LUĞAT:

çekinmey — не соромлячись
kestirme yol — найкоротший
шлях
kümüş — срібло
mezarlıq — кладовище

musaade etti — дозволив
qabir — могила
qozu — м'ясо ягняти
sürgün etmek — вислати,
депортувати

Sual ve vazifeler:

1. Metin üzerinde sualler.

1944 senesi mayıs 18-de müellifniñ evinde ne oldı? Odağa kirgen ofitser qırımtatar qorantasına neni añlattı, neler yapmağa tevsiiye etti? Müellifniñ qorantası özlerinden neler alğanlar? Arbiyeler qırımtatar qorantalarını qayda topladılar? Halq yanına neler alğan? Qızçıq anasinen evlerine qayıtıp ne yaptılar? Parçanı tapıp oquñız. Qırımtatarlarını sürgün etken soñ cami, qabir, mezarlıqlarınıñ alı ne olğan? Halq Vatanına tez qayıtmağa ümüt etkeni aqqında metinden cümlelerini tapıp oquñız.

2. Parçanıñ esas mevzusını aytıñız.

3. Cümlelerini devam etiñiz.

- Ofitser yımşaq bir tavurnen bizge qırımtatarlarınıñ ...
- Anam odalar içinde çapqalay, ...
- Köpür yanında boğçalar, ...
- Anamniñ aytqan şeylerini: ...

4. **Ev işi.** Parçanı oquñız, öz sözleriñiznen ikâye etiñiz.

MUSTAQIL OQUV İÇÜN

Qırım armutları

Ablâziz Veliyev

Komendant rejimi lâğu etilgen soñ, çaresi olğanlar, istegen yerlerine barıp başladılar. Leninabadda yaşağan Seitümer dayı

da geceleri toqtamay tüşlerine kirgen tuvğan köyüni ziyaret etmekni çoqtan arzulay edi. Niayet maqsadına irigen.

Tuvğan köyüne barıp kelgen soñ, İzzet torunu Taşkentke ketkende:

— Minavi selâmımnı Afife alaña alıp barıp berse. — Seitümer emcem Qırımğa Otuzğa barıp kelgen, bunu andan ketirgen, Afife alaña ber, angi bağçadan ekenini özü bilir, dep ayttı, deseñ olğan, özü bilir, — degen.

İzzet ağa Taşkentke kelgen soñ, emanetni, Seitümer dayı aytqanı kibi tarifley, Afife alasınıñ qoluna tutturdı.

Afife apte yavlucıqını qolları qaltıray-qaltıray, yavaştan çezdi. Onıñ içinde dört dane armut tura edi.

— Vay, bu bizim Qurban qaya etegindeki bağçamızınıñ eñ yuqarısındaki bera armutından da! — dedi Afife apte.

Olardan birisini eki avuçı arasına alıp sıypadı, qoqlap baqtı, soñ közlerine sildi. Şu ande közlerinden boyuncaq kibi yaşlar tıgırıp başladılar. Aqırından minder üstüne oturıp:

— Rahmetli babam oturtqan, er vaqıt Memedlâ ve Cemal ağamlar quyudan qopqanen suv taşıp suvarğan terekniñ meyvası, — dedi yılmayıp, teren kökü keçirerek. — Sağ olsun Seitümer ağam, sağ ol, İzzet! Aydı, o tereklerini oturtqan rahmetli babamınıñ, suvarıp östürgen ağamlarınıñ ruhuna bir dua eteyik, Amin...

LUĞAT:

aqırın, aqırından — *тихо, повільно*
 arzulamaq — *мріяти*
 emanet — *те, що залишено на зберіганні*

köküs keçirmek — *перевести подих*
 lâğu etmek — *скасувати*
 maqsatqa ir(iş)mek — *досягти мети*
 yılmayıp — *розтанувши*

Sual ve vazifeler:

1. İkâye 'komendant rejimi lâğu etilgen'inen başlana. Bu, halqımızınıñ angi vaqialarınen bağlı olğanını ocañızdan biliñiz. Bundan ğayrı, ikâye qaramanı Seitümer dayı, tamam şu rejim lâğu etilgen soñ tuvğan köyüni ziyaret etip olğanını añlamağa

tırışıñız. Ve niyet, köyüni baqıp, ne içün qalmaq, qaytmağa mecbur olğanını da añlarsıñız.

2. Seitümer dayı qaýsı köyge barıp kelgen? O, Afife ala armutlarınıñ angi bağçadan olğanını ne içün 'özü' bilecegine emin edi? Afife apte armutlarını ellerine alğanınen ne yaptı? Ke-tirilgen armutlar Afife ala içün ne qadar qıymetli olğanını duyğu ve areketlerinen tasdiqlañız. Terekniñ tarihini ikâye etiñiz. Afife ala öz minnetdarlığını nede bildirdi?
3. Oqulğan ikâye ne aqqında?
  - a) adamlar biri-birini armutlarnen sıylağanları aqqında;
  - b) aqıl da daima qalğan Vatanğa asret çeküvden yanuv aqqında.
4. Atalar sözleriniñ angisi (ya da angileri) bu ikâyeye eñ yaqındır?
  - a) Vatan — küneşten güzel, altından qıymetlidir.
  - b) Tuvğan ilniñ yeri — cennet, suvu — şerbet.
  - c) Vatan sevgisi — sevgilerniñ eñ büyügidir.
  - d) Vucut qartaysa da, göñül qartaymaz.
5. Metinni oquyıcınıñ mevamından (*носуция*) ikâye etiñiz.
6. Siz baba-dedeleriñizniñ tuvğan yerleri aqqında ne bilesiz? Oturğan yerlerinde halq nenen oğraşqanı aqqında malümat azırlañız. Buña sizge ana-babalarıñızniñ ikâyeleri, qorantañızda qalğan fotosimlari yardım eter. Sınıfta çıqış yapmağa azırlañız.
7. İnternette 'Aile degerlikleri' yarışınen bağı malümat tapıñız. Çıqışlarğa qıymet kesiñiz. İleride iştirak etmeñizni tüşüniñiz.

SARF

Bağlayıcı: çeşitleri, cümledeki vazifesi

Modal söz, nida ve derecelikler:

manaları, cümledeki yeri ve vazifesi

Sözlerniñ cümle içinde ve mürekkep cümlelerniñ çeşitlerini özara bağlamaq içün nutuqta biz bağlayıcılarını kullanamız. Sözler ve cümlelerniñ özara munasebetine köre olar teñ ya da tabili bağlap kelir. Eger bağlayıcılar *qoşma* (ve, de), *ayırıcı* (ya da, yoqsa, ise, de ... de) ya da *qarşılıq* (lâkin, amma) mananı bildirse, olarğa **tizme** bağlayıcılar derler. **Tabili** bağlayıcılar ise sözler

ya da cümlelerini özara belli bir tabi, yani birine bağlı olğanını köstere. Demek birisi *baş*, ekincisi (ya da başqalarınıñ episi) *tabi* sayılır. Bu başlayıcılar çeşitine türlü manada *ki*, *şuniñ içün*, *eger*, *çünki* kibileri kire. Bundan ğayrı, olarnıñ vazifesini bazı yalğamalar ve derecelikler de becere bile.

Cümlede söyleyiciniñ munasebetini bildirmek içün, mahsus sözler qullanıla. Olar quvanç, yazıqsınuv, eyecan, taacip, eminlik ve diger manalarını bildire. Böyle manağa sarfta modal mana derler. Şu manağa ait olğan söz çeşitleri de modal sayılır.

Bu söz çeşitleri özara da farq eter. Meselâ, **modal sözler** şu mananı özünden-özleri, em de bütün cümlege ait eter (*belki*, *elbet*, *teessüf*, *yazıq ki*, *lâçare* ve il.). **Derecelikler** ise tek ait olğan söz manasınıñ derecesini yükseltir (*atta*, *da*, *daa*, *ta*, *degil*, *-mı*, *-çı* ve il.). **Nidalar** da öz terkinde, is-duyğularımızni bildirmek içün sözlerni qaplap ala (*ay*, *vay*, *maşalla*, *aferin* ve il.).

1-iş. *Ve*, *da/de*, *ise*, *amma*, *lâkin*, *şuniñ içün* ve *çünki* bağlayıcıların adiy ya da mürekkep cümleler tiziñiz.

2-iş. Metinni oquñız. Qayd etilgen sözlerniñ çeşitini tayin etiñiz.

İnşalla qırımtatar halqınıñ arzu-ümütleri ömürge keçer. *Eminim*, bütün qırımtatar halqı *içün de* küneş doğar. Bizler *de* yarıqqa çıqarmız. Qırımtatarlarınıñ episi qaytırlar, yerleşirler. Vatanımızda toplanırlar. Devletçiligimizni de tiklemiz. *Amma* bu niyetler bugün-yarın olacaq şey *degil*. Bu ulu maqsat *oğrunda* aqıl-idrak *ile*, büyük sabır *ile*, birlik olup küreşmek kerkemiz. Bu muqaddes işimizde Alla bizge yardımcı olsun! *Amin!* (O. Osmanov)

* *Metin ta 1999 senesi yazılğan. Müellif beyan etken fikirler daa aktualmi? Bir netice çıkarıñız.*

3-iş. Şiirni oquñız. Evelki işte berilgen müellifniñ fikrinen teñeştiřiñiz. Cevabıñızda *da/de*, *ise* bağlayıcılarını qullanıñız.

On sekiz — Qırımçün eñ qara bir raqam,
O qara kün kelse titreyim, em qorqam.
O qara kün meni bugün de ep eze,
Qapıdan qapığa acımay kezdire.

R. Çaylaq

4-iş. Metinni oquñız. Mündericesine sualler tiziñiz.

Boşap qalğan evlerniñ azbar qapılarını yel sallata. Boşap qalğan köy qorqunçlı bir manzaranı añdıra. Açıq pencerelerniñ perdeleri, şorbacılarınen sağıqlaşqan kibi, yelpireyler. Olarnı körüp keteyatqan köy ealisi közyaşlarını tıyıp olamay. Ümüt etmeden başlarına kelgen şu felâketni olar beklemey ediler. Sığırlar da köy ortasında, bostanlarda mañraylar. Olarnı ne içün sağımağanlarını añlap olamaylar. Köpekler deseñ, endi kimsege avuldamaylar. Olar olip qalmasınlar **dep**, ev saipleri zıncırlardan çezip yibergenler. Çapqalap, olar öz şorbacılarını araylar.

Samedin Şükürçiyev

• *Belgilengen bağlayıcıniñ cümledeki vazifesini tayin etiñiz.*

5-iş. Parçanı oquñız. Mündericesine sualler tiziñiz.

Sürgünlükte zahire tımarı (*збір зерна*) köterilgen **soñ** tarlalarda qalğan başaqlar ola edi. Analarımız birer torbaçıq tikip berir, biz **de** olarnı boynumuzğa taqıp, bereketli tımar etilgen tarlalardan başaq (*колос*) sıya edik. Bu da hırsızlıqnen yapılır edi. Brigadirler körse, artımızdan qamçınen (*нагайка*) quva ediler. Bu tarlalarga mal yibermege ola, **amma** adamlarğa başaq sıymaq yasaq edi. Balalarnen qorqa-pısa başaq sıyıp kele edik. Evde başaqlarnı temizler **ve** qol degirmende çeker ediler. Anam ocaq başında qara çoyun qazanda boğday kürpesinden botqa pişirip, yağ olmağanı içün botqa üstüne dut pekmezi qoyup, epimizge bölüştire edi. Soñra: ‘Kencemiz Şakirge sav bol **dep** aytıñız, başaqları o sıyıp ketirdi’, — der edi anam. Men **ise** qopaya **ve** ğururlanıp yüre edim anamniñ bu laflarına.

Ş. Selimden

* *Belgilengen bağ vastalarını talil etiñiz. Demek, bağlayıcı-lardan ğayrı daa angı bağ vastaları bar olğanını biliñiz.*

* *Evelki işte dep bağlayıcı vastasından bu işte rastkelgen söz nenen farq ete?*

6-iş. Oquñız. Zemaneyi ayatımızda bu 1944 seneniñ faciası nasıl ifade olundu? Netice çıqarıñız. Metinniñ mündericesine sualler tiziñiz.

‘1944’ — ukrainalı qırımtatar yırcısı Camalanıñ yırlağan türküsüdür. Camala 2016 senesi ‘Eurovision’ yır yarışında bu yırnen Ukrainanı temsil etip ğalebe qazandı.

Yırnıñ esas mevzusu — 1944 senesi olğan qırımtatar sürgünlüğü ve umumen keçmiş-

te olğan büyük facialarınñ kelecekte olmaması kerek olğanıdır.

Bu yır — ‘Eurovision’da sözleri qırımtatarca olğan birinci yır oldı. ‘1944’ yırı Camalanıñ albomına kirdi. Albomnıñ taqdimi 2016 senesi quralaynıñ 7-sinde olup keçti. İsveçniñ Stokgolm paytahtında olup keçken yarışta Camala yırnıñ satırları içün de mukâfatlar aldı.

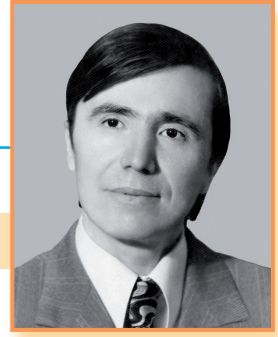
Sürgünlük aqqında Camala öz başından keçirgen Nazlıhan bitasından çoq eşitti. Yırcı özü ‘1944’ yırını böyle taqdim etken edi: ‘1944 senesi biñlernen qırımtatarlarınñ ayatını bütünley deñiştirdi. Yır tek qırımtatarlar degil, bütün dünyanıñ ağrısı aqqındadır...’

Vikipediyaadan

34-üncü afa

Menim Vatanım – Qırım

İsa Abduraman

Dülber deñizi, dağı,
Em de bağçası, bağı,
Çölü, bayırı, qırı...
Menim Vatanım – Qırım.

Bal kibi meyvaları.
Qavun-qarpızı aruv.
Boğday tolu anbarı...
Menim Vatanım – Qırım.

Beyaz qalpaq başında.
Baar yüre qışında.
Gülü çoq: qızıl, sarı...
Menim Vatanım – Qırım.

Şifalıdır nefesi.
Menim onıñ erkesi.
Çıñım, ebediy yırım –
Menim Vatanım – Qırım.

LUĞAT:

aruv (şive) = yahşı = eyi
bayır — гора
erke — балуваній

göl — озеро
qır — поле, степ

Sual ve vazifeler:

1. Qırım — şairniň doğğan yeri. Şair tuvğan ülkeniň angi dülber yerleri aqqında ayta? Qırım — şair içün nedir? Şairniň Vatana sevgisini angi satırlar tasdiqlay? İnsanlar tuvğan yerlerini ne içün seveler?
2. Şiirniň esas mevzusu ne?
3. Şiirde angi satırlar tekrarlana? Edebiyatta böyle adisege ne derler?
4. Şiirni daa bir kere oquňız. Müellif nasıl söz çeşitiniň sözlerini az qullana?
5. Vatan aqqında ikmetli ibarelerni oquňız. Olarniň manasını aňlatıňız.
Vatansız adam — yırsız bülbül.
Vatan — ikinci anaň.
Vatan — küneşten güzel, altından kıymetlidir.
6. **Ev işi.** İsa Abduramanniň 'Menim Vatanım — Qırım' şiirini oquňız, ezberleňiz. Şiirge resim sızıňız.

MUSTAQIL OQUV İÇÜN

Doğğan yerim Qırımdır

Çerkez-Ali

Doğğan yerim Qırımdır
Dülber onıň er yeri.
Qırım benim yırımdır,
Bereketli çölleri.

Ayvanlarğa sefadır
Keniş-qulan yaylası.
İnsanlarğa şifadır
Çeşit türlü meyvası.

Çevre-çeti — deňizdir
Balıqları yaldağan.
Yahıları — yırımdır
Baqqan közni aldağan.

Qırım yarımadaadır,
Yalan dünya cenneti,
Avası tek faydadır,
Yaşa Qırım ümmeti!

Senden nesil doğacaq,
Millet ösip oñacaq.
Duşmanlarını başına
Quzğun olup qonacaq!

Bunu bilmegen ahmaq,
At oynatır daa çoq.
Halq yansın dep ot yaqmaq,
Pis adeti bizde yoq.

Doğğan yerim Qırımdır,
Güzel onıñ er yeri.
Qırım — ayat yırıdır,
Dülberlerniñ dülberi.

LUĞAT:

çevre-çet — оточення
keniş-qulan — просторий
pis adet — мерзенний звичай
sefa — задоволення
ümmet — одновірці

şifa — зцілення
yalan dünya cenneti —
райський куточок землі, рай
на землі

SARF

Pekitüv

1-iş. Metinni oquñız. Mündericesine sualler beriñiz. Qayd etilgen sözlerniñ yağamalarını belgileñiz. Belgilengen sözlerniñ çeşitini tayin etiñiz.

Özümniñ Sudaq bölgesiniñ Ayserez köyünde doğğanıma **baqmadan**, o köyni yahşı hatırlap olamadım. **Tek** qarşılıqlı eki

dağnıñ eteklerinde avul şeklinde qurulğan bir köy olğanını bilem. Yağmur yağğan soñ köyniñ şimal kısmında qayalarğa urulğan suvlar küçük bir dere alında olalar. Suvlar aylana-aylana köyniñ **ortasından** sel olup aqa. Aslında Qırımniñ yalı boyunıñ **da**, çölleriñiñ de özlerine **köre** güzelligeri bar.

Feyzi Rahman Yürter

2-iş. Şiirni oquñız.

Vatanım muqaddes men için!
Başqaca daa nasıl aytayım?!
Doğıp ösken, tuvğan toprağım,
Sen maña Küneşday, Aydayın.
Ta beşikten bilgen yırlarnı
Vatanım, men saña aytayım.

T. Şevçenko

* Şah eserni tapıp, metinlerni teñeştiriñiz. Tercime sanatına qıymet kesiniz. Özüniz de bir parçanı sınıfta, oca yardımını ile tercime etip baqıñız.

3-iş. Parçanı oquñız. Mündericesine sualler beriñiz. Qayd etilgen sözlerni elifbe tertibinde yazıñız.

Tuvğan köyümüzge qayıp kelgenime üç ay boldı. Qırmızı kirametnen qaplı eski evimiz daa tura. Saqlanğan. Bozmağanlar.

Omramağan (*не обвалився*). Lâkin onıñ içinde kelmeşekler (*прийшлий*) yaşaylar. Başta olarğa bu bizim evimiz olğanını añlattım. Soñ rica eterek, onı maña satınız, dep yalvardım. Kesek-kes (*навідріз*) red ettiler (*відмовили*). Hususan qoranta saibi itiraz etti. İç de qail olmay. Olar yaşağan evde men doğdım, azmı-çoqmı, bala olsam da, baht kördim. Ana-babamnen beraber yaşadım. Menim içün kerçekten de o pek qiymetli ev.

T. Halilovdan

4-iş. Metinni oquñız. Mündericesine sualler beriñiz. Sıfatlarnen cümlelerni köçürüp yazıñız.

Qırım — cennet kibi bir yer. Qırım.. güzelligi.. bir kere körgen adam oña sevda ola. Yalı boyların.. qış yımşaq, yaz sıcaq ola. Yıl boyu ot yeşerip tura. Yalı boyu ve dağ etekleri ösümlük, çeçekler.. zengindir. Dağ çoqraqlarınıñ suvları pek faydalı. Qırım.. çölleri geniş, ormanları sırlı, avası şifalıdır.

Y. Qandım

5-iş. Cümlelerni oquñız. Sözlernen berilgen sayıların raqamlarnen yazıñız.

1. Qırımınıñ kölemi yigirmi altı biñ kvadrat kilometrdir. Uzunlığı şimalden cenüpke — eki yuz, ğarptan şarqqa üç yuz kilometrden ziyade.

2. Şimdiki Qara deñiz qararnen on biñ yıl evelsi meydanğa kelgen. Onıñ eñ teren yeri eki biñ eki yuz qırq beş metr. Azaq deñiziniñ eñ teren yeri on dört metr.

3. Qırımında elliden ziyade göl bar.

4. Mında eki biñ üç yüzden ziyade çeşit ösümlük öse, onıñ biñ yedi yüzden ziyadesi Cenübiy yalı boyunda öse.

6-iş. Berilgen modal söz, derecelik ve nidalarnı cümlede qullanıñız.

Elbet, elbet de, niayet, yalıñız, da/de, ta, -cı/-çi, -mı/-mi, ğaliba, maşalla, tamam, aygidi, lip-lip.

7-iş. *Ve, da/de, ise, amma, şuniñ içün, çünki* bağlayıcıların en adiy ya da mürekkep cümleler tiziñiz.

8-iş. Dialognı oquñız. Sanalaştırıñız.

— Sen Qırım aqqında ne bilesiñ?

— Vatanımız aqqında çoq şey bilem. Sora!

— Aytçı, Qırımni angi deñiz suvları sarıp ala?

— Cenüp ve ğarptan — Qaradeñiz, şarq yalılarını ise Azaq deñizi sarıp ala.

— Yarımadanı qıtanen (*з материком*) ne bağlay?

— Qırımni qıtanen Or-Qapı boyunu (*непешуйок*) bağlay.

— Ya Qırımniñ tam ortası ne yerde olğanını bilesiñmi?

— Ocamız bizge aytqan edi. Ortası Qurman rayonınıñ Azov köyü yanındadır.

— Şarq ve ğarpta angi yarımadalar yerleşken?

— Qırımniñ şarqında Keriç yarımadası, ğarbında ise Tarhanqut yarımadası yerleşken.

— Qırım dağlarını aytçı!

— Ayuvdağ, Ay-Petri, Çatırdağ, Qaradağ, Orman-qoş.

— Eñ yüksek dağ angisi?

— Orman-qoş dağı.

— Ya eñ büyük Qırım özeni?

— Salğır.

— Eñ büyük göl?

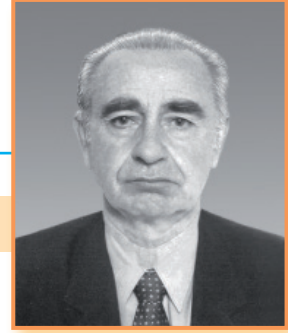
— Sasıq Sivaş.

— Maşalla! Öz yurtuñni seve ekensiñ.

— Ebet, er bir qırım tatar balası kibi! Men büyük tarihımıznen ğururlanam em de öz halqımnıñ çoq asırlıq ananelerini ürmem etem.

35-inci afa

Qırımım

Ablâziz Veliyev

yır

Yer yüzüniñ köküsinde
Gül kibi Qırım.
Menim ana-Vatanım
Em benim yırım.

Aqmescitim, Yalta, Kefe
Em Eski Qırım,
Aqyar, Kezlev, Sudaq, Canköy —
Menim Qırımım.

Aluşta, Alupka, Ker(i)ç,
Qarasuvbazar.
Zuya, İçki, İslâm-Terek
Ve Büyük Onlar.

Aq-Şey(i)h, Alma-Tarhan,
Saq, Bağçasaray,
Baydarava, Or Qapı —
Sizni selâmlay.

Yaşa, gülle, Qırımım,
Menim Vatanım.
Seniñ için feda olsun
Qanım ve canım.

Yaşa, gülle, Qırımım,
Menim Vatanım.
Bir danemsiñ dünyada
Canım Qırımım.

Alla, Alla ne güzel,
Er şey Alladan.
İç bir şey ayırmasın
Bizni Vatandan.

LUĞAT:

yer yüzüniñ köküsünde
(köksünde) — фразеол. на
грудях земли

fedat olmaq — стати
жертвою

Sual ve vəzifələr:

1. Qırım şair için nedir?
2. 'Anasını coyğan — yedi yıl ağlar. Vatanını coyğan — ebediy ağlar' atalar sözüniñ manasını aňlatıñız.
3. Talebeniñ fikrini oquñız, devam etiñiz.
'Vatan! Qırım! Ana-yurt! Dedeler toprağı! Aziz yerimiz! Biz — qırımıttarlar qadimiy toprağımızda toplandıq, dedeler toprağında yañı tamir attıq. Ant etemiz! Vatanımız Qırımda yaşaymız ve yaşaycaqmız! Yurtumuzdan ayırılmaycaqmız, çünki ...
4. Yırını bir qaç kere oquñız. Sınıfta birlikte icra etiñiz.

MUSTAQIL OQUV İÇÜN

Vatanım

Refat Çaylaq

Qapımız ögüne lâleler saçtım.
Sudaq yalısı allandı, küldi.
Pencere-qapımını quvançnen açtım,
Güya, qaytadan dünyğa keldim.

Melevşe, lâleler ne güzel qoquy!
Köklerde gür olup turnalar uça.
Yalıda dalğalar efsane toquy,
Qaradağ deñizge quçağın aç.

Ögümde bağ-bağça, artımda — dağlar,
Töpemde — mavi kök, yanımda — deñiz.
Olarğa qavuşqan quvançtan ağlar,
Çağram: — Yurtdaşlar, Qırımğa keliñiz!

Ey, güzel Vatan — canımsıñ, qanımsıñ!
Sen için çıktım men aziz küreşke.
Sen benim muqaddes aqqımsıñ,
Seniñle yeterim ayğa, küneşke.

LUĞAT:

allanmaq — червоніти

aq — тут: право

efsane toqumaq — плекати

легенди

muqaddes — священний

qavuşmaq — з'єднатися

SARF**Pekitüv**

1-iş. Metinni oquñız. Mündericesine sualler beriñiz. Qayd etilgen sözlerniñ yalğamalarını belgileñiz.

Dünyada çoq ülke bar. Er bir adamniñ öz Vatanı bar. Menim içün dünyanıñ eñ dülber yeri, benim sevimli Vatanım Qırımdır! Onıñ er yeri dülber: deñizi-yalısı, dağı-qayası, ormanı, çölü-yaylası... Qırım yarımadasında olğan er bir yerniñ tarihi bar: Demirci, Ayuvdağ, Çatırdağ, Uçansuv ...

Vatanımniñ dülberliğini körmek içün, onıñ acayip energetikasını is etmek içün dünyanıñ dört tarafından turistler keleler.

2-iş. Şiirni oquñız. Qayd etilgen sözlerni elifbe tertibinde yazıñız.

Qırımıma

Tabiatıñ, sıyrınlıǵıñ,
Aqransız dülberligiñ
 Allahtan **berilgendir**,
 Ey, aziz, güzel Qırım!

Cennettir köşeleriñ,
 Nede **güzel** er yeriñ!
 Seni **maña** sevdirden
 Evlât sevgi, **Qırım!**

Zaira Zeynedinova

3-iş. Metinni oquñız. Mündericesine sualler beriñiz. Qayd olunğan sözlerniñ söz çeşitini tayin etiñiz.

Biz quvanıp tozlu yolǵa tüşemiz. Deñizge, yalıǵa ketemiz. Uzaq **degil**. Altı kilometr anda, altı artqa. Balaban şey! Yorulmaq bilmeymiz. Yalınayaq, toz patlatıp ketemiz. Alel-acele soyunıp, özümüzni deñizge atamız. Delfinler **kibi** de çomamız, **de** qaqlıp, suvdan başımıznı köteremiz. Çoq vaqıtlar qum **üstünde**, küneşke **qarşı** keyflenip yatamız. Tenimiz qızara, soñ qarara.

Emir Üsein Çalbaş

• *Metinde rastkelgen soñ, artqa sözlerine diqqat etiñiz. Olar mında ne içün yardımcı sözler olmağanını isbatlap baqıñız.*

4-iş. Metinni oquñız. Cümlelerni maqsadına köre talil etiñiz, nida cümleleriniñ vastalarını tapıñız.

Vatan! Nede tatlı söz! Aytması qolay. Lâkin qartbabam da, babam da Vatan içün qıynlıqlarnı öz başından az keçirmediler. Vatan — bu küreş eken. Bu küreşke ana-yer, ana-Vatan yardım bere eken. Onıñ adı — Qırım eken! Men añladım: bizim halqımız Qırım içün, Vatan içün bötenden-böten küreşmedi. Er kesniñ olǵanı kibi, bizim de Vatanımız bar — Qırım!

Qırımniñ şifalı avasına, çoqraq suvlarına, altınbaş boğday tarlalarına, küneşniñ nurları pişirgen yuzum salqımlarına, onıñ baǵ-bağçalarına, tamır halqniñ emekseverligine, dostluǵına neler yetsin! Qartbabam ayta: ‘Qırımni daa güzel eterimiz, bu bizim baba-dede topraǵımızdır. Ana-Vatanımızdır!’

‘Yıldız’ mecmuasından

• *Yardımcı sözlerni tapıñız, çeşitlerini tayin etiñiz.*

** *Eken sözü er cümlede fiil manasında qullanılamı? Biraz tüşünip baqıñız da, o, cümlege daa nasıl mana qoşabilgenini aytıñız.*

5-iş. Şiirni oquñız. İsimlerniñ kelişini tayin etiñiz. Yardımcı isimlerni tapıñız.

Göl

Küçük bir göl yeşil toǵay içinde.
Çimenlikler ösken onıñ çetinde.
Zümrüt dallar suvǵa sarqıp turalar,
Suv üstünde kölgelenip oynaylar.

A. Mefayev

6-iş. Qaçıncı? sualine aşağıdaki sayılar yardımınen cevap beriñiz.
17, 26, 33, 47, 51, 62, 76, 80, 99, 222, 583.

7-iş. *Ve, da/de, ise, amma, şuniñ içün, çünki* bağlayıcılarınen adiy ya da mürekkep cümleler tiziñiz.

8-iş. Şiirni oquñız.

Men isterim

Men isterim benim yurtum benimki olsun.
Men isterim ana yurtum dostlarǵa külsün.
Men isterim arzularım açsınlar qanat.
Men isterim bu ülkede olsun şeñ ayat.
Men isterim musafirler kelsinler mında.
Men isterim olar kelsin uzaq, yaqından.
Men isterim Qırım olsun şiir bağçası.

Men isterim yañğirasın türkler lehcesi.
 Men isterim musafirler olsun dostlarım.
 Men isterim Qırırnda olsun iftiharım.

A. Veliyev

* *Er bir cümleñiñ müpteda ve haberini tapıñız. Cümleler adiy ya da mürekkep olğanını tayin etiñiz, fikriñizni tasdiqlañız.*

* *Şair, angi bağlayıcıyı kullanmay, fikirlerini bediiy ustalıqnen ifade etip oldı?*

* *'açsınlar qanat', 'olsun şeñ ayat', 'olsun iftiharım' ve diger satırlarda angi tasviriy vasta qullanılğanını hatırladıñız mı? (İnversiya ne olğanını aqlıñızğa ketiriñiz.) Onı bu şiirde şair ne maqsatnen qullana?*

* *Metinde zamirlerniñ episini tanıdıñız mı? (Siz kelecek yılı bu söz çeşitinden qırırmtatar tilini öğrenüvni başlaycaqsıñız. Oquvıñızni devam etmek isteysiz mi?)*

Ukraina

Qırım

MÜNDERİCE

17-nci afta	4
18-inci afta	13
19-inci afta	21
20-nci afta	29
21-inci afta	36
22-nci afta	43
23-ünci afta	50
24-ünci afta	56
25-inci afta	64

26-nci afta	70
27-nci afta	79
28-inci afta	89
29-inci afta	95
30-inci afta	102
31-inci afta	109
32-nci afta	119
33-ünci afta	128
34-ünci afta	136
35-inci afta	142

Навчальне видання

**СЕЙТ-ДЖЕЛІЛЬ Абібулла Шевкійович
МАМУТОВА Майре Рефатівна**

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

**Підручник інтегрованого курсу для 5 класу
закладів загальної середньої освіти
(у 2-х частинах)**

Частина 2

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

*Художники Дмитро Костенюк, Лейля Асанова
Редактор Ібрагім Чегертма
Оформлення та верстка Анни Андрєєвої
Ілюстрація на обкладинці Вікторії Дунаєвої*

Формат 70×100/16. Ум.-друк. арк. 12,31. Обл.-вид. арк. 7,5.
Тираж 300 прим. Зам. №1681.

Видавець і виготовлювач МПП «Букрек»,
вул. Радіщева, 10, м. Чернівці, 58000.
Тел.: (0372) 55-29-43, +380(66)4008705. E-mail: info@bukrek.net.
Сайт: www.bukrek.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ЧЦ № 1 від 10.07.2000 р.